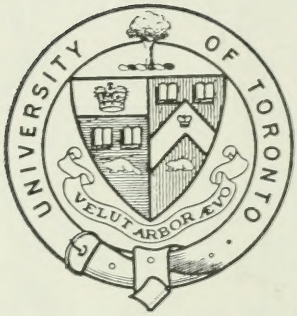

Presented to
The Library of the University
of Toronto
by
The Varsity Fund
for the purchase of books
in Slavic Studies

д/
XV/13

51 ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ 51

ГОДИШЊИЦА НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА XXII

БИБЛИОТЕКА НА ПЪРВА С.Д.М.ГИМН.

К

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1903

Цена 2 динара

БИБЛИОТЕКА НА ПЪРВА С.Д.М.ГИМН.
XV/13

51 ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ 51

ГОДИШЊИЦА НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА XXII

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1903

инв № 10,957

ПРОВ. № 7 Г.

DR
301
G6
Kuj. 22

LIBRARY
MAY 23 1912
UNIVERSITY OF TORONTO

ОДБОР

ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

Председник: *М. Ђ. Миличевић*
Деловођа и благајник: *Жив. П. Симић.*

Чланови:

Стојан Новаковић
Митрополит Инокентије
Чедом. Мијатовић
Стојан Бошковић
Свет. Николајевић
Момчило Иванић
Срета Стојковић
Љуб. Ковачевић

До сада помрли чланови одбора:

Јован Анђелковић
Ђорђе Малетић
Коста Маринковић
Др. Јосиф Панчић
К. С. Протић
Сава Сретеновић
Ђуро Даничић
Мита Ракић
Светислав Вуловић
Стев. Д. Поповић

ШТА ИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

Део први:

Записници Одбора Чупићеве Задужбине.

Део други:

СТРАНА

1. **Цртице за ранију слику Српске Престонице,** од *М. Ђ. Миличевића* 5
2. **Два прилога историји ослобођења Србије,** од *Андре Гавриловића* проф. I, Сеча Кнезова; II, Српски упад у Топлицу и Лаб 1806 59
3. **Војвода Никола Скобаљић и његове борбе у Дубочици у полов. XV века,** од *Јована Ђорђевића* проф. 115
4. **Дубровачка биографија,** од *Павла Поповића*, проф. . 147
5. **Обичаји у Цигана у Краљевини Србији,** од Д-ра *Тих. Р. Ђорђевића*, професора 231
6. **Митрополит Мелетије, Рашко-призренски и скендеријски (1854—1895),** од *Милојка Веселиновића.* 274
7. **Некролог пок. Стев. Д. Поповићу,** од *Ж. П. С.* . . . 312

I ДЕО

ГОДИШЊИ САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
ДРЖАН 30. ЈАНУАРА 1902. ГОДИНЕ
У БЕОГРАДУ.

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Стојан Бошковић, Ст. Д. Поповић, Љуб. Ковачевић, Жив. П. Симић, Срета Стојковић и Момчило Иванић.

1.

Деловођа и благајник Жив. П. Симић прочита овај извештај:

Извештај Одбору Чупићеве Задужбине.

1. О књижевном раду.

На састанцима одборским у год. 1901. читани су, оцењени и за годишњицу примљени ови чланци: 1. *Путничке Белешке* М. Ј. Гајића: *С Лепенице на Радику*; 2. *Град и жупа Борач* и *Делиград* од ђенерала Јована Мишковића; 3. *Лека-Канум*, закон Леке Дукађинца, господара северне Арбаније, XV века, од Рад. Космајца.

Управа је накнадно, у току штампања Годишњице примила три прилошка од Ст. Новаковића:

1. *Борђе Арсенијевић Емануел, кавалеријски ђенерал* (1775—1837); 2. *Да се не заборави*, приложак к историји Србије из године 1807.; 3. *Последњи покушај*, депутација српска у новембру 1813. пред царем Александром I у Франкфурту на Мајни.

Тако исто је управа примила и чланак Тих. Р. Борђевића, *Самртни обичаји у Турака*, из разлога које је сам писац изложио у приступу.

Сви ови чланци и настављени из лањске годишњице чланак *Трговачки центри и путови по српским земљама* — наштампани су у XXI Годишњици, која чини 48 издање Чупићеве Задужбине, и коју чланови Одбора већ имају у рукама.

Осим тога у 1901. години наштампане су о трошку Задужбине још три књиге: 1. *Додатак поменику од 1888 г.* од М. Ђ. Милићевића као 45.; 2. *Примјери чојства и јунаштва* од војводе Марка Миљанова као 46.; и 3. *Споменица о М. Ђ. Милићевићу*, као 47. издање Чупићеве Задужбине.

2. Стање фонда.

1. Стални капитал	72.000·—
2. Два лоза по 10 fl. а вр.	40·—
Свега	72.040·—
3. Покретног капитала из 1900 год.	4.659·04
4. Примљено у 1901. години	4.153·10
Свега	8.812·14
5. На штампу и хонораре и остале трошкове издато	4.063·70
6. Готовина за пренос у 1902 г.	4.748·44
Свега	8.812.14

Из суме која претиче преко расхода има да се исплати штампа, повез и хонорари писцима за XXI Годишњицу.

2.

Да се прегледају рачуни биће умољени г. г. Ст. Д. Поповић и Срета Ј. Стојковић.

3.

Г. г. Ст. Д. Поповић и Срета Ј. Стојковић, по извршеном прегледу рачуна реферовaше да су упоредили позиције примања и издавања с оригиналним документима и нашли да су рачуни исправни и тачни.

Одбор прима на знање и разрешава рачунополагача од даље одговорности за исте.

4.

Председник подноси Одбору дело Андре Гавриловића „Београдска Велика Школа 1808—1813“, листак из историје ослобођења Србије.

Дело су већ прегледали г. г. Срета Ј. Стојковић, Момчило Иванић и М. Ђ. Милићевић, и препоручују га.

Одбор је одлучио да се дело наштампа о трошку Чупићеве Задужбине у 500 егземплара сагласно молби пишчевој, и да се за штампање и повез може дати свега 300 (триста) динара.

5.

М. Ђ. Милићевић подноси за Годишњицу свој напис „Из Кнежеве канцеларије“ (белешке из минулога доба).

Пошто се водио говор о приликама и времену из којега су ове белешке, одлучено је да се чланак наштампа у XXII Годишњици.

6.

На молбу Београдског Радничког Друштва одлучено је да му се дају бисплатно Годишњице Чуппићеве.

7.

На предлог председников да се изабере нова управа одлучено је да и даље остане председник М. Ђ. Милићевић, а деловођа и благајник Жив. П. Симић.

С тим је састанак закључен.

ПРЕДСЕДНИК
М. Ђ. Милићевић

ДЕЛОВОЂА
Жив. П. Симић

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
ДРЖАН 9. СЕПТЕМБРА 1902. ГОД.
У БЕОГРАДУ

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови Ае. Митрополит Инокентије, Ст. Бошковић, Љ. Ковачевић, Жив. П. Симић, Срета Стојковићи Момчило Иванић.

I

М. Ђ. Милићевић приказао је *Прилошке за ранију топографију Београда.* Читао је неколике белешке.

Одлучено је да се наштампа у XXII Годишњици.

II

Приказана су два прилога Андре Гавриловића: 1. *Сеча кнезова;* 2. *Српски упад у Топлицу и Лаб 1806. године.*

Одлучено је да се наштампају у XXII Годишњици.

III

Приказан је спис Атанасија Петровића, учитеља: *Улцињ и остало црногорско приморје.*

Одлучено је да се да̂ стручном референту на оцену, јер се бави хигијенским особинама тих места.

IV

Приказан је спис Д-ра Јов. Х. Васиљевића: *Прилеп и његова околина.* Према реферату г. Љубе Ковачевића одлучено је, да писац учини исправке по примедбама које ће му г. Ковачевић учинити, и онда да се плати из фонда задужбине обична штампа и обичан повез (мек) за 1000 егземплара.

С тим је састанак закључен.

ПРЕДСЕДНИК
М. Ђ. Милићевић

ДЕЛОВОЂА
Жив. П. Симић

II ДЕО

ЦРТИЦЕ

ЗА РАНИЈУ СЛИКУ СРПСКЕ ПРЕСТОНИЦЕ

ЗАПИСАО

М. Ђ. Милићевић

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1902

У Београду, данашњој престоници Краљевине Србије, у раније време, било је установа за извесне државне послове којих данас нема; има места, где су се збили неки историски догађаји који су сада већ поборављени, а има и тачака које носе имена којима се постање не зна.

У цртицама које су ниже побележене наћи ће се колико толико обавештења о шточем из прећашње историје Београда, или из његове раније топографије.

Истина су ово све тек мрвице, али и те мрвице од некадашњег живота и рада вреди знати и од заборава чувати за оне који за нама долазе да живе и да раде.

15 септембра 1902
у Београду

М. Ђ. Милићевић

ЦРТИЦЕ ЗА РАНИЈУ СЛИКУ СРПСКЕ ПРЕСТОНИЦЕ

I

ИСТОРИЈА

У оном Султанском Уставу, који је дан Србији од 10—12 декембра 1838, на име, у члану 5, Султан овако пише Српскому Кнезу:

Ти ћеш теби устројити једну особену канцеларију, која ће бити под управљенијем твојега местобљуститеља — представника, ком ћеш ти наложити: издавати паспорте, и управљати сношенијама, суштествујућима између Срба и власти иностраних.[1]

Према такој уставној одредби, уређена је законом од 29 маја 1839 *Књажеска канцеларија.* Ово је било нешто слично с *великим везирством* уза Султана.[2] Старешина те канцеларије, који се службено звао *Књажески представник и попечитељ иностраних дела,* био је као посредник између Кнеза и других попечитеља, а некад и између Кнеза и Земаљскога савета.

Чиновничке плате у тој Кнежеској канцеларији биле су веће од платâ у попечитељствима (министарствима). Тако, докле су канцелисте у свим попечитељ-

[1] Зборник I, члан 5.

[2] Зборник I, стр. 29—37.

ствима имале по 180 талира на годину, у Кнежевој канцеларији имале су по 200. То је важило за све чиновничке рангове. Начелници у попечитељствима имали су по 1000, а у Кнежевој канцеларији по 1200 талира на годину.

Поред те веће плате, чиновници у Кнежевој канцеларији и напредовали су брже, јер су онде били на очима онима који унапређења дају.

У оно време стручни министар, кад је хтео унапредити кога свога чиновника, није с указом ишао непосредно владаоцу, него је писао *представленије*, које је долазило у *Кнежеву канцеларију*, пред представника; ту се заводило у „деловодни протокол *внутрењега одељења*“, и зато добијало В№,[1] и тек после тога Представник или место њега Начелник одељења носио је Кнезу то *представљење*. Догађало се је, не са свим ретко, да министар, у свом *представленију*, предложи једно лице, а Кнежев указ који му дође као одговор на то представљење, донесе са свим друго, које је представник ставио место онога које је дотични министар предложио.

Ако је така радња и била непријатна дотичном министру, ипак се не зна, да је који ње ради дао оставку...

Најпосле, у Кнежевој канцеларији и служити је било лакше и милије; у њој су и људи и обичаји били питомији, угоднији, углађенији.

Није, дакле, чудо што су се чиновници веома радовали кад добију место у тој канцеларији.

Фебруара 18, године 1855, ја и Владимир Стојановић, бесмо једним указом постављени за *канцелисте Кнежевске канцеларије*.

---

[1] С тога „внутрењег“ одељења Кнежеве канцеларије сви укази посили су В№, која се у нижем чиновничком свету некад и погрешно тумачила као *владалачка* нумера!

Према свему што сам горе рекао о тој Канцеларији, само се казује да сам се и ја необично обрадовао том унапређењу.

Онда је Кнежева канцеларија била смештена у *Малом конаку*, који је био онде где је данас *Нови Краљевски двор*.

Канцеларија та имаше три одељења:

Внутрење, у које су се стицали послови унутрашњи, и бележили се *ВНумером*. Из тога одељења излазили су сви закони, све уредбе, што је издавано по договору са Државним саветом, и сви укази за постављања и унапређивања чиновника.

Иностранo, за послове вањске, са властима туђих земаља, и ти сви акти су добијали *ИНумере*; и

Судско, за спорове и криминале, јер је онда Касациона власт била у Кнеза. Ти послови носили су *СНумере*.

У *првом*, *внутрењем одељењу* беху 1855 ови чиновници:

Начелник — *Тимотије Кнежевић*,
Секретар — *Јован Филиповић*,
Столоначелник[1] — *Марко Поповић*,
Протоколиста — *Дим. Динуловић*.

У другом:

Начелник — *Димитрије Матић*,
Секретар — *Милосав Протић*,
Протоколиста — *Љуб. А. Петронијевић*,
Регистратор — *Мил. Ђ. Стојићевић*.

---

[1] Сада се међу именима чиновничких звања већ не чује звање *Столоначелник*, те ласно може бити да моји млађи читаоци и не знају који је ступањ то звање заузимало у чиновничком реду, за то је потребно казати: да је *столоначелник* био старији од *протоколисте* а млађи од *секретара*. Управо *столоначелник* је био *млађи секретар*.

А у *трећем:*

Начелник — *Филип Христић,*
Секретар — *Светозар Давидовић,*
Столоначелник — *Јован Николић-Чокејић,*
Протоколиста — *Љуб. П. Ненадовић.*

За сва одељења:

Архивар — *Павле Трипковић,*
Експедитор — *Ђорђе Николић,*
Канцелиста — *Коста Селаковић,*
„ *Јеврем Грујић.*
Катип за турски језик — *Тахир-Ефендија,*
Катипов помоћник — *Алекса Пачић,* и
Драгоман — *Атанасије Јелић.*

Мени је и данас мило сећати се оне своје службе, и оних људи међу којима сам се учио служити. Зато ћу овде, макар с неколико речи, поменути бар оне који су ми, по чем било, остали у памети.

Тако:

У внутрењем одељењу бејаше начелник *Тимотије Кнежевић*, најстарији после представника чиновник у овој канцеларији, родом из оне стране. То бејаше човек тих и миран, а с чиновницима се врло мало и дружио. За њега се говорило: да се у Србији не мисли женити, нити куће куповати. Зашто? Не знам. Ако је држао да му је служба нестална, погодно је. За њега се доцније чак народна Светоандрејска Скупштина покренула, и одлучила да се, са још тројицом, протера из Србије!

Јован Филиповић, секретар, родом из Срем. Карловаца, врло вредан на послу, и веома способан чиновник. Миловаше научне диспуте и препирке; али је свакад и у свачем био добре воље. Он се огласио и у књижевности српској. Од њега имамо:

Философију права, у Београду, 1839, и друго издање, 1863.

Авалу, забавник за годину 1846 и 1847.

Голуба, превод с француског, 1869.

Цар Јосиф и његов двор, превод с немачког, у 6 књига.

Филиповић је био здравља слаба, а карактера чврста, независна.

Доцније је био и управник просвете (кад се *министарство* просвете звало *управа*), па за тим члан Касационога суда.

За независност своје судиске савести изгубио је службу, и трпео затвор у Карановцу (Краљеву).

Преминуо је у Београду 28 фебруара 1876.

Марко Поповић, столоначелник (као млађи секретар), један од најстаријих ђака наше правне школе, он је, због болести у очима, добио пенсију, отишао је у село Синошевић, у Поцерини, одакле је био родом, и онамо и умро.

Димитрије Динуловић, протоколиста, омален снагом и растом обраћао је на себе пажњу тим што је једини он од свих нижих чиновника носио султански орден.

Кад је Кнез Александар, 1846, ишао у Казанлук на подворење Султану Абдул-Меџиду, онда је Динуловић, као експедитор Кнежеве канцеларије, са службеним печатом, био у његовој пратњи. Онамо Турци запитају: Ко је *мурсајбија* (чувар печата), што је у њих велики чиновник. Наши им покажу Динуловића, те тако њему дође нишан ифтихар!

У иностраном одељењу:

Димитрије Матић бејаше начелник. О њему има доста у мом *Поменику* стр. 332—334.

Милосав Р. Протић, столоначелник. Док се он учио у Москви, оде онамо, због неких пушака, таст кнежев,

Јефрем Ненадовић. Протић му се представи, и старац га толико запази да га је по повратку у Србију најтоплије препоручивао Кнезу. Протић добије 800 талира и буде преведен у Париз, па одонуда дође у Београд, и одмах буде постављен на то звање. Чист у оделу, кицош у држању, спор на раду, неумешан у понашању, он је врло брзо показао сам колико вреди.

Доцније, време га је некако истакло, те је по разним пословима шиљан ка Русима.

Љубомир А. Петронијевић, протоколиста, син Аврама Петронијевића, бејаше човек млад, школован и даровит. Није се претрзао на послу, али су га сви, са његове доброте, правоте у мишљењу, и уљудности у понашању волели. Доцније је пао у тешку болест. Весела мајка његова, јунак-жена г-ђа Станија, одведе га чак у Високе Дечане, Светом Краљу на молитву. Онамо је веселник и преминуо.

Милан Ђ. Стојићевић, регистратор, унук Милоша Поцерца. И сада је жив.

У трећем, судском одељењу беху:

Филип Христић, начелник, жив и сада.

Светозар Давидовић, секретар, старији син Димитрија Давидовића. Омален, плав, тих, и благ човек. То беше вредан чиновник и врло разуман старешина. Доцније је кукавац померио памећу; одведен у Беч ради лечења, па је онамо и преминуо.

Јован Николић - Чокејић, столоначелник, рођен у Крагујевцу. И он је један од првих домаћих правника. За независност свога суђења трпео је тамницу у Карановцу. Изишавши на слободу, животарио је у Београду као адвокат. Кнез Михаило му је, нечујно, слао новчану помоћ. Умро је у Београду.

Љубомир П. Ненадовић, познати песник. Онако весео, онако шаљив, ведар и духовит, као што је био увек, Не-

надовић је свакад око себе имао гомилу слушалаца, који су се сладили његовом духовитом беседом.

Павле Трипковић, архивар, блиски рођак Кнегињи Персиди,[1] бивао је врло често у „Конаку“. Трипковић се је увек понашао као човек господин. Карактера је био беспрекорно часна. Јер, макар што да се је пред њим рекло, а говорило се је много и оштро, никад никога, због тога, није глава заболела. Кад би му већ било тешко слушати оштре критике против двора, он би устао, запалио цигару, и изишао би из собе, у којој су се тако опори разговори водили.

Јеврем Грујић, најпре канцелиста а после протоколиста судског одељења.

Још као ђак београдског лицеума, Грујић је био стекао известан глас и међу ђацима и међу старешинама. Другови су га држали за младића паметна, чак мудра, а попечитељи који, не имајући ближега додира с младићима, и с тога их слабо и познавајући, често им дају цене које нису њихове, сматрали су Грујића за претерана слободњака. Зато му је чак и штипендија у Паризу одузета.

Дошавши у Кнежеву канцеларију за чиновника, Грујић је само радио свој службени посао. А кад њега сврши, учио је све дотадашње *Зборнике закона и уредаба*. Узме прву свеску, прочитава је и учи од корице до корица, као што ђак учи своје лекције. Тако је радио докле није све *Зборнике* проучио. Од чиновника мало с ким се и разговарао. И ако је кад што говорио, као да се више шалио.

Ћатип турског језика *Тахир-Ефендија*, родио се у Београду, и био је крштен онда када су Срби, по осво-

[1] Павлова мајка Јула Трипковићка, рођена је сестра Јеврему Ненадовићу, а овај је отац Кнегињи Персиди.

јењу Београда, силом Турке крштавали. После године 1813 одведен је у Босну, где су га вратили у Ислам. Служио је у босанског везира. После се је вратио у Србију, примљен у српску службу, и у њој је остао до своје већ дубоке старости, па је отишао у Меку, на ћабу, и онамо је, по свагдашњој жељи својој, умрио.

Тахир-Ефендија није имао ни жене ни деце, а своју је плату тако брзо трошио да је свакад живео у другом, па чак и у трећем месецу! У Босни је имао 250 гроша, а овде 1800 на месец, и опет веђаше да му је онамо било оно доста, а овде, с оволиком сумом, никад није могао краја с крајем саставити.

— Зашто то, Ефендија?

— Даном, ова је пара проклета, а она је благословена и халал!

— По чем је ова проклета, а она благословена?

— Ево по чем: ова пара пролази кроз многе руке, и гледе је многе очи — и сите и гладне — док дође мени. Њу броји сељак кмету; броји кмет капетану; броји капетан начелнику; броји начелник г-ну Данићу (онда благајнику у министарству финанције); броји г. Данић г-ну Марку (који је у нас држао касу); броји г. Марко мени! Безбели толике руке кад је прихвате, толике очи кад је виде — ту хапра нема!

— А у Босни, Ефендија?

— У Босни је са свим друго. Онамо је, истина, било мање, али је све с халалом! Никад мени нико није изнео да видим колико ми даје, него ми, негледушке, спусти под сиђаду, па ја то доцније нађем; и штогод нађем, знам да ми је дато с халалом!...

Тахир-Ефендији није било мило да му човек који долази к њему по каквом послу, одмах чим уђе, почне говорити о послу ради кога је дошао, — треба, веђаше он: — најпре сести па се, онако седећи, јавити и рећи:

— Сабанхапрала, Ефендија! Како је ћеф (како си расположен), и још нешто весело испричати, макар и измислити, ако нема ништа истинско, па тек онда, малко тишим гласом, поменути оно рад чега је човек дошао.

Другојачије рађење Ефендија је називао: *седепсузлук* (непристојност)!

Ефендија је држао свога коња, те је у канцеларију дојахивао на коњу.

О Божићу, Васкрсу, и о славама, Ефендија би припасао сабљу, узјахао свога коња, и тако би походио веће чиновнике и своје познанике. А кад год би јахао, ишао би лагано, и тада би га слуга пратио, држећи руку коњу на сапима! Ефендија је то звао: *салтанат* (господство), и ако му је слуга био дроњав, као да је спао с вешала, а коњ чупав, као да је доведен од оне кљусади што зими гладна чепају око котарева да би где нашла огризина да поједу.

Тахир је становао испод данашње велике пијаце у једној старој, трошној турској кућерини. Та је кућа имала две поле, па је у једној боравио он, а у другој слуга му и коњ. То све Ефендија је звао: *наша девлетхана* (место благовања)!

Једном склони он свога помоћника Алексу Пачића те се крену на коњима у Топчидер. Ефендија је наредио те је по један момак ишао за сваким од њих двојице, држећи руку коњу на сапима.

Алекси није био по вољи тај салтанат. Зато рекне:

— Ефендија! Нека ови момци иду напред, па нека нас сачекају код топчидерске чесме. Што иду овако за нама? Овде има и веће господе па нико овако не ради!

— А зар ти у циганској черги тражиш раф? срдито упита Турчин!

Алекса оћути, задржавши себи ту прилику да нам све после у сласт исприча, те да се слатко насмејемо турској охолости.

Сед као овца, Тахир-Ефендија је вранио и косу и браду.

— Ово морам да чиним за пријатеље, правдаше се Ефендија: — ко има милост да погледа у мене, нека му очи не сретају мој наказни сурет (лице), него нека види да личим на инсана (човека)! Тек су опет људи веровали да је он желео тиме показати се млађи.

Кад је дошао ферман о уступању српских градова Кнезу Михаилу, Алекса Пачић, прочитавајући садржину фермана, и као да не увреди турску осетљивост, рекне Тахир-Ефендији овако:

— Па Ефендија, Султан није Кнезу Михаилу уступио градове, него му их је само предао да их чува?

— *Баш, баш,* одговори одмах осетљиви Турчин: — *дао псу тулум сира да чува, а везао га гревом!!....*

За време бомбардања Београда, Тахир-Ефендија утече из своје девлет-хане у министарство спољних послова где је, после, и дањивао и ноћивао, чак до дубоке јесени, а јело му је доношено из дворске кујне по наредби Кнеза Михаила.

Тахир је био човек побожан. Није трпео да се бесчасте верске ствари ма из чије вере. Једном је у проходу нашао куверту од писма, и на њој печат са српским грбом. Тада се страшно наљутио, и све је момке исцовао, а печат је својом руком бацио у ватру да изгори.

Алекса Пачић, ћатипов помоћник, родио се у Београду. Он је један од оних младића, које је српска влада била послала у Цариград, да науче турски језик. И једини он је научио турски тако, да се је могао мерити с најбољим знаљцима тога језика. Уз то је Пачић знао и турски босњачки језик онако како су га наша потурчена браћа измењала.

Поред језика турског, Алекса је знао и грчки и француски.

Умео је врло вешто имитовати друге како говоре. Кад се с Пачићем разговарате, а гледате му у лице, он, нехотице, чини све оне покрете, које својим рукама чините ви. То му је била неодољива потреба, којој се није могао одупрети!

Отишавши одавде у Скопље, као први српски консул у оном месту, Пачић се онамо разболи, па се врати у Београд, где, после дуже болести, умре.

Пачић је однео у гроб не само необично знање турскога језика, турских обичаја, и целокупног мухамедовачког живота, него и знање многих сцена и разговора од велике историске важности, у којима је он био или тумач, или и посленик.

У кнежеву канцеларију доцније је дошао за протоколисту иностраног одељења *Јевта Аврамовић*, који је, дотле био професор у трговачкој школи, и у гимназији, у Београду.

Јевта Аврамовић родио се је 1. маја 1823 године, у Панчеву, где је и прво школовање добио. У Србију је прешао 15 августа 1841, и најпре је био учитељ у Лозници. После тога је постао трговачки писар, па секретар у солској камарашији.

Из камарашије отишао је за професора најпре трговачке школе, па онда гимназије.

Као самоук, Аврамовић је, без учитеља, научио немачки, грчки, јелински, и чак француски језик, а разумевао је и талијански.

Године 1845, 1846, 1847 радио је за књижевни лист *Подунавку*, који је излазио у Београду.

Поред тога, Аврамовић је написао:

1. *Граматику новогрчког језика за трговачку школу*, у Београду, 1855.

2. *Граматику јелинског језика за гимназије*, у Београду, 1856.

3. *Чатанку новогрчког језика за трговачку школу*, у Београду, 1856.

4. *Христоматију јелинског језика за гимназије*, у Београду, 1857.

За ове четири књиге добио је од министарства просвете 100 дуката награде.

Најпосле, превео је с јелинског језика *Ксенофонтову Икономију*, која је штампана у Београду.

Као морална награда за ове књижевне послове може се узети то што је Аврамовића ондашње Друштво српске словености, у главној седници 13. јануара 1857 године, изабрало за својега *редовнога члана*.

Године 1859, фебруара 7. Аврамовић је постао столоничелник у иностраном одељењу Кнежеве канцеларије...

Кнез Михаило, науман оборити дотадашњи „Султански Устав“ (од 12. декем. 1838), издаде, 10. марта 1862, *Устројеније Централне Државне Управе у Србији*[1], којим законом, створивши седам министарстава у Србији, уништи ону чувену Кнежевску канцеларију. То је био први закон међу онима које је Кнез-Патриота спремао за тихо, поступно ослобођење унутрашње државне управе у Србији.

Године 1863, према том новом закону, Аврамовић би постављен за секретара министарства спољних послова.

Године 1867 премештен је у контролу за рачуноиспитача.

Из контроле Аврамовић је 23. авг. 1872 дошао у министарство спољних послова, као секретар I класе.

А 31. октобра 1877 постао је начелник одељења у том министарству.

---

[1] Зборник XV. страна 90.

С тога звања отишао је у пенсију, и преминуо је после кратке болести 14. јуна 1889 у Београду.

Аврамовић је био човек омалена раста, црножуте масти, округле главе, кратких образа, и малих брчића.

У ходу је био спор, и у свим покретима некако крут, а у говору тих, промерен. Он је све своје послове радио по неком промишљеном плану. Тако, идући од куће на дужност, или враћајући се из канцеларије кући, Аврамовић је био избројио и знао колико корака ваља да учини, те да ту даљину пређе; и тај број није никад хтео ни увећавати, нити га смањивати, макар га каква журба или доколица, на том путу пратила. Исто је тако знао и колико му минута времена треба за одлазак и за повратак.

Имао је одређене часове за пушење. И кад би му се припушило пре утврђена рока, он би другове запиткивао: колико је сата? бојећи се да његов сат не буде стао, а пре рока није ни пошто хтео запалити цигаре!

И кад би запалио цигару, оставио би сваки посао. Онда би се само одмарао.

— Кад радим, ја вршим своју дужност, и зарађујем себи хлеб, вељаше он: — а кад пушим, хоћу да се одмарам, да господујем. То двоје, докле се год може, не треба мешати једно с другим!

Пошто је био научио неколико језика, био је утврдио ред, те је једнога дана читао немачки, другога грчки, а трећега француски.

Докле што једнога дана прочита, онде ситно забележи, да сутра, или преко сутра, настави даље. По тим белешкама, на свакој његовој књизи, могли су се разазнати дани његовога напредовања у читању, и његови одморци.

Аврамовић је и дневник водио; сваки дан је записивао: шта је имао за ручак; пошто је што купио, колико га је све стало, и друго — што би му пало на памет при записивању. Записе те чинио је једнога дана српски, другога грчки, трећега немачки, а четвртога француски.

Ништа не знам куд су се дели ти његови дневници?

Миловао је и ценио литерарне лепоте у свакој књижевности, коју је познавао, али је ипак држао да нема лепота нада лепоте старих грчких списâ.

Српске народне песме високо је ценио, и хтео је признати да у њима има лепотâ које се могу поредити с најлепшим местима у Илијади и Одисији.

И ако је био редовно ћутљив, а и кад би говорио, мерио је сваку реч, опет је хвалио српске поскочице, нарочито оне које су се склопом ре́чӣ и сочношћу садржине одликовале. И њих је знао велики број.

Једном је, с неколиким мојим пријатељима, био у мене на вечери. Ту се је толико развеселио да се чак и у коло ухватио. Играјући као какав Мачванин, он је припевао:

„Ој, ала ми је врућина и зима,
Што ми дика игра до крвника!“

Другови, чујући, и себи не верујући, да то пева онај мирни и ћутљиви Јевта, прснуше у смеј, и покидаше коло.

Није прошло много времена по Јевтину доласку у Кнежеву канцеларију, а ја и он смо се познали и спријатељили. Зато смо, после, кад год бисмо доспели од службених послова, разговарали се највише о књижевним питањима, докле су наши другови, остали чиновници, пушили у Ефендиној соби, и бистрили ондашњу дневну политику.

Како је Јевта све радио по типару, тако се некад догађало, да му се на протокол стече послова више него

што може до по дне да уведе. У таким случајима, ја сам му, докле би он пушио и одмарао се, помагао, колико сам боље могао. Али му, при најбољој вољи својој, нисам могао у протокол увести француских нота, којих је неке поште било више, јер се онда сва преписка између власти српских и влашких водила на француском језику, а ја француски онда још нисам знао!

Подстакнут тим мојим незнањем, мени ће Јевта једнога дана рећи:

— Грешиш, што не научиш француски!

— А како бих могао? упитах ја.

— Врло ласно, одговори Јевта кроз неки осмејак који човека храбри: — Узми француску граматику, и из ње научи на памет мењање именица и глагола, све друго ће ићи уз то. А сваки дан научи из речника по 10 речи на памет. То све није тешко, а за месец дана то је 300 речи; за годину ћеш знати 3600. Е, с толиком масом речи можеш разумети сваку књигу, а то ли сваку ту ноту!

Ја сам све то слушао, и у памети се ломио.

Он продужаваше:

— Сваки дан пробави по један сат с француском књигом. Више од сата немој за прво време: досадиће ти се; али немој никад ни мање од сата! То упамти добро!

— Слушам! одговорих ја.

— Биће дана у том твом раду, говораше Јевта даље: — када ћеш се ти, не видећи никаква велика напретка, наљутити, треснути књигу о патос, и опсовати мене што сам те на тај рад наговорио. Ако ће — бапи је! Опсуј! Устани, проходај по соби и, повративши се од љутине, сагни се, узми књигу, и опет издржи сат с њом у друштву! Радећи тако, ако за годину не могнеш читати сваку француску књигу, реци ми да нисам који сам!

То је било једнога дана.

Другога дана, Јевта мени донесе своју *Француску граматику од Стојана Јовановића-Цукића*, у којој су француске речи писане српским словима, да би се ученик-самоук колико толико упутио како се која реч изговара.

Ја сам и пре, без ичије помоћи, почињао учити француски, али Јевтине методе нисам знао. Сада пак науман тврдо послушати пријатеља, ја примих књигу, а њега топло замолих да ником ништа не казује за моју намеру: бојао сам се не успети, па би ми се другови, може бити, насмејали, а од тога сам се свакад плашио као од живе ватре.

И до тога разговора с Јевтом, ја сам устајао рано: лети у 4, а зими у 5 сата из јутра. Тада изберем први јутрњи сат за учење француског језика — једно што сам у то време редовно најодморнији и најведрији, а друго — што ме у то доба нико не може узнемирити нити прекинути...

И тако, мотрећи на сат, који је према мени висио о зиду, ја сам се сваки дан по један сат бавио граматиком и речником. И, морам признати, да је Јевта погодио: долазило је сата када сам бацао књигу за врата и, тек пошто би се сетио његовога пророковања, и онога што би се говорило о мени кад би се рашчуло да сам нешто био почео па не свршио — ја сам се сагињао, узимао књигу, и наново продужавао мучни али веома плодни труд с њом.

После шест до седам месеца такога непрекидпога рада, ја сам, на своју неописану радост, читао *Тјерову Историју Француске Револуције*, помажући се овде онде *Poitevin*-овим речником, који сам још у почетку овога рада набавио.

Тај напредак, и ако је мален, чинио се мени толико невероватан да се нисам усуђивао казати га Јевти. Него

једном, у канцеларији, прегледајући што му је дошло на протокол, нађох и једну француску ноту, прочитах је, и казах му њену садржину у кратко, да је може одмах увести у протокол.

Јевта узе од мене ноту, прочита је сам, па ме погледа са неописано радосним осмејком на лицу. Устаде с места и оде у Ефендину собу, где се беху скупили чиновници, те су пушили и разговарали се. Њима свима он рече: — Господо! Чујте и знајте! Наш Милићевић научио француски!...

Сви се тому и зачудише а и обрадоваше.

Од тог доба, ја сам се и даље сваки дан бавио француском књигом кад сат, а кад и дуже, тек никад мање од сата.

Познао сам се с Монтескијем, Монтењем, Волтером, Русоом, Токвилом, Тјером, Виктором Игом, Ескиросом; и с другим француским класичким писцима, који су ми отворили са свим нови дотле незнани мисаони свет.

Јевтину француску граматику која се од претурања из руке у руку била сва расула, укорично сам у лепе корице, и вратио му је с великом захвалношћу.

Помињући овако чиновнике Кнежеве канцеларије с којима сам неколико година служио и лепо живео, ја сам се подуже задржао на имену Јевте Аврамовића. Читаоци су се досетили рашта сам то чинио. Јевта је мене, својим пријатељским саветима и сокољењем, врло много задужио. Зато сада и осећам пријатну дужност да му од свега срца речем: Честитому и смерному имену његову нека је велика хвала и светао помен!

Најпосле, ја ћу овде поређати још неколике белешчице о ономе што се виђало и што се догађало у тој

Кнежевској канцеларији, колико за обележје онога времена и оних људи. Није Бог зна шта, али не уди и то да се зна.

Клозер Мата

У оно време живео је у Београду неки стаклар Мата, кога сте могли често срести на улици: обично иде брзо, често нешто говори са собом, осмејкују се, и маше руком, као да нешто хоће неком да докаже. Увек је уза се имао онај сандучић са стаклима за прозоре и халатом који треба за умештање стакала.

Мата је већ био прешао половину свога века, а знао је и нешто из српске историје, и, чини ми се, састављао је неко *Родославно дрво лозе Неманићке!*

Мата је имао брата Тодора, који је у младости отумарао некуд у свет. Кад се рашчуло да у Абисинији има некакав *Цар Тодор*, Мата однекуд замисли, да је то баш његов брат Тодор. Зато је често долазио у Кнежеву канцеларију, и молио највише Љубу Ненадовића, да би га како год известио о том цару Абисинском.

Мату Ненадовић наговори те напише писмо том цару Тодору, а сам Љуба узме на се да то писмо божем преко Цариграда упути адресанту!

Из тога писма, које је Мата отворено предао Љуби, сећам се само ових реченица:

„Љубезни брате и Царе Тодоре! Тако је писао Мата: — Ако си брат мој јави се, и ако ниси брат мој јави се! И пошљи ми портре твоје и царице жене твоје, да се уверимо и да се хвалимо! Писмо ми упути на Цариград у Турску, на Париз у Француску, на Лондон у Енглеску! Твој брат *Јаковљевић Мата клозер из Баната*“...

Све ми се чини да је ово писмо доцније Љуба штампао у својој „Шумадинци.“

С овим Матом је често бивало више шаљивих разговора и смеја у канцеларији.

Гавра Перечар

Бејаше онда један омалеп старчић, перечар, по имену *Гавра*. Стар, сиромах, он зарађиваше свој хлеб продајући ђевреке и пересе по улицама. Зими, уз посте, он дође у Кнежеву канцеларију, уђе у момачку собу, и онде седи и греје се, очекујући да ко потражи переца. И неки би чиновник узео по коју перецу, али Љуба Петронијевић, чим види чича Гавру, одмах купи од њега целу ону мотку переца, и нареди да се раздаду писарима и момцима. Сви су му захваљивали а највише чича Гавра. Кад Љуба то уради, онда вели, да је те ноћи снио оца, или другога ког милог покојника, па то дели њима за душу!

Некад би Љуба донео сваком писару по перо и држаљицу — опет некому за душу! Тако је подашан био увек тај човек.

Арачлилук

Пошто је законом био укинут арачлилук, и пошто су Цигани у целој Србији били стављени под редовне власти и судове, једнога дана, после по дне, када у Кнежевој канцеларији бејаше министарска седница, у авлији те канцеларије онамо према капији која води у авлију коначку бејаше 5—6 Цигана поређаних у полукруг, гологлавих и мало погнутих онамо ка Конаку. Један од њих држаше подужи штап, на врху расцепљен, и у том процепу некаку хартију! Стојећи онде, они гледаху онамо ка вратима коначким, и очевидно надаху се да ће их одонуда ко видети и позвати.

Овамо пак из министарске седнице у ходник изиђе Илија Гарашанин, министар ун. послова. Видећи оне Ци-

гане. призва их, узе ону хартију из процепа и прочита, па онда оштро рече: — Кући одмах! У јутру ни једнога да не нађе полиција у Београду! Кога год нађе — ухапсиће га! Знам ја чије је то масло!...

Цигани одмах стругнуше.

То су били пређашњи цигански кметови, који су сада, по нечијем наговору, тражили да се врати *Арачилук*, те да и Арачлија и цигански кметови добију начина да могу лепше живети.

II
ТОПОГРАФИЈА

Абаџијска чаршија. Онде где је данас *Абаџијска чаршија* била је тридесетих година ливада Кнеза Милоша, а мајстори *абаџије* имали су дућане у београдској вароши, међу турским дућанима и кућама. Кнез Милош раздели своју ливаду на плацеве, дигне абаџије из вароши, и насели их на оне своје плацеве, да је сељацима лакше долазити к њима на дућане, а и мајстори да стеку своје куће, и да не плаћају довека кирију Турцима. Данас у *Абаџијској чаршији* нема никаквих дућана, него су саме куће, али је улици остало име *Абаџијска чаршија.*

Алијина башта. Малко на север идући од бивше *Видинкапије*, онамо ка парном купатилу, била је башта с виновом лозом и другим воћем некога Турчина *Алије.* Ту је било грожђа необично крупног и слатког. У средини баште био је један мали кућерак, колико да се човек од зла времена склони. Алија је ту лети и ноћивао и дањивао. Кад грожђе доспе, Алија је имао муштерије доста. Ко му дође да једе грожђа, плати на вратима грош, па једе без мере колико год може. А који хоће да понесе, тому Алија *измери* и наплати грош од оке.

После бомбардања (1862) Алије је нестало, а башта је разваљена, и лоза покопана и разнесена.

Барјакџамија. Од многих џамија, које је имао некадањи Београд, данас стоји само *Барјакџамија,* која је ниже Зерека ка Дорћолу идући и онамо ближе Граду. У њој данас учи хоџа, који прима плату од српске државе. То је богомоља за све мусломане који у Београду живе, или кроз Београд као путници пролазе. Некада, за турске власти, на мунару се од те џамије истављао *барјак*, те је од тога и добила име *Барјакџамија.* По овој џамији често се означава и њезина ближа околина.

Баталџамија. На северозападном крају онога новога парка који је засађен на пређашњој *Баталџамијској пијаци*, на исток од дворске баште, била је једна стара џамија, озидана тесаним каменом. Она је одавно била напуштена, мунара јој се пребила, врата сва била су истављена и испроваљивана. У њој је често пландовала стока. Зато се и звала *Баталџамија.* Како се Београд ширио, то је и та Баталџамија, после бомбардања, оборена, те се очистило лице оној згради где је данас гимназија; али се то место и околина његова и сад зове *Баталџамија.*

Покојни Кнез Михаило устављао се је на овој џамији, и говорио је да би је требало оправити, па у њу сместити *Државну архиву*, али га претече смрт.

Битпазар. Турци тако зову пазар где се продаје *стареж сваке врсте.* У Београду до бомбардања (1862), *Битпазар* је био на Дорћолу, од раскршћа онамо ка Граду. После бомбардања битпазарски дућани били су се расули по вароши; али је њих доцније, 1887, власт скупила и сместила у фишегџијску улицу (данас Краља

Александра). Чује се да ће њих и одатле кренути даље. Има наредба да ови трговци никакву стареж не смеју унети у своје дућане и изложити продаји докле је најпре не дезинфикују у заводу за тај посао. И то им се ради по утврђеној малој такси.

Булбулдере зове се онај поток који тече озго од Лаудонова шанца доле ка Дунаву, пролазећи источно од Тркалишта. Преко долине тога потока преведен је насип на *Ново гробље. Булбул је славуј,* а *дере* је *долина* или поток. Дакле било би: *Славујев до*, *Славујев поток* или *Славујевац.*

За аустријске окупације 1718—1739 *Булбулдере* је било Београђанима то што је данас *Топчидер.* Један старији Београђанин каже да је ту било *„с мора смокава и од Мостара грожђа!“*

Булина воденица. На мокролушком потоку, испод данашње Вајфертове пиваре, баш према монополу, била је воденица, која је сада батаљена, а звала се најпре *Булина воденица*, после: *Писар-Лазина воденица.* Од оца *Писар-Лазе*, она је остала сину му *Срети Л. Поповићу.* Сад је већ у четвртим рукама како је Срета умро, и воденица давно не меље, батаљена је. Ту на плацу око те воденице диже Гоћевац *радионицу* за гвожђе, и удружени хлебари *заједнички млин* (1902).

Варошкапија. Она врата на шанцу који је опасивао стару београдску варош, која су била онде, где је сада Валожићева књижара, јужно од Велике цркве, звала су се *Варошкапија.* До бомбардовања 1862 ту су стајали турски низами. Капија је била од каменога зида и од дебелих греда. Над њом је била стражара. Врата на тој капији нису се у последње време готово никад

ни затварала. Године 1862 низами су одатле побегли у Град, а капија је срушена. Сад баш ту се земља откопава, а инџинир М. Савчић гради онде близу красну кућу од три боја.

Велика пивара. Биће године 1840, начинила је Кнегиња Љубица на углу улице босанске и оне од три кључа (наравно садашње, а пре је то било чисто поље) дугачку зграду за *Пивару*. Први закупац те пиваре био је неки *Риста Париповић рудничан*. Он је одатле године 1842 Вучићевој војсци (својим земљацима) слао пиво. Данас ту више не ради пивара, него има гостионица и башта. У тој пивари има повећа сала у којој је држала своје седнице знаменита *Скупштина светоандрејска* (1858 и 1859) која је прогласила повратак *Обреновића* у Србију. Сад је ту *официрска задруга*.

Венеција. Тако се зове она равница дуж десног брега савског од ушћа топчидерске реке доле до Београда. У ту раван прелази преко Саве железница, ту је главна железничка станица, ту је житни трг, монопол дувана, и мало по мало отима се, насипањем, од воде и остала раван.

Та се *Венеција* некад називала и *Циганска бара*.

Видинкапија. Ова је капија била данашњој душановој улици излаз из вароши у предграђе. Данас је тешко казати где је местимице била, тек је то онде близу оне творнице, где се твори електрика. И та је капија била озидана тесаним каменом, и утврђена дебелим дирецима; над њом је била стражара, где су седели низами, који су стражарили на капији. Та је капија 1862 отета силом од низама. У том боју одликовао се је члан палилулског кварта Моја Богдановић.

Врачар западни зове се онај део београдске вароши од *крагујевачкога друма* до *Луде куће* (Докторове куле). На овом су Врачару: *Велика касарна*, *Војна академија*, *Нова касарна*, *Етнографски музеј*, *Болница Краљице Драге*, *Кућа за глувонеме* и *Опсерваторија*.

Врачар источни зове се онај део данашњег Београда, који се од Двора пружа на више ка селу Мокром лугу, а шири се између *крагујевачкога друма* и *палилулске цркве*. На том је Врачару Велика војна болница, посланства: немачко и аустро-угарско, католичка црква, Енглезовац, и црква Свети Сава.

Господарска механа. На трамвајској прузи из Београда у Топчидер, близу ушћа топчидерске реке у Саву, на левој страни пута, има једна старинска кућа, која се зове *Господарска механа*. Тридесетих и четрдесетих година ту је била *скела* за превоз свиња преко Саве[1]. Ту је била и царинарница. Господар Јован наредио је те је та царинарница и ова механа за марвене трговце кулуком начињена. Царинарница је одатле дигнута, а остала је механа, која се и данас зове *Господарска* а имање је државно.

Према тој механи, на савској обали, још стоји магацин где се некад стоварала со. Испод тога магацина пристао је 25 јан. 1859 пароброд, који је довезао кнезове *Милоша и Михаила*. Одатле су они на колима кроз густе масе света, улицама Милошевом и Абаџијском, отишли у Велику цркву, а оданде кроза Стамболкапију Теразијама у Двор.

Господска улица. Данашња *Бранкова улица*, она од *Зеленог венца* до *Златног коња*, пре се звала *Господска*

[1] За турске-пуне власти скела за превоз свиња преко Саве била је на Остружници, даље од Турака.

улица. Ту су биле с горње стране куће: Хербезова, Тенкина, Марковићева, Станишићева и Симићева, а с доње стране Ђерманова, Стејићева, Мариновићева, Шилићева, и Бранковићева. Ту је улицу највише прозвао *Господском* Милош Поповић, уредник *Српских Новина*, кад је, педесетих година, у њој, у кући Ст. Марковића, био отворио *књижару*, која је доцније прешла на Велимира Валожића, а данас припада сину Велимирову Милошу. То је била прва књижара у Србији.

Док су Турци били у Београду, из двора се у Вел. цркву ишло свакад *Господском улицом* на Варошкапију, а на Стамболкапију врло ретко.

Гробље ново. Још године 1853 изишла је једна одлука државне власти да се дигне гробље са Ташмајдана јер су га већ опколеле куће. Та је одлука дуго остала мртво слово. Тек године 1882, после санитетског закона, Београд је изабрао за Гробље место на десној страни долине *Булбулдера*, земљу откупио, нивелисао, насуо, оградио зидом, начинио насип од Тркалишта до тога места, и подигао вијадук преко Булбулдера. За све то потрошено је 166.669·58 динара.

У тој огради је место за сарањивање православних, католика, протестаната, Турака, и Јевреја ескинаског обреда. Јевреји пак сефердинског обреда имају своје одељито гробље мало ниже овога српскога.

Сарањивање у Новом гробљу почело се 17 августа 1886, и први је онде укопан *Драгутин*, син Вељка Димовића баштована.

Гробље има свој фонд, који је 1902 износио 229.345.66 динара.

У средини гробља лепа је нова црква, посвећена Св. Николи. То је задужбина данас покојне Драге, супруге поч. Станојла Петровића саветника.

Гробље старо. Колико се сада зна, Београђани су своје мртве сахрањивали од некадашње Варошкапије на овамо ка Зеленом венцу, и доле ка Тоскиној чесми. Одатле је гробље измештено на Ташмајдан око године 1828. На Ташмајдану је гробље остало до године 1886, а од те године београдски се мртви сахрањују у *Новом гробљу* преко булбуддерског потока. На оном гробљу на Ташмајдану начињена је 1835 црква и посвећена св. јеванђелисту Марку. По тој цркви, гробље се то каже и *Гробље код Марковс цркве*, а некад се рече и *Палилулско гробље*, јер је главна нурија овој цркви *Палилула*.

Брег *Ташмајдан*, који је над овом црквом, највише личи да је она *Чупина хумка* где је спаљен Св. Сава.

Два Бела Голуба. Двокатна кућа, од дрвене грађе пок. Јове Кујунџића, била је на оном данас празном плацу, који лицем гледа право ка Коларцу и Стамболкапији, а ребрима је окренут хилендарској улици и улици *Два голуба*.

На тој кући Јова је имао цимер: *Маказе и два бела голуба*. Он је, у шали, говорио: да је то једно *голуб* а друго је *голубица*. А маказе су знак његова *терзиског заната*. Сад те куће нема. А целом крају оном остало је име *Два бела голуба*.

Дедија или **Дедина.** Оно брдо које се, међу падином Мокрог луга и долином Топчидерске реке, најлак спушта ка Сави, зове се *Дедија* или *Дедина*. Било је и једно мање брдашце које се звало *Мала Дедија*, па је то брдашце раскопано кад се градио пут у Топчидер. Тако се име *Мала Дедија* изгубило, а остало само име *Дедија* или *Дедина*. То је оно брдо где су данас виногради и летњиковци: Ђоке Симића, Н. З. Поповића, Браће Ђор-

ђевића, Рајовића, Ђурића, Павловића и других Београђана. У новије време ретко се и чује име *Дедија* или *Дедина*, него се обично назива *Топчидерско брдо*.

Делијска чесма. Онде где је сада трокатна кућа Николе Спасића (пре Панђелова) за Турака је био *делиски конак*, где је седео *војвода* (турски старешина) који је судио Турцима ерлијама за мање ствари. Пред тим конаком била је чесма, која се звала *делијска чесма*, јер су у оном конаку боравиле и *делије* (турски војници). Сада је чесма измештена преко пута уз плац академиски, а од ње се и оно место около зове *Делијска чесма*. Сам точак не знам докле ће остати, јер је само за време допуштено да се онде намести.

Докторова кула. Главна зграда данашње *куће за суманутє* била је имање *Доктора Куниберта*, који је као лекар служио Кнеза Милоша скоро две десетине година. Он је на чистом пољу врачарском, на десном брегу мокролушког потока, далеко од ондашње вароши београдске, начинио кућу, коју су Београђани прозвали *Докторова кула*, које јој је име остало и до данас.

Ту је он био насадио цвећа и плодна воћа, а кад су га Београђани питали што је отишао тако далеко од вароши, он је одговарао: „Биће ово некад средина Београда!“

Дорћол. Управо: *дорт-јол четири пута, раскршће*. Тако су Турци звали оно раскршће, где се крсте *Дубровачка улица*, и *улица Душанова*. Од тога се онај цео крај вароши прозвао *Дорћол*.

Ђеризи. Има два стара ђериза или водовода којима је вода долазила у Београд.

Први прима воду у врх Булбулдера. Он је озидан и затворен. Његова је вода пређе ишла преко Палилуле, кроз митрополитову башту, преко скадарске улице на Чукурчесму и на Сакачесму онамо ка Граду. Сада се вода из тога водовода стаче у резервоар на Тркалишту, па се оданде разводи у све јавне чесме на дунавској страни Београда.

Други ђериз прима воду у М. Мокром лугу, где су тако зване *римске чесме*.[1] Овај није затворен него се и Мокролужани служе њиме. Вода из њега спроводи се у резервоар код Дома за напуштену децу, а оданде се разводи у јавне чесме на Савској страни.

Овај је ђериз пређе ишао преко Симићева мајура, поред војне болнице, поред Двора, па Теразијама, на Руског цара (гостионицу), па на Делиску чесму, и на Грчку краљицу (гостионицу) у Град.

Код споменика Кнеза Михаила намештена је 1891 године спона старога водовода са новим с Белих вода. Али се воде из старога водовода у нови пуштају само у великој несташици, и на врло кратко време.

Сва вода по београдским кућама долази са *Белих вода!*

Енглезовац. Онај део нове београдске вароши од Славије до цркве Св. Саве, и од крагујевачкога друма до онога широкога поља на истоку, зове се *Енглезовац* по Енглезу *Макензији*, који је то место купио од Ђоке Симића, и населио га. А неки то зову и *Савинац*, по цркви, која је дигнута у славу Св. Сави. Пре пак док је то имање припадало старом газди, звало се је *Симићев мајур*.

---

[1] Кажу да је овој води глава у брду *Липовици*, више села *Мокрог луга*.

Зданије код Јелена. У почетку пете десетине прошлога века подигао је Кнез Михаило Обреновић велику трокатну кућу на покој близу Саборне београдске цркве. Та је кућа на свом јужноисточном рогљу имала од бронзе *Јелена*, као свој белег. Зато се најпре и звала *Зданије код јелена.* После једнога пожара у тој кући, Јелен је скинут, и она се даље звала *Зданије.* Доцније је Кнез Александар Карађорђевић начинио *здање на пијаци* (оно што је данас општински суд). Тада се она Кнез-Михаилова кућа прозвала *Старо Здање.* Још доцније, та се кућа прозове *Гранд хотел.* У тој кући пре пожара била је велика сала за позоришне представе. А у њој су се и они пријатељи Илирства четрдесетих година састајали и своје идеје ширили. Место тога састајања звало се *Илирска касина.* И та је касина изазвала Београђане, који ни мало нису симпатисали *Илирству*, да оснују *Читаоницу*, која се у свом почетку звала *Читалиште*, које је отворено у општинској згради, баш преко пута од тога „Зданија", 24 фебруара 1846. Гледај *Читаоница.*

Зелени венац. На оној београдској пијаци у коју улазе улице: једна с Теразија, друга од Старог телеграфа, трећа од Варошкапије, четврта од Саве а пета из Абаџијске чаршије, има једна старинска, гломазна двокатна кућа, у којој је некад била мања гостионица са знаком *Зелени венац.* Од тога се цео онај крај прозвао *Зелени венац.*

И пијаца *Зелени венац* ту је испред те старе куће.

Зерек. Оно место *Дубровачке улице*, где ћу пресећа улица, која од Велике пијаце и полиције води онамо ка Граду, зове се *Зерек.* Са Зерека се улица Дубровачка доста стрмо спушта ка Дорћолу и иде даље ка Дунаву. *Зерек* кажу да значи *поглед, видик,* а оданде и

јесте леп и широк видик доле низ Дунав, па Банат а и на брда Миријевско и Вишњичко.

Јалија. Јалија се зове она равна десна обала Дунава од Града низ воду до испод вароши Београда. Тако се зове и засељен део те равни, управо доњи део *Дорћола*, онај што је ближи к Дунаву.

На *Јалији* је јеврејска мала. И јеврејска основна школа у тој мали зове се и пише: *Школа на Јалији*.

Јевремовац. Данас Ботаничка башта, која припада Великој школи. То је, до године 1889, било имање Краља Милана, које му је остало од оца, а звало се *Јевремова башта*, по ранијем газди, Господару Јеврему, деди Краљевом. Поклонивши ту башту Великој школи, Краљ Милан је углавио: да се прозове *Јевремовац*. Тако је постало то данашње име.

Пред Јевремовцем је чесма, а више те чесме нова основна школа, коју је општина подигла на плацу, који је Вучић био поклонио Београдској болници.

Југовићева велика школа, у Београду, 1808. Кад се с Велике пијаце Вишњићевом улицом пође доле ка Дунаву, остављајући десно Главну полицију а лево Текију, долази се на раскршће Вишњићеве и Јевремове улице, и ту на левој страни има *двокатна кућа старога кроја*, с неколико димњака на крову, од којих на највишем су роде давно свиле своје гнездо. Пред кућом је мала авлија и већа капија са два камена за седење.

У тој кући била је *Југовићева Велика школа*, која је отворена 1. септ. 1808.

После пропасти од 1813 та је кућа опет отишла у турске руке. Доцније је њу купио од Турака неки Ку-

тула[1], а после Кутуле дошла је у руке данашњем газди бакалину Дади.

Испод те куће, мало северније, била је *Сакачесма*, која је сада измештена на рогаљ улице Јованове и Дубровачке.

Кавана Гушанац. Од велике пијаце онамо ка Граду, на раскршћу Дубровачке улице, на левој страни, на самом рогљу, празан је плац, ограђен тарабом, и обележен бројем 7. На том плацу била је пређе двокатна кућа: при земљи дућан а горе стан за живљење. То је била кућа *Спасе Миловановића* терзије. Одмах до те куће била је (а стоји и сада) двокатна кућа *Николе Гушанца*, такође терзије. Ова друга кућа данас има на горњем боју 6 прозора, а на доњем је каваница, којој се над вратима чита: *Кавана Гушанац*. О тој каваници, или боље рећи, о њеном некадашњем газди бележим овде што сам чуо од старих Београђана, суседа његових.

Никола је био родом из Ниша, а његов први сусед Спаса из Параћина. Никола се био оженио *Стаменом*, свастиком београдскога проте Димитрија Вујића, а Спаса је имао за жену неку *Румену*. Сусед Спаса и суседа Стамена спријатеље се тако да сусед Никола код жене остане без жене а суседа Румена код човека — без човека!

У невољи својој, Никола се пожали Кнезу Милошу, и овај ту ствар расправи на свој начин: заповеди Ни-

[1] Овај *Кутула* био је из Јањине, неки старешина у области Тепеленлиној, и одонуда је овамо добегао с доста новаца. Овде је купио био ту кућу и једну хлебарницу. Ту је живео и умрьо. Иза њега остао је син му *Никола Кутула*, који је ту кућу држао и најпосле продао. Никола је бивао по свету знао је неколико језика и разумевао многе трговачке послове.

коли да узме Спасину жену Румену, а Спаси да задржи Стамену, коју је још раније био присвојио.

Пошто ова два суседа овако размене своје жене, продужили су живети лепо као суседи и жене њнове као суседе. Спаса је са Стаменом родио четири сина. А и Никола је са Руменом имао деце и мушке и женске. Његов син Љуба покалуђерио се је, и, доцније, убио се је у Мру Туману, а кћери две су му живе и сада.

Спаса се доцније умешао у Уставобранитеље; оставио занат, и био је члан суда; а и Никола је оставио занат, и отворио *кавану*, која и данас носи његов надимак. Никола је имао гушу — вољицу, и зато се звао *Гушанац*. Добар је био човек и лепо живео с људима.

Калемегдан значи градско поље. И он је, до изласка Турака из Града (1867) одиста био чисто поље око града. На том пољу некад су се вежбали турски војници; у једном крају, овамо према Великој цркви, до године 1857, Београђани су држали своја сена; а пошто у јесен те године сена изгореше, више нису ту ни садевана. На оном пропланку према гостионици *Круни*, 29. новембра 1830, били су разапети шатори, те су се ту први пут састали Кнез Милош и београдски везир Хусејин-паша. Онде пак где су данас липе према градској (сада затвореној) „оросипкапији,“ била је 28. јануара 1859 начињена висока трибуна, застрта црвеном чохом. Около су стајали српски скупштинари, чиновници, и народа много од Срба и Турака. На тој трибуни Кнез Милош је саслушао Султански Берат од године 1275, којим се поново утврђује на Српском престолу.

После бомбардања Београда (3. јуна 1862), и пошто би углављено примирје између Срба и Турака, конзули гарантних сила, за сигурност тога примирја, енглески и руски разапеше на *Калемегдану* своје шаторе и развише

своје заставе, па су ту боравили, а француски је конзул отишао у град, и на градском бедему разапео шатор, и онде је боравио, докле су турски топови с града зијали на варош, а одовуд од вароши су, дуж *Калемегдана*, биле барикаде и српска војска.

На Калемегдану, на нарочитој трибуни, пред војском турском и српском, пред Кнезом Михаилом, митрополитом, министрима и саветницима, пред Риза-пашом последњим београдским мухафизом, и пред многобројним светом, 6. априла 1867, око 10 сата пре подне, прочитан је Султански Ферман од 5 дана Зилхиџе 1283 године = 29. марта 1867, којим се градови у Србији уступају Кнезу Михаилу. Тада је на градским бедемима српска стража заменила стражу турску, и Кнез Михаило свечано је ујахао у град београдски као у српску тврђаву. Народној радости, тога дана, није било мере!

Пошто је одмах за тим турски гарнизон отишао са свим из Београда, и пошто су Срби добили Град у своје руке, *Калемегдан* се је почео уређивати и засађивати. Данас је то најлепши парк у Београду, коме лепоту увећава и сам природни положај.

Калемегдан мали зове се источни део тога градскога поља, које још није уређено ни засађено.

Кајабурма. *Кајабурма* или *Карабурма* зове се онај нос или врх од брда врачарскога што се спушта у Дунав испод Београда а више села Вишњице.

Ту се обично погубљавају они које судови осуде на стрељање.

Више *Кајабурме* је *Кланица*, а испод Кајабурме *Фабрика за платно:* све нове зграде и нове радње.

Касина. Трећа кућа од левога рогља Скопљанске улице, где ова избија на Теразије, гостионица је *Касина*. То је име дошло овако: пре године 1858 та је кућа при-

падала Браћи Лукићима из Велика села. Око године 1858 у тој се кући уреди пека *Касина* за одабране чланове; али се друштво те Касине наскоро растури, и касински намештај купи за свој стан официр Марко Катанић. Од тога времена кућа је та измењала више газда, а све се звала *Касина*. Последњи њен газда био је *Васа Мијатовић*, који ју је оставио *Дому сиротне деце*. Данас та кућа има име *Хотел Касина*, а историја јој ово што је испричано.

Кланица. Доле испод Краљевих штала, одовуд Кајабурме, подигнута је, пре неколико година, модерна *Кланица*, где се коље стока и месо се извози за границу.

По тој *Кланици* већ се и она околина почела звати *Кланица*.

Ковач на кући. Она кућа у Поп-Лукиној улици бр. 14, у којој је данас *Државна штампарија*, припадала је најпре ковачу *Штајнлехнеру*, који је њу и начинио. На крову те куће *Штајнлехнер* је био наместио *ковача*, у природној величини, с кожном кецељом о врату, с чекићем у руци, и с наковњем пред њим. То су деца радо гледала, и чудила се *ковачу на кући!* Доцније је Штајнлехнер ту кућу продао држави, а ова, оправљајући и проширујући горњи бој, скине с куће *ковача*, и сада га нема на крову. У овој кући седео је *Јован Хаџић* (Милош Светић) кад је боравио у Београду ради писања извесних закона. Ту се, код њега, састајала ондашња београдска интелигенција, а и опозиција ондашњему стању ствари у Србији.

Ковачи на Теразије! Кнез Милош је све коваче иселио из београдске вароши (у шанцу) на празно поље од Стамболкапије горе ка чесми теразиској. Хтео је да

те мајсторе извуче из турских кућа и дућана, и да им дâ чисто поље за куће и за њихове радње, а говорио је да их креће зато што се боји да они својим вигњевима не запале варош и Турке оштете. Многи су били и затварани и бијени зато што нису пристали само да заграде дарован им бесплатно плац на Теразијама, а данаске?!

Код Стефановића каване. Тако се зове онај заселак Београда, ако се може тако рећи за део вароши, који се настанио у дно Врачара, с обе стране крагујевачкога друма, онде где се бањички поток стаче у мокролушки поток. Некад је београдски трговац, *Никола Стефановић*, био купио велику ливаду дуж мокролушког потока, и на тој својој земљи, а до крагујевачкога друма, начинио кавану. Доцније је то имање, кавану и ливаду, од Николе купила држава, али је остало име *Стефановићева кавана*. Навише од каване почеле су се насељавати разне дућанџије и мајстори с једне и с друге стране пута тако да тамо сада може бити 20—30 кућа. И то се зове код *Стефановићеве каване*, другога ту имена нема. Одатле се у десно одваја насут пут за бањички логор. И тај насути пут заслуга је пок. Краља Милана.

Лаудонов шанац. То је онај велики шанац који је од Дунава у наоколо преко Врачара до у Саву, ископао *Принц Јавђеније* против Великог везира, који је долазио у помоћ опсађену Београду. Доцније је тај шанац обнављао ђенерал Лаудон, кад је он опсађивао Београд.

По овом доцнијем обновљачу, шанац се сад зове *Лаудонов* а Принца Јевђенија мало ко и зна.

Шанац је овај на много места уравњен са земљом, а местимице је остао готово цео.

Лиман на Сави. Доле на Сави, где је данас нова кућа пок. Јове Крсмановића, па још на запад ка води,

био је *Лиман од Саве*, у који су обично долазиле босанске лађе. Око тога Лимана живели су Турци, који су држали магазе и каванице, у које су падали Турци Бошњаци који су се лађама спуштали у Београд. Српска власт имала је ту једнога служитеља, који је од тих лађара Бошњака тражио путне исправе, да их преда српској полицији, али су Турци волели своје тескере предати паши, који је такође ту имао свога човека. Једном српски пандур, неки Ђорђе Нишлија, затражи од једне лађе, која је већ била пристала, и пружила скеле за излажење, да му се даду путне тескере; Турци не хтену дати тескера, а Ђорђе дигне скеле и отрући лађу низ воду! Тек онда Турци даду тескере. Али управитељ вароши Београда тога Ђорђа тргне к себи, да у ревности својој што не прекорачи. Овај је, после, 2. јуна 1862, на Чукурчесми рањен самртно, умрьо у болници.

Еле, 24. јула 1860, на том Лиману посвађају се Срби и Турци, и међу њима легне крв. Чак се морао из касарне довести официр Бучовић са стрелцима, да сукоб не би узео веће размере. Тада су Турци дигнути одатле, а Лиман се мало по мало са свим засуо. О њему су онда све гарантне силе добијале ноте, а данас му се у Београду и име хоће да заборави!

Мала пијаца. Доле на Сави, пред кућом Љубе Крсмановића, има омален простор, у који се стачу ове улице: Краљевића Марка, Јаворска, Савска, Травничка и Херцеговачка. Тај се простор зове *Мала пијаца*, и некад је ту и била одиста мала пијаца. На среди те пијаце има крст од црвенога мрамора, ограђен гвозденом оградом. Крст тај о свом трошку поставио је београдски трговац *Ђира Христић*. Данас ту нема никакве пијаце, него се само зове тако....

Манојлова башта. Онде где је данас пијаца *Зелени венац*, била је некад *Манојлова башта*, прво место за шетњу ван вароши. У тој башти се први пут почело точити пиво (1834 и 1835), које је преношено из Земуна. У ту башту, ради теферича, некад су се из Конака код Велике цркве извозиле у канатама на волујским колима јетрве Кнегиња Љубица и госпођа Томанија. — Ту се педесетих година отпочело зидати позориште, изидано је било до цокла, па се после одустало једно с подводног места, а друго с недостатка новаца. Сад је ту пијаца *Зелени венац*.

Место је то некад припадало Кнезу Макси Ранковићу из Остружнице.

Мокри луг. Тако се зове поток који, протичући између *Докторове куле* и *Вајфертове пиваре*, испод монопола стаче се у Саву. Тако се зове и долина тога потока онде где је пресеца крагујевачки друм. Изнад врела овога мокролушког потока има два села која се зову: *Мали мокри луг* и *Велики мокри луг*. Сељаци у ова два села досељени су из *Сврљига* још за Карађорђева ратовања и ту настањени. Њихове жене већином још носе одело сврљижанскога кроја и боја.

Недељкова башта. Доле испод Видинкапије имао је велику башту с лепим воћем неки баштован Недељко, који је у тој башти држао и механицу с јелом и пићем[1]. Ту су београђани, нарочито они из источне поле вароши, излазили на теферичe и весеља. Ту су приређиване и гозбе за више званица. У *Српским Новинама* од 1843, под 9. мајем записано је да је у Недељковој башти Механдиски еснаф држао свој пир, а Вучић је, с другом господом, био отишао у Вишњицу цркви на славу. Ме-

[1] Недељко је умео наместити угануту руку или ногу, и сваку другу пребијену кост.

ханџије изашљу депутацију пред Вучића и умоле га да, у повратку, дође у Недељкову башту њима на весеље. Он им учини по вољи, и буде свечано дочекан.

Оросникапија. С Калемегдана се улазило у Град на две капије: на ону која гледа ка југо-истоку, па коју се улази и данас; и на ону што је спроћу оних липа у парку, и што гледа ка Великој цркви. Срби су ову капију звали *Карађорђева капија*. Кажу да је Карађорђе на ту капију улазио у Град. А Турци су је затворили, и звали су је *Оросникапија*, ваљада зато што су на њу улазили у Град Срби, непријатељи њихови.

Оросићуприја. Иза Кајабурме на мирјевском потоку има каменита ћуприја, која се зове *Оросићуприја*. Ту има и мала воденица коју је био купио Милосав Здравковић саветник. Милутин Хера му се смејао и говорио:

— Чујте људи! Милосав има воденицу код Оросићуприје, па доноси из Ресаве брашно те храни воденичара!!

— Ћути, Бога ти, Милутине, одговара се Ресавац: — ја не могу да будем без воденице, па макар ми не доносила ништа. Кад чујем оно чекетало да ми чегрће, мислим да сам у Ресаве!...

Пропланак. У парку на Калемегдану, према гостионици *Круни*, има повећи *пропланак*, засејан детелином, а у једном његовом крају засађен је омањи јељак. Ту су, на крају новембра 1830, били намештени шатори, те су се, 29. нов. 1830, београдски везир Хусеин-паша и Кнез Милош први пут видели, и договорили о свечаности која се имала извршити сутра дан (30. новембра 1830).

Рупа врачарска. Чешће се помињала и писала *Врачарска рупа*, као каштига из доба Вучићеве власти. Постање је тој рупи овако:

Године 1842 Вучић је с војском пао на Врачар онде где је сада врачарска среска канцеларија и где су све оне околне куће — којих онда није било, само је Исидор Стојановић био начинио кућу од набоја, и до те куће налазила се готова рупа из које је вађена земља за набој. У ту рупу затварани су противници Вучићеве буне, јер другог затвора онде на оном пољу није било. Први је стављен у ту рупу неки *Тркић* из Шапца. Зато се некад рече и *Тркићева рупа.*

Савакапија. *Савакапија* била је онде где се данас низа степенице од семинарије слази на Саву. Ту је била повећа касарна за низаме, подигнута на тврдим темељима, на којима су некад били и топови наперени уза Саву.

Ова се капија некад звала и *Бањалучка капија.*

И с ове капије низами су отерани 1862.

А године 1806, 29 новембра, Срби су на овој капији најпре продрли у опсађену дотле београдску варош.

Савамала (село). Ово село било је насељено дуж *Циганске баре* (Венеције) од данашње Антулине куће па горе чак до данашњих монопола. Селу Савамали био је запис, зборно место, онде где је сада тобџиска пијаца, пред Бајлоновом каваном. Ту је о Маркову дне играло коло. На ту светковину долазио је и Кнез Милош и Савамалке су му давале ките цвећа.

Доцније Кнез Милош је наредио те су Савамалци дигнути одатле и пресељени у Палилулу. Многи су се на то љутили а дато им је боље место.

Седам кућа. Зове се крај Београда баш до Лаудонова шанца на цариградском друму. Ту су најпре биле подигнуте куће у пољу њих седам на број, а сад се принављају и друге, а место се то зове *седам кућа.*

Сењак. Трамвај, идући из Београда ка Топчидеру, када мине монопол и Јакшићево имање, уставља се *код Сењака*, те онде излазе они који иду у винограде на Дедини. Ту је велики општински плац међу два пута. На том плацу до пре неколико година држали су Београђани своја сена, пошто им она на Калемегдану на крају септембра 1857 изгореше. Сад ту нема сена, али је име *Сењак* остало оном плацу и околини.

Београђанска сена пак данас су онде где је *сењак војнички*, а то је, на пољани између Луднице, Споменика, између потока Мокрог луга и Лаудонова шанца.

Славија. Велика гостионица на дно Енглезовца. Од те гостионице *Славије* и она се сва околина зове *Славија*, што означава део вароши. И коњски трамвај вози између *Калимегдана* и *Славије*.

Смутековац. Тако се раније звала (а неки је и данас тако зову) пивара Ђуре Вајферта, на левој страни мокролушког потока.

Смутек се звао онај Чех који је први на том месту подигао зграду и отпочео радњу. Као да му посао није напредовао, те га је напустио и некуд отишао.

Доцније то је место и зграде откупио и развио Ђура Вајферт, данашњи сопственик.

Одмах више Смутековца зграда је *Београдскога стрелишта.*

Споменик. Излазећи из Београда друмом крагујевачким, кад се пређе Лаудонов шанац и обори се ка потоку Мокром лугу, на лево се види мали парк с неколиким гробовима и у среди *Споменик.* Тај споменик први пут је подигао 1848 Кнез Александар јунацима који су пали при освајању Београда 29 нов. 1806, а после је

тај споменик обновио Краљ Александар I. И куће око тога парка зову се „код Споменика“. Други *споменик* је подигнут Кнезу Михаилу на месту где је била Стамболкапија.

Стамболкапија. Онде, где је данас празна чистина, између позоришта, апотеке, и споменика Кнез-Михаилова, била је некад тврда и Србима страшна *Стамболкапија*. Сва ондашња београдска варош била је опасана од Саве до у Дунав дубоким ровом и високим шанцем, у који су били усађени дебели палисади (растова дебла, горе зашиљена). Кроз ту тако тврду ограду у београдску се варош могло ући, и из ње изићи, на *Савакапију* (на Сави), на *Видинкапију*, (у дунавском крају), на *Варошкапију* (од Велике цркве на југ), и на ову *Стамболкапију*. Од свих тих капија ова *Стамболска* била је и највећа и најтврђа, а у грађевинском погледу и најлепша. Озидана је била као какав градић са тврдим сводовима поврх којих је био дебео слој земље, са пространим доле унутра ходницима, и многим казаматима за обитавање војника, који су ту држали стражу. Израда је била од тесаног камена и од цигље.

Кроз њу се пролазило на три пролаза: у среди велики *за кола*, а са стране по један мањи *за пешаке*. Врата су сва била од дебелих растових греда, па је по њима прикована јака гвоздена оплата, на којој су се виделе улупљене рупе од куршума при нападима.

Стамболкапију зидали су Аустријанци за оно време докле су држали Србију.

Ову капију од пољане, која се пружала горе ка Теразији и ка Палилули, растављао је дубок ров, који је често био пун воде. Зими се та вода некад и ледила, а лети се покривала зеленим жабокреком, и свакад је била прљава, јер се у њу свашта бацало.

Преко тога рова, изнад те воде, од уста Стамболкапије онамо ка Теразији, пружао се *дрвени мост*, 30 – 40 метара дугачак, управо донде где су данас врата од Коларчеве пивнице.

Пред устима тога моста одовуд, од теразиске стране, где је сада авлија Мецовалине куће, био је велики брег нанесене земље, који је собом заштићавао мост и врата Стамболкапији од пападача.

Пут који је из Београда на Стамболкапију излазио преко моста, делио се одмах на два крака: један је ударао десно од тога брега ка Теразији, а други лево — ка Палилули и Ташмајдану.

Ту нигде није било ни куће ни дућана него је лети расла голема травуљина, највише кукута, а зими је та травуљина била сува, али се већином држала усправо. Из те велике травуљине у свако доба могли су јурнути или пси или зли људи на путника сама и без оружја!

Коље, на које су Турци набијали Србе, ударано је ван Стамболкапије и ван дрвенога моста, поред пута који води на Теразију. Мученици су окретани лицем у поље, овамо ка Србији, да заплаше друге, који би поумили поћи њиховим трагом, то јест, који би поумили да устају против турске силе у земљи Српској!...

Та тврда, та страшна Стамболкапија срушена је из темеља по заповести Кнеза Михаила у пролеће 1866. Рушење је почето у половини априла а довршено 19 маја 1866. Најпре су рушеша оба крила са стране, па после средина и тврди сводови и стубови унутрашњи. У рушевини је нађено више ђулади разне величине и један бакарни ибрик пун мутне воде, која није ни на што ударала.

Ташмајдан. Значи *Каменолом*, место где се вади камен за зидање; али се тако зове и спољни облик тога брега из кога се камен вади. На *Ташмајдан* је 1828

пресељено београдско гробље од Варошкапије; на *Ташмајдану* је 1835 начињена палилулска црква у славу св. Марку. Црква је брегу *Ташмајдану* са запада, а камени је мајдан с истока, теме пак брегу *Ташмајдану* и сад је засејано гробовима.

На сву прилику овај брег *Ташмајдан* је она *Чупина хумка* где је спаљено тело Светога Саве!

Текија. Она зграда на Великој пијаци, на рогљу Вишњићеве улице, баш спрећу Велике полиције, зове се *текија*, јер су у њој, за турске власти, дервиши држали своје богомоље и састанке. За српскога доба та је зграда припадала Србима, и у њој је испустио своју душу први српски министар просвете *Доситеј Обрадовић 1811.*

Теразије. Уводећи воду у варош Београд, Турци су дуж онога ђериза (зиданога водовода) који узима воду из мокролушких извора, на извесним даљинама, зидали куле, на које су водоводним цевима узводили воду, да би она добила виши скок за свој даљи ток. Такве куле биле су: једна онде где је данас *теразијска чесма*; друга готово онде где је сада кавана *Руски цар*; а трећа је била онде где је сада кавана *Грчка краљица.*

Од те три куле највећа је била она на *Теразијама.* Та је кула, поред своје веће висине, стајала на пространој чистини, далеко од околних кућа, а била је и виша од свих околних зграда. Све те куле Турци су звали: *Теразије за воду.* Од тога се цео онај крај нове београдске вароши нарочито од Двора до близу Стамболкапије, и данас зове *Теразије.* А *Теразијски кварт*, за управу вароши, обухвата једну шестину Београда.

Топчидер. Река топчидерска извире у атару села Рипња а увире у Саву у дно аде Циганлије. Данас се

нарочито зове *Топчидер* оно државно добро, које се пружа с једне и с друге стране те реке од *Цареве ћуприје* горе до близу села *Кнежевца*. На том простору било је пре село *Рвати*, па је расељено, и земља му узета у састав државнога добра, које се све данас зове *Топчидер*.

У Топчидеру је стари *дворац Кнеза Милоша* (1831), у ком је он и умро (14 септ. 1860); *црква* (1834), *чесма*, *салон*, *стаклена башта*, *велики парк*, и онај *парк* где је 1865 слављена 50-годишњица Србије; *касарна*, *кошутњак*, где 1868 погибе Кнез Михаило; расадници за пољску привреду и још друго што шта. Топчидер се овде помиње тек да се сачува одзаборава оно што заборав прети да покрије, али *Топчидер*, и по оном што у њему има данас, и што се је имало пре, или што се онде догађало, заслужује да буде предмет нарочитог говора и описа.

Тоскина чесма. У улици поп-Лукиној, која иде од Варошкапије поред Државне штампарије у Сава-малу, има једна чесма с горње стране улице. Ту је чесму градио неки београђанин *Тоска*, коме је кућа била тој чесми преко пута. Сада нема у животу *Тоске*, кућа је његова добила другога газду, чесма је отишла ка имању новога сајбије, а точак за воду измештен је мало више, тек се увек зове „*Тоскина чесма*“ и она, и онај крај око ње.

Три кључа. Она улица која води од Велике пиваре онамо ка монополима, и која иде напоредо с улицом Милош Велики, зове се *три кључа*. Најпре је ту била једна фирма где су измолована била *три кључа и озго круна*, па се после то изгубило, а име улици остало до данас.

Тркалиште. Оно поље од старога гробља на Ташмајдану па навише уз цариградски друм, где је сада пи-

јаца, зове се *Тркалиште* зато што је ту Кнез Михаило држао коњичке трке. Од тога се и околне куће зову: *куће на Тркалишту*.

Фићирбајир. Турци, док су живели у Београду, Калемегдан је био прави *Калемегдан*, то јест, *чисто градско поље*: овога данашњега парка није било! Онда су Турци ону ивицу Калемегдана која је окренута к Сави, и којом се сада пружа широка стаза од Града право ка семинарији и к Великој цркви, звали *фићир-бајир*, а то веле значи: *брег за размишљање*.

Фишеклија. У ову улицу која се данас зове *улица Краља Александра*, и која иде од некадашње *Баталџамије* до *Тркалишта*, били су исељени трговци *барута* и *фишека*, и дућани су им били на оној страни дуж старога гробља. Тада се улица звала *Фишекџијска улица* или краће: *фишеклија*. Сад је нестало фишека, па и трговаца *фишекџија*, а улица се прозвала *Александрова*, тек је неки и сада зову *фишеклија*. — Место фишека сад се тамо продају старудије: старе хаљине, старо посуђе, и свакојака стареж.

Хумка од године 1830. Оно место с кога је 30 новембра 1830 с великом свечаношћу објављен султански хатишериф о унутрашњој независности Кнежевине Србије, находи се у порти палилулске цркве 60—70 хвата на север, баш до гроба пок. Милоја Лешјанина. И данас се познаје прилично висока земљана подина, на којој је била трибуна за читање хатишерифа и берата. На среди те подине сад је точак воде која бије из општега водовода!! Около су гробнице одличнијих Београђана и дрвеће засађено ради хлада.

Царева ћуприја. Претпоследња трамвајска станица од Београда ка Топчидеру зове се *Царева ћуприја*, јер је баш спроћу оне зидане ћуприје на топчидерској реци. Некад је том ћупријом прелазио главни друм, који је озго низ Посавље слазио к Београду, али од Остружнице није ударао Макишем крај Саве него је хватао осушније брегове на Железник и Жарково, па прешавши том Царевом ћупријом реку Топчидер пресецао је брдо *Дедину* и у равницу савску слазио код *Сењака*.

Који је цар градио ову ћуприју и када данас се не зна.

Црква Светог Марка (палилулска) начињена је 1835 на *Ташмајдану*. У тој цркви сарањени су:

1. *Кнез Милан М. Обреновић II.* (р. 7. окт. 1819 а † 26. јуна 1839);

2. *Кнежевић Сергије*, син Кнеза Милана Обреновића IV (р. 2. а † 7. септембра 1878);

3. *Гаврило Поповић*, шабачки владика (р. 11. окт. 1811 а † 7. феб. 1871);

4. *Мојсије*, владика неготински (рођ. у Стргарима а † у Београду 4. октоб. 1896);

5. *Теодосије Мраовић*, београдски митрополит (рођ. 30. јануара 1816, а † 27. фебруара 1892).

Црква Св. Николе. Ову цркву начинила је о свом трошку госпођа Драга, бивша супруга пок. Станојла Петровића, државнога саветника, и поклонила је београдској општини. Та богомоља довршена је и освећена на летњега Светога Николу 1893 године. Свети Никола је био крсно име пок. Станојла. Црква је у средини Новога гробља.

Читаоница београдска. Повише порте и олтара Велике београдске цркве, општина је, четрдесетих година, подигла нову пространу кућу за своје основне школе.

Некако у то доба у Београд се стекоше неколики пријатељи загребачкога *Илирства*. Ти људи обично су се састајали у „Зданију код Јелена,“ и место својега састајања звали су *Илирска касина*. Као носиоци тога *Илирства* сећам се да су онда помињани: *Гај*, који је тек као гост долазио у Београд, и неки *Голуб*, професор. Других се имена не сећам.

Али се против тога *Илирства* дигла особито пред крај 1845 жива опозиција међу Београђанима. Најжешћи и најревнији противник Илирства био је неки *Јелесије Вукајловић*, онда српски чиновник, а доцније 1848 прешао је у Карловце на ону Народну скупштину. Оданде пак отишао је у ред бораца против Мађара, и у том је рату погинуо!

Вукајловић и његови помагачи покренули су у Београду све који су имали власти, гласа, и новаца, те се тако саставило друштво за *Читаоницу*; и то се друштво сместило у предње три велике собе у оној згради основних школа, баш према Старом Здању.

То друштво избере себи за председника мајора *Мишу Анастасијевића*, за потпредседника *Радована Дамјановића*, помоћника министра унутраш. послова, а за деловођу *Павла Арс. Поповића*.

Читаоничко друштво састави правила за свој унутрашњи рад, и преко месне полиције 2. јануара 1846 поднесе их министру унутрашњих послова на одобрење. Споразумевши се с министром просвете, и добивши и његов пристанак, министар унутрашњих послова одобри поднесена му правила под 9. јануара 1846. №. 5, и о том извести друштво преко полиције.

По тим правилима, која су онда имала свега 17 тачака, члан читаонице могао је бити сваки Србин свештеног, војног, и грађанског реда, који пристане да сваког месеца плаћа по цванцик (80 дин. пара). Ђаци Ве-

лике школе и Богословије имали су бесплатан приступ у читаоницу.

Кад се за читаоницу уписало већ 150 чланова, кад се за њу добио тако удобан стан на онако лепу месту, кад се набавило колико је требало намештаја, онда се на покладе у недељу 24. фебруара 1846 сазове свечани скуп за отварање те нове установе. Дође митрополит Петар и многи високи чиновници и одлични београђани. Архимандрит Гаврило с једним протођаконом освети водицу и покропи цео стан и присутне. Подпредседник читаонице Раја Дамјановић беседом отвори скуп, и позове професора права у ондашњем лицеуму *Максима Симоновића* да држи свечани говор.

Симоновић је био учен човек, патриота, и одлични говорник. Овом приликом он је речито доказивао потребу да се Срби слажу у својим општим радовима не гледајући одакле је који родом, и да увек љубе оно што је њихово народно српско.

И ова сама беседа као да одаје оно што је покренуло Београђане да оснују *Читаоницу* на супрот *Касини*, у којој се проповедало *Илирство*, које је било нешто туђе, нешто мртво.

Овај професор Симоновић још је у једној свечаној прилици у Читаоници узео реч, и позвао је све присутне да онако свечано изиђу на Врачар, на место где је спаљен Свети Сава, и ту да Светитељу одаду дуг синовље захвалности. И одиста су сви изишли на Врачар. Симоновић је и онамо говорио тако одушевљено да су многима ударили сузе. Одушевљен том лепом беседом, Јован Филиповић, чиновник, а карловчанин родом, исплете венац, те говорника Симоновића увенча венцем захвалности, и у име скупа изјави му најлепша осећања.

Овај случај прича г. Никола Христић, један од првих чланова Читаонице, али се, на жалост, не може

да сети где је местимице извршена та захвалност према Светитељу Сави, Српском просветитељу.

Пред крај године 1846, управа је Читаонице (2. новембра 1846 П№ 1357) добила одобрење: да може издавати свој лист, који се звао: *Новине Читалишта Београдског*. Прве године овим је новинама био уредник *Павле Арс. Поповић*, а друге године одменио га је *Петар Радовановић*, који је доцније био директор основних школа.

Као што је већ казано, по правилима, сваки члан Читаонице дужан је био плаћати по један цванцик (80 дин. пара) месечнога улога, али су неки давали добровољно по један дукат на годину (што је износило 15 цванцика), неки су давали по 2 а неки и по 3 дуката, Мајор Миша Анастасијевић од постања Читаонице па до смрти своје (која га снађе између 26 и 27 јануара 1885) давао је сваке године по 300 цванцика. Зато је њега друштво Читаоничко сваке године бирало за председника па боравио он у Београду или на страни. Кад није био у Београду замењивао га је подпредседник. И српски владаоци, од постања Читаонице до 1902, давали су том заводу по 300 динара на годину.

У Читаоници су се, кроз дуго време њенога живота, држали многи важни скупови, веће школске свечаности, важнији научни зборови, и други састанци. Сећам се скупа лицејске Српске младежи, и онога, из кога је никао Послено-трговачки одбор у Београду.

Од свога постања 1846 Читаоница је живела и радила кад више кад мање до 1902, када је спала на 38 чланова. Те године Читаоница је имала капитала од чланских улога 5.602 динара, а готова новца имала је 4.206 динара; осем тога она има лепу библиотеку, збирку старина, доста слика и већ овешталог намештаја а и архива њена није без вредности.

Године 1902 управа читаонице уступила је две собе *Рускому клубу*, а себи је задржала само једну собу за врло мали број својих похођача.

Чубура. На југо-исток од Свето-Савске црквице и Енглезовца, а источно од онога *Споменика борцима од 1806*, у долини, на имању пок. Стевана Миљковића саветника, била је *стублина* из које је текла лепа изворска вода. Испод те стублине била је бара, где су ловци ловили патке. Та стублина звала се *Чубура*. Сад је место стублине усађено буре, па се опет извор зове *Чубура*. Од те *Чубуре* цео онај крај кућа, дућана, и механа зове се *Чубура*.

Чукарица. Из Београда идући друмом уза Саву, пошто се пређе топчидерска река, и још мало се пође равницом уза Саву, удара се у брег, који се као гребен спустио баш у Саву. Тај брег је просечен ради ширега колскога друма. Пре једно 55—60 година у дно тога брега била је механа села Жаркова, јер то место и јесте на жарковачком хатару. Ту механу држао је дуже времена неки *Стојко Чукар* из Београда. По његову имену, или боље по његову надимку, то се звала *Чукарева механа*, а сад се зове *Чукарица*. На *Чукарици* данас (1901) има: *Радионица Бродарског друштва, Фабрика кожа Ђурића, Клидиса и Барловца, и Парни млин Антона Блажека*. Има једна механа, 4 дућана, 2 фуруне, и 1 касапница. Има кућа 24 са 345 душа становника. То је све на атару села Жаркова. А северно од те Чукарице, баш уз њу, али на атару општине београдске, диже се *Шећерна фабрика*. По живљењу то је све једно место, а управне власти су му две, жарковачка и београдска.

Чукурчесма. Испод плаца данашњег *Црвенога крста*, до године 1862, била је у сокаку једна чесма, ду-

боко у земљи, да се к њој морало слазити низ неколико камених степена. То се звала *Чукурчесма.* То је реч турска, и значи: *точак у рупи.* Та чесма ради и данас, само је, по регулацији вароши, њен точак изведен мало на страну, на друго место.

На тој *Чукурчесми,* 3. јуна 1862, око воде сукобили су се турски низами и српски шегрти. Одатле се изродило чак *Бомбардање Београда.* У том судару међу првима пали су *Сима Нешић*, терџоман, и *Ђорђе Н. Нинилија*, јуначки момак полицијски.

ДВА ПРИЛОГА ИСТОРИЈИ ОСЛОБОЂЕЊА СРБИЈЕ

I

СЕЧА КЊЕЗОВА

ДВА ПРИЛОГА ИСТОРИЈИ ОСЛОБОЂЕЊА СРБИЈЕ

I

СЕЧА КНЕЗОВА

1.

Судбина народа у Србији од Свиштовскога Мира 1792. до шумадиског устанка 1804, или од нехришћанске проповеди београдскога митрополита Дионисија до речи Карађорђеве на скупу орашачком — имала је врло разнолике мéне и перипетије.

Примивши од Немаца Србију, Ебу-Бећир-паша гледаше да у њој среди, и ако искључиво турску, управу на основици разумне и благе владавине, на што упућиваше и сам уговор о миру. Али кад Бећир-паша би на скоро замењен Шашин-Шахен-пашом, наступи прва мéна у такту и тону управљања. Та мéна дође неповољно: осети се дах јаничарски. На срећу, ни то не трајаше дуго. Још једна, нова, мéна окрете ствар: влада пређашњега бина-емина а новога паше Мустафе Шинигдића обећаваше дане лепшега живота. Она одиста испуни српске наде, док и њој не дође крај при свршетку 1801. године. Тиме су завршене мéне и пробе: од тога доба настаје владавина једнога правца, управа дахиска са

четворицом великих дахија на челу: Аганлијом, Кучук-Алијом, Мула Јусуфом и Фочић-Мехмед-агом.

Историју владавине дахиске остављамо на страну, и уочавамо на овоме месту само кулминативну тачку њену, за којом одмах настаје перипетија а после неколико месеци и катастрофа адакалска.

Та је кулминативна тачка у историји владавине дахиске позната обично под именом *Сече Кнезова*, догађаја о коме посебице говоримо у овом првом прилогу.

Извори су наши за расправу тога питања двојаки: *познати*, и ако до сада не у свему исцрпно употребљавани, и *непознати*, нови и необјављени.

Ми ћемо одмах дати рачуна и о једној и о другој врсти грађе коју овде употребљавамо.

За израду овога посла не дају грађе ни сви они прилози који се могу употребити за писање историје првих догађаја у народноме устанку. Добар део од њих прелази питање о Сечи Кнезова укратко, не залазећи кад што ни у један детаљ. Друге плене први успеси и одвлаче им пажњу са *првих жртава* народнога покрета. А сви они скупа остављају један важан догађај у нејасној светлости историској и у недовољној материјалној — статистичкој — обради. Зато ћемо овде навести само оне којима се историк може стварно послужити.

Они су:

1), Позната класична песма Вишњићева „Почетак буне против Дахија,“ у IV књ. Вукова зборника народних песама.

2), Вука Ст. Караџића преглед „Прве године српскога војевања на Дахије“, у „Даници“ 1828. и у I књ. његових скупљених Историских и Етнографских Списа.

3), Драгоцени „Мемоари“ проте Матије Ненадовића.

4), Симе Милутиновића „Сербианка“ 1826. I ч. песма „Начало устанка Сербов.“

5), Симе Милутиновића „Лирске Песме,“ у издању С. К. Задруге књ. 52.

6), Казивање Гаје Пантелића Воденичаревића, у II књ. Гласника Друштва Српске Словесности.

7), Јанићија Ђурића „Повесница“ у IV књ. Гласника Друштва Српске Словесности.

8), Петра Јокића „Причања“ у Споменику С. К. Академије XIV.

9), Л. Арсенијевића Баталаке „Историја Српског Устанка,“ Београд 1897, завршетак првога дела.

10), Неколике белешке о почетку устанка у часопису „Oestr. militärische Zeitschrift,“ Jahrg. 1821. I Heft — превод у Летопису Матице Српске 1826. I ч.

11), Кнежевина Србија М. Ђ. Милићевића, нарочито подаци на стр. 493. и саопштење писма проте Мих. Пајића на стр. 375—376.

12), Неколико биографских објашњења у Поменику 1888.

Као што ће се даље из саме употребе видети, вредност је ових извора доста различита.

Вишњићево казивање, управо набрајање исечених или сечи намењих лица, има цене и по времену из кога је и по детаљности списка. Оно кад што иде у неке појединости дубље од свих других извора, те се с разлогом може претпоставити оним подацима који се налазе у Вукову раду.

Ненадовићеви су Мемоари вазда похвално цењени. За овај, пак, посао они пружају грађу и обилату и — недовољну. Да овај контраст буде логичан, додајемо како нам Мемоари једнострано дају грађу, говорећи, по природи свога постанка, искључиво о сечи главних ваљевских кнезова. Ипак писцу њихову на част служи што се о првим догађајима говори врло детаљно. Види се да је писање тих успомена било засновано на широкој основи. Што

се тиче времена њихова постанка — Мемоари нису млађи од првих Вукових радова те врсте. Уредник најновијега издања, Љ. Ковачевић, кушао је да постанку протиних Мемоара одреди време, ослањајући се поглавито на неколика казивања Љ. П. Ненадовића. Он је дошао до закључка (XIII и XVI стр. предговора) да је прота Матија почео писати своје Мемоаре око 1833. године; он је тек тада „дошао на срећну мисао“ да то ради. Тај закључак није тачан, и — Мемоари су раније засновани. На стр 7. (издање С. К. Задруге, 1893.) вели прота Матија својој деци о Јакову Ненадовићу: „Он живи сада са својим синовима и прочом породицом у Русији, у Хотину. Ако ја пре умрем а они се дотле не врате, немојте заборавити да тамо имате стричева, браће и сестара, које још нигда нисте видели.“ Како је Јаков с породицом дошао натраг у Србију из Русије 1831, то је јасно да прота није могао тако писати 1833, па ни 1830. кад се већ могло мислити на повратак заосталих у туђини српских емиграната, већ — *пре 1830*. Има још неких знакова који упућују на мисао да су Мемоари почети око 1826. кад је прота престао вршити дужност *народнога кнеза*. Али то време са свим јасно утврђује и Баталака у својој Историји Српскога Устанка, стр. 94, казујући да је прота приповедања своја „на хартију ставио 1826. године.“ На тај начин Ненадовићево детаљно казивање једне стране догађаја добија веће цене као спис за неколико година ближи самим приликама о којима говори.

Симе Милитиновића поетски списи имају врло лепе вредности за историографа. Само доба, које је Сима опéвао, било је толико пуно грађе песми пригодној, да је Сими доста било, и са поетскога гледишта, само верно насликати. „Сербианка“ је и до сада била позната са те стране, она је и у овом послу корисно употребљена — а плус

и „Лирске Песме“ Симине дале леп прилог за свети поменик народних мученика.

Казивања Ђурићева, Воденичаревића и Јокићева мало дају грађе за наше питање, али је она драгоцена јер је од активних савременика. Њихов је млађи савременик Баталака, чија је Историја за наше питање ако не архивални а оно испуњени и прилично сређени извор.

Особите је, пак, цене Милићевићево саопштење архивалног извора које је из архиве старог Српског Ученог Друштва. Мање су вредности остали списи од којих смо ипак поменули само аустриску хронику српскога ратовања.

Права, пак, вредност свих поменутих извора видеће се најбоље на местима где се буде из њих црпло.

Али и пошто се исцрпно употреби сва грађа коју дају наведени списи, ипак слика остаје непотпуна. Она нам управо приказује тек контуре за слику, која се у целини не може појавити чак ни онда кад за њену израду употребимо и нову, релативну обилату, грађу. Та је нова грађа у белешкама које је сређивао, вероватно за самих догађаја, у Земуну заслужни Гаврило Ковачевић, књиговезац и књигопродавац земунски. Као што је познато, Ковачевић је пред јесен 1804. године наштампао у Будиму књигу: „Пѣснь о случайномъ возмущеніи въ Сербіи приключившемся“. Знатна је вредност те књижице за историју српског ратовања 1804. На крају певања Ковачевић вели:

Живковићу Стефану
многа лета буди,
Његови су највећи
у том били труди.

Ми и иначе знамо с колико је патриотске ревности Живковић прихватио прву борбу против Дахија и Јаничара, од којих је и сам морао пребећи у Земун. Не жа-

лећи новаца, Живковић је, кад што први, сазнавао шта се ради у Србији, где је која жртва пала, ко је шта рекао или учинио, шта се мисли и говори и т. д. Као што сам одаје, Ковачевић се тим сазнањима Живковићевим користио при изради свога историскога спева. Али је највећи део таквих бележака остао неупотребљен. Можда је тако захтевао план спева Ковачевићева, а можда је он до њих тек доцније дошао. Те неупотребљене белешке говоре махом о дахијској Сечи Кнезова, а у те детаље није Ковачевић у својој песми никако ни залазио. Ми смо до тих бележака дошли случајно: нашли смо их везане заједно с једним примерком поменутога спева Ковачевићева у књижници некадашњега трговца ковинскога а за тим скромнога чиновника београдскога г. Живка Стефановића, који нас је још неколиким важним подацима и исправама послужио. Шта казују те белешке, растурене на пет листића старога рукописа, видеће се на појединим местима овога прилога. Једно је, пак, још упапред несумњиво: оне допуњују, и прилично објашњују, онај свети поменик — читуљу људи из чије крви грану први зрак народне слободе у Шумадији.

2.

И ако су праве битке и освајања почели Срби у фебруару 1804, ипак стоји факат да заметак устанка пада раније. Данас се о томе више не сумња, јер то утврђују, више мање, сви савремени писци.

Петар Јокић, као учесник, занимљиво приповеда у Споменику С. К. Академије XIV, стр. 11—13, а у одељку „Прва заклетва“, о спреми и договору за устанак, што је било о Св. Аранђелу 1803, и о првим важним корацима који су после тога договора чињени.

ПРВА С.Д.Д. ГИМН.

Гаја Пантелић Воденичаревић — у Гласнику Др. Срп. Словесности, II — прича „како се Карађорђе пре уреченог времена тео подићи против Данја у манастиру Вољавчи, но како га од тог одвратио кнез Матија из Тополе,“ што је било у првој половини јула, о летњем Св. Аранђелу, 1803. За тим долази његово казивање „како је Карађорђе уговорио с Драгутином, трговцем из Земуна, да овај набавља Србима џебану и друге потребе из Немачке,“ па онда „како је Карађорђе поглавите Србе позивао, да се спреме на буну против Данја“ по Св. Илији 1803.

Јан. Ђурић — Гласник, IV — казује такођер о покрету у 1803. години и о Ђорђеву одметању тога лета, описујући, доста детаљно, и један намеравани Ђорђев напад на Сали-агу.

Вук Караџић — Даница, 1828. — са свим у складу с тим казивањима износи слику покушаја и спремâ за устанак 1803.

Баталака износи неколико интересних прилога о спремању и одушевљењу за покрет.

Познато је и писмо владике Петра I из 1803, у коме се говори о општем устанку идуће године.

Сима Милутиновић из неколико места а нарочито у „Началу устанка Сербов“ — Србијанка, I — говори тако исто.

По свему, дакле, нема никакве сумње да би устанак плануо рано̂га пролећа 1804, јер се из једнодушних казивања савременика види да се више није могло сносити *свестрано насиље* дахиске управе.

Али — устанак је плануо на два месеца раније, при крају јануара 1804. Због чега? Изазван је општом *Сечом Кнезова*, коју предузеше Дахије.

Остаје питање: од куда дође та сеча?

По смрти Мустај-пашиној дошао је идуће, 1802, године за пашу београдскога Ага Хасан-паша, али су у

ствари пашалуком неограничено управљале Дахије и даље као и дотле. Разделивши Србију на четворо, они су поставили и своје извршне органе свуда по земљи, тако да су у ствари завели са свим нову, брзу и опаку, организацију власти свих врста. Против тога почеше устајати, готово у првом реду, и сами Турци. Познат је случај с Асан-бегом, Мехмед-агом Коњалијом и другима. Морално потпомогнути овом врстом турске опозиције, прваци се народни обратише, као што је познато, и самом Султану тужбом против Дахија. Султан Селим припрети београдским одметницима људима *друге* вере. Дахије протумачише да се ту мисли на, самим царем спремљено, подизање српскога устанка.

У томе је први узрок за дахиску одлуку о Сечи Кнезова.

Други је у околности што су ухватили мнимо писмо Кнеза Алексе Ненадовића и осталих првака, управљено у Земун мајору Митезеру. О начину како су Дахије дошле до овога писма имамо два супротна казивања. По Сими Милутиновићу („Начало устанка Сербов“) писмо је ухваћено на скели остружничкој, јер се за њ сазнало с несмотреног једног причања у бараци на обали савској. По тврђењу Гаје Пантелића Воденичаревића писмо је добио познати устанички пријатељ, земунски трговац Драгутин, али је садржину писма сазнао момак Драгутинов, некакав Немац, те је прешао у Београд и Дахијама испричао садржину и поднео препис потписâ. — Ми данас знамо шта треба мислити о аутентичности тога писма као и о побудама за његов постанак. Али Дахије нису ни могле ни хтеле по њему, као делу, судити друкчије до онако како су радиле.

Та два узрока изазваше дахиску одлуку: заћи по народу, и сећи све знатније кнезове и друге прваке народне, оружје до краја покупити, и на тај начин од

обезглављена народа створити сиротињу рају које се не треба бојати.

Али — гласник душе народне онога доба, поета и гуслар Вишњић, као да нам казује и трећу, за турске већнике можда најважнију, побуду. Он нам прича како је промени било дошло време: и ради су Божји угодници — јер је крвца из земље проврела — небом свеци сташе војевати — и прилике различне метати — од Трипуна до светога Ђурђа — сваку ноћцу мјесец се хваташе — од Ђурђева до Дмитрова дана — све барјаци крвави идоше — виш' Србије по небу ведроме — гром загрми на светога Саву — сину муња на часне вериге — ухвати се сунце у пролеће — један данак три пута се хвата — а три пута игра на истоку... Народни нам песник у одабраним стиховима казује како све то утиче на фанатизам дахијски, који под утиском фаталног тумачења одлучује — крваву сечу.

У допуну тога *психолошкога* тумачења, изврснога гледајући на време, природу догађаја и морално стање главних чинилаца, Дахија — имамо да наведемо из наших бележака податак, који је такође потребна карактеристика данога тренутка. Да крвопролиће — вели се ту — буде право зверско, излажаше из мало познатога склоништа — „ложе свое“ — некакав фанатични дервиш који је ноћу крстарио по улицама турских становника и на глас, у пола певајући, опомињао правоверне да се чувају од ђаура!

За душевно стање ондашњега турског Београда — не треба нам више.

У таквој је средини сйнула мисао о крвавој сечи И она је убрзо делом постала.

3.

Управо сви, и најаутентичнији, извори тврде да је стари Фоча саветовао мирољубиву одлуку али да није имао успеха. Леп пример, како се сламом ватра не гаси већ само јаче распаљује — наводе, као савет старога Фоче, и Ковачевић 1804, и Вишњић и Милутиновић 1826. године.

Доневши одлуку о истребљењу првака народних, Дахије, по једнодушном тврђењу свих извора, разаслаше па све стране улаке и писма, често с нарочитим поверљивим личностима. На тај се начин издадоше заповести муселимима и другим мањим извршиоцима, до познатих ханџија. Али се ни тиме не задовољише, већ и сами главни господари предузеше крваве излете: Мула-Јусуф узе Грочанску Нахију, Кучук-Алија се упути Нахији Јагодинској, Фочић Мехмед-ага удари преко Београдске, Ваљевске и Шабачке Нахије. О њиховим излетима имамо несумњивих података, које ћемо мало ниже навести. Нема сумње да с таког излета није изостао ни четврти Дахија — Агаплија.

Имамо разлога за веровање да је Сеча Кнезова почела још у децембру 1803. године. Кад је Фочић Мехмед-ага довршивао у Ваљеву своје крваво суђење, већ су остали другови његови били у Београду, вративши се с крвава путовања. Они су тада са својим Фочом већ очекивали Мехмеда, те су му послали у Шабац поруку да похита Београду. То нам се изрично казује на неколиким местима наведених података. Кад узмемо на ум време у које се Мехмед бавио у Ваљеву и Шапцу, о чему ће мало даље бити посебнога говора, видећемо да се наша речена поставка и тиме утврђује. Према томе не само што договор и спрема за устанак падају у 1803. годину, него је и сам прави почетак устанка и Сече Кнезова у њеном завршетку. Свему томе треба додати и две савре-

мене белешке, које тако и одређују време правога почетка. Једна је белешка од митрополита Стратимировића.

Он почетак устанка ставља изрично *у децембар 1803. године*, као што сведочи његова властита записка, саопштена у Гласнику Друштва Српске Словесности. Друга је белешка у неке врсте летопису земунскога учитеља и савременика Симе Теодоровића. Ту стоји *под 1803. годином* „Начало Революціе Сербіанске...," као што се види из рукописа бр. 528. у београдској Народној Библиотеци.

Према подацима, који нам стоје на расположењу имамо овај ред дахијскога путовања.

По казивању Симе Милутиновића („Начало Устанка Сербов" у I ч. Србијанке) први се кренуо Мула-Јусуф, који је најпре изишао у Врчин, Нахије Грочанске —

„Прокомешат' Србадију туда,
„И оплевит' замјечење ближе."

О жртвама тога његова изласка говорићемо мало даље.

У то је доба пошао и Кучук-Алија, најопачији Дахија, који је својом руком сасуо Мустај-паши олово у груди. По казивању Симину (Србијанка, I, 88.) он, „отребивши" Баничину, оде у Ћуприју, где „тајносно изодсјеца главе" намењеним жртвама, па се врати, вероватно не право, у Београд. На том је путу, закачивши и Пожаревачку Нахију, провео свршетак децембра и почетак јануара. Кад је Хаџи-Рувим, наскоро по Св. Сави 1804, дошао у Београд, затекао је, као што ћемо даље видети, ту Кучук-Алију по повратку му с пута.

Доцније од обојице кренуо се у крв Фочић Мехмед-ага, о чијем путовању имамо сачуваних података више но о путовању осталих. По рачуну Баталакину Фочић Мехмед-ага пошао је из Београда од прилике 13. јануара; у Зеоке је стигао кнезу Станоју на ручак истога дана око подне. Одатле је продужио пут и прешавши Љиг ушао је у Нахију Ваљевску. На граници Београдске и

Ваљевске Нахије дочекан је од већег броја људи, али ниједан од главних кнезова ваљевских не бејаше, не надајући се таком брзом доласку његову, стигао. Љутит на то, Фочић не хтеде ни одјахивати већ оде у манастир Боговађу на конак. Београдски кнезови, који су Дахију пропратиле кроз своје кнежине, као Станоје и Сима Марковић, не могоше прозрети скривене намере његове, а тако исто ни Хаџи-Рувим, архимандрит у Боговађи. Овде је Фочић одседео два дана, издао тајне наредбе за накнадна убиства куда је прошао довде, па је 16. јануара отишао пут Ваљева, и тамо стигао тога дана по подне. У пољу Љубиничком причекали су га кнез Алекса Ненадовић, кнез Илија Бирчанин и млади Милован Грбовић, син старога кнеза Никола, који је болестан лежао и кога је син изпшао заменити. Фочић их назове у сусрету „ценералима,“ чиме је хтео рећи како зна за њихове спреме. У пратњи двеста јаничара одведе их у Ваљево и сву тројицу затвори. Ту је, наскоро, добио гласе о већем покрету народном. Проливши крв, отишао је при крају јануара у Шабац, а одатле се на кайку тајно и журно спусти у Београд, где су га очекивали другови ради саветовања: како да се умири покрет који је изазван крвавом сечом.

Њихови покушаји, лепим и насиљем, да побуну умире, прелазе границе наше расправе о самој Сечи Кнезова, и почињу нове догађаје.

На тај начин нешто лично а нешто преко повереника Дахије за врло кратко време испунише Београдски Пашалук страхотама. Имамо у два податка забележен број жртава. Раније поменута аустриска хроника вели: „Ко год се између Срба памећу, уважењем и чашћу одликовао, тај је морао бити жртва смрти: *до 95 најотменијих људи буде убијено за четрнаест дана.*“ (Летопис Матице Српске 1826 I 35.) По писму проте Пајића, до

4. фебруара 1804. погубљено је 72 Србина, које кнезова које других одабраних људи. (Кнежевина Србија, 376.).

Прелазећи на поименични преглед српских жртава, подсећамо да би се тај необични поменик могао почети именима београдскога митрополита Методија и кнеза Ранка. И ако је њихова крв лйнула пре овога доба, ипак је јасно да су они жртве оне политике коју су мало доцније тако енергично развили београдски узурпатори — Дахије.

Помен исечених почећемо прегледом по Нахијама Београдскога Пашалука.

Нахија Грочанска.

Стеван Андрејевић Палалија, кнез из Бегаљице. О смрти његовој сведоче једнодушно: Вишњић, Милутиновић, Ђурић, Вук, Баталака. И ако га Милутиновић назива *кротким* човеком, који је званањем кнез а нарављу *анђео*, ипак је он, због општег поштовања које је уживао, први платио главом. Позван је у Гроцку, и ту је на превари посечен. —

Марко Чарапић, кнез из Белога Потока. О његовој смрти говоре: Вишњић, Милутиновић у два списа, Вук, Баталака. О начину како је погубљен разилазе се у начелу казивања појединаца. Суштина је разилажења у ономе што је усвојио М. Ђ. Милићевић у „Поменику,“ стр. 822.—823. и у ономе како казује Милутиновић у „Лирским Песмама,“ стр. 93.—95. Марко је био на слави у кумова у Калуђерицама где га Турци нађу пошто су га залуд тражили код његове куће. Био је без оружја, које му је, по обичају кумовском, домаћин склонио на таван. Турци га савладају, одсеку му главу и понесу је, али их стигне Васа, брат Марков, са дружином те Турке разбију а главу поврате. — По Милутиновићу Марко је био на свадби — у Србијанци вели да је свадба била

у Калуђерицама а у Лирским Песмама у Пећанима. Турци су се кришом помешали међу сватове те Марка ненадно напали. —

Јанко Гагић, буљубаша из Болеча. О смрти његовој говоре: Вишњић, Милутиновић, Вук, Баталака. Милутиновић у Србијанци приповеда како су Турци срели Гагића где путем оплакује смрт кнежеву (Чарапића?) а Турци су мислили прикрити то убиство, те стога погубе и Јанка. По Милићевићеву Поменику, Турци, не могући се дочепати Јанка, ухвате Јанкова синчића, а Јанко им се тада преда да му пусте дете. —

Нахија Београдска.

Станоје Михаиловић, кнез из Зеока. О његовој смрти пева Бишњић а такођер и Милутиновић у два списа. Осем њих говоре о томе прота Ненадовић, Вук и Баталака, нарочито на стр. 41.—43. Историје Српскога Устанка. По свима — Станоје је убијен у својој кући. По Баталаки то је било на Св. Саву, 14. јануара. Фочић је накнадно из Боговађе послао тројицу момака својих да Станоја убију, и они су то извршили код самог огњишта, где им је кнез ручак спремао. Глава је кнежева одмах освећена од јуначкога му синовца Николе, о чему поменути списи доста говоре. —

Нахија Ваљевска.

Алекса Ненадовић, кнез тамнавски. О смрти његовој опширно приповедају: Мемоари сина му Матије, Вишњић, Милутиновић у два списа, Ђурић, Вук, Баталака. Нарочито се истиче аутентично казивање проте Матије, изнесено детаљно на стр. 60.—70. новога издања његових Мемоара. Смрт је популарнога кнеза Алексе и иначе у литератури топло прихваћена и обрађена. —

Илија Бирчанин, кнез подгорски. Извори исти, па и популарност подједнака.

Данас узимамо за несумњиво да су Ненадовић и Бирчанин погубљени 23. јануара 1804, као што бележи заслужни прота у Мемоарима. —

Хаџи-Рувим, архимандрит манастира Боговађе. Подаци су исти осем Лирских Песама Милутиновићевих. У накнаду за то о његовој смрти говори савремено писмо земунскога проте Пајића, већ поменуто у „Кнежевини Србији“ стр. 375.—376. Несумњиво је да га је позвао митрополит Леонтије у Београд а после неколико дана издао га Турцима, упутивши га Кучук-Алији који га пошаље Аганлији. По писму Пајићеву Рувим је приспео у Београд 28. јануара. За тим је ноћу одведен из постеље Кучук-Алији, где је испитиван о оном писму Митезеру. Одатле је поведен Калемегдану, на губилиште. Путем се молио Богу, па је и на самом губилишту изискао од џелатâ четврт часа за молитву Господу, а за тим је погубљен. Међу тим Вишњић вели да је Рувим у Београду погубљен истога дана и часа кад су пале главе Ненадовићева и Бирчанинова у Ваљеву. — Опширнија биографија Хаџи-Рувимова у „Поменику.“ —

Нахија Шабачка.

Поп Живко. Погубљен у Шапцу пред сам почетак народнога устанка.

Поп Максим. Исто тако.

Протосинђел Владике Шабачкога, непознат по имену.

О овим жртвама читамо у „Кнежевини Србији“ на стр. 494: „У почетку године 1804. шабачки Турци уморе у Шапцу на грозан начин три Србина... Оној двојици проболи су живима ножеве кроз утробе, па их тако увели у град где су их после погубили, а трећега су још на

чаршији исекли свега на комаде. Још се можда пушила крв ових првенаца у венцу мученика за народну слободу, а 7. марта 1804. осване пред Шапцем српска војска.“

Јадар.

У доба о коме говоримо Јадар није припадао Београдском већ Босанском Пашалуку а Нахији Зворничкој. И ако он, дакле, није био под непосредном влашћу дахијском, ипак је и сам дао свој прилог крвавој сечи кнезова.

Извор нам је у једном казивању Милутиновићеву, а на име у његовој песми „Јадранском Кнезу Радосаву,“ која је из заосталих рукописа песника-историка штампана први пут у „Лирским Песмама Симе Милутиновића Сарајлије,“ изд. С. К. Задруга, стр. 99,—100. По том податку знамо за ове жртве:

Радосав Калабић, кнез јадрански. Чинио је припреме за устанак али је пао раније. Погинуо је на коцу. Остаје само питање: кад је погинуо, и да ли и њега треба унети у поменик који је оставила Сеча Кнезова? Са свим одлучно држимо да треба, јер нам на то дају права речи Милутиновићеве из друге једне песме исте збирке. У песми „Обојици“ вели Милутиновић на стр. 92:

Тако паде и најпре погибе
У Ваљеву насред Колубаре
Кнез Алекса и Кнез Бирчанине,
Кад на Дрини кнеже Радосаве
И Станоје из Зеока кнеже
Београдске ниже Колубаре. —

Попа Вилипа. Погинуо је заједно с кнезом Радосавом, коме је био достојан друг. —

Ових се жртава Милутиновић сетио тек у априлу 1847. године, те нам је оставио овај малени спомен њихове честитости.

Нахија Рудничка.

Игуман Хаџи-Ђера у Моравцима. О његовој смрти говоре: Вишњић, Вук, Баталака. Вреди обратити пажњу на комбинације М. Ђ. Милићевића у „Поменику.“ Ипак о његовој смрти знамо тек колико нам Вишњић казује. како Турци —

Моравцима цркви допадоше,
И ту Хаџи-Ђера погубише.

Милутиновић греши кад у Србијанци (I ч. „Начало устанка Сербов“) вели да је Хаџи-Ђера дошао у Београд заједно с Хаџи-Рувимом. Са Хаџи-Рувимом је дошао тада у Београд митрополиту Леонтију само трговчић Дамњан Весковић из Брезовице, села у Ваљевској Нахији (Кнежевина Србија, 375). —

Гаврило Буђевац, буљубаша. Његову рану смрт помињу Ј. Ђурић и Баталака. —

Нахија Крагујевачка.

Мата, буљубаша из Липовца. Смрт његову потврђују: Вишњић, Милутиновић у Србијанци, Јанићије Ђурић, Гаја Воденичаревић, Петар Јокић, Вук, Баталака. Вишњић казује да је Мата био млад а Јокић тврди да га је посекао крагујевачки муселим. Гаја Воденичаревић вели да је Мату убио Кучук-Хусејин. —

Јовица из Кнића, кога је такођер посекао крагујевачки муселим. Казивање П. Јокића. —

Никола Ђирјаниќ из Орашја. По Јокићеву тврђењу умро је испребијан од муселима крагујевачкога.

Нахија Ћуприска.

Петар, оборкнез из Гложана. Смрт његову помињу Вишњић и Милутиновић, не именујући место његова живљења. Милутиновић додаје да га је домамио у Ћуприју

Кучук-Алија „с важнијима Ресаве оцима.“ и ту на превари погубио (Србијанка, I. 88). Јан. Ђурић, бележећи смрт његову, означује му за место становања Гложане. Вук погрешно вели да је из Црквенца, а Баталака, помешавши њега и Рајицу из Забрђа у Млави, каже да је Петар из Забрђа. Петрову смрт бележи и прота Матија у Мемоарима, стр. 103. О томе, пак, како је погинуо, казује се детаљније у „Поменику,“ стр. 256—7.

Нахија Пожаревачка.

Рајица, кнез из Забрђа. Тако вели Вук. Милутиновић га назива кнезом пожаревачким, а Јокић, не казујући имена, вели како посекоше и „кнеза пожаревачкога“ — мислећи, по свој прилици, на Рајицу. —

Поп Милослав. Именује га Милутиновић у Србијанци, I, 88. Без сумње се овога тиче Вуково казивање да је посечен и „један поп из Горње Млаве.“ —

Станиша. Толико по белешци Симе Милутиновића, Србијанка, I, 78. —

Сви су ови, без сумње Млављани, исечени, у Ћуприји, куда их је дозвао на веру Кучук-Алија.

Нахија Смедеревска.

Теофан, кнез из Орашја. Његову смрт бележе: Вишњић, Милутиновић у Србијанци, и Вук. —

Јован, кнез из Ландова. Казивање Вишњићево и Баталакино, који село зове Ландоле. —

Максим, кнез из Селевца. Погинуо од Турака изненада. Његову смрт бележи Сима Милутиновић у песми „Начало устанка Сербов,“ Србијанка, I. — — —

Овим се завршује читуља народних мученика на раскршћу 1803. и 1804. године. Она је веома непотпуна, али — толико знају рећи сви до данас познати извори о томе догађају.

4.

Непотпуном списку исечених Срба имамо да додамо још неколико имена и помена. Овим додатком увећавамо тај број и приводимо га ближе истинском стању које се, на жалост, ни сада не достиже.

На основу нових досле неупотребљених података, о којима смо говорили у почетку овога прилога, настављамо овде казивање о жртвама обести дахијске.

Нахија Грочанска.

Са свим сагласно с казивањем Симе Милутиновића, које смо раније навели, село је *Врчин*, ваљда због тога што се ту сместио дахија Мула-Јусуф, веома пострадало. Цело је село спаљено „и један млад Србин чудеса показао, старешина од Турака једва се спас'о на коњу од Сербаља, и зато су после цело село погорели.“

Нахија Београдска.

Као што је познато, на Остружници је била скела, а ту је био и своје врсте сточни трг, где су трговци земунски куповали стоку из Србије. Преко Остружнице Срби су добијали у прво доба барут и друге ратне потребе. — Без сумње знајући за везе које Срби преко Остружнице одржавају са својом браћом на левој страни Саве, Дахије су обратиле пажњу на то. Отуда је међу првим жртвама њиховим пао и „*скелар*“ остружнички.

Нахија Ваљевска.

Жртвама из Нахије Ваљевске имамо да додамо још једно, до сада непознато, име — *Јове Царића*, младог трговца из Скеле. Њега су Турци ухватили и у Београд повели. У Дубокој Јова, знајући да се ту обично налазе српски хајдуци, стане викати у помоћ, којој се зацело

надао. Турци, бојећи се да се помоћ збиља не јави, ударе Јову ножем, оставе га на сред пута па нагну на коњима што брже ка Београду. Као што је познато, Турци су веома зазирали од пролаза преко Дубоке. Стога је из Београда обраћена пажња Фочић Мехмед-аги у Шапцу да се не враћа сувим, јер га на Дубокој чекају хајдуци, већ нека удари водом, што је он и послушао.

Нахија Крагујевачка.

По обичају онога доба пише се „крагоевачка.“

У *Ботуњу* је један од момака Младена Миловановића, ваљда пошто је Младен ухваћен и затворен, бранио с оружјем у руци тековину свога господара и ту је погинуо. Имена му не знамо, већ се само за карактеристику срчаности његове додаје: „Да још који прискочи, били би Турци потребљени“.

У *Баточини* је посечен у сред бела дана „лаповачки кнез Спасоје Илић, стар и уважен човек. За њим млоги жалише.“

У *Жабарима* су Турци напали на два брата зидара, који су им ваљда били сумњиви као Срби „из Турске“. Један од браће погине, а други коцем убије једнога Турчина и побегне у шуму, нађе хајдуке и међу њих се умеша.

Нахија Смедеревска.

Свуда се редовно пише „смедеревачка“.

У *Селевцу* је убијен стари *поп Милован*, „рођак кнежев“. Као што смо раније навели, Сима Милутиновић бележи смрт кнеза селевачкога Максима. Сва је прилика да је са њим заједно погинуо и рођак његов поп Милован.

У *Плани* су Турци убили више лица, за које су држали да су рођаци хајдука Милована. „Него им се за ово страшно осветио“.

У „*једном селу*“ ове нахије „сестра заклонила брата, и сама погибе славно“.

Нахија Пожаревачка.

Село *Ливадица*, на десној обали Мораве према, Плани, са свим је било спаљено „и убијено“ од Турака.

У селу *Прову* Турци су напали на кућу једнога богатога трговца, који се спасао, али му је жена погинула пре но што је он стигао кући. — Из онога што налазимо у другом једном податку видимо да се тај трговац звао *Кода* и да је био ожењен неком рођаком чувенога хајдука Стеве из тога места.

У *Млави* („Млавској“) исечени су „дивни људи“, а „кроме Сербаља и Власи јесу зло прошли“.

Поменик светих жртава толико допуњују нове белешке, за које њихов писац ни слутио није да ће некада давати малену али драгоцену грађу историку оних дана.

5.

Завршивши списак жртава обести дахиске, нисмо тиме исцрпли казивање о свему што је смрти намењено било. Јер извори првога реда помињу читав низ људи којима је смрт била одређена али смртна осуда није, понајпре захваљујући срећном случају, извршена. Међутим и такав списак допуњује општу слику ондашњега стања српскога народа у Београдском Пашалуку. Стога ћемо све досадашње наводе допунити и таквим прегледом, разделивши и овде казивања по Нахијама.

Нахија Београдска.

Сима Марковић, кнез из Борка. Да је и он био у оном крвавом списку дахиском сведоче Сима Милутиновић

у Србијанци и Баталака. Милутиновић укратко каже да је кнез Сима избегао смрт, а Баталака о начину спасавања његова говори детаљније. Испративши Фочић Мехмед-агу, кнез Сима оде натраг у Борак. Фочићеви момци који су пошли против кнеза Станоја, имали су наредбу да из Зеока оду у Борак, кнезу Сими у незване госте. Заставши случајно момка Симиног у Зеокама, пошаљу по њему глас Сими да их чека код своје куће. Али момак сазнавши за времена шта се у Зеокама, у кући кнеза Станоја, ради, посаветује свога господара да уради супротно т. ј. да се склони ван куће, што Сима и учини. Турци, не нашавши га, оду у Београд.

Ђорђе Миловановић Узоња, из Железника. Вишњић казује да је и Ђорђе био осуђен на смрт. Међу тим ми знамо да он није погинуо већ је после успешно војевао.

Арсеније, Ђорђев брат из Железника. И о њему сведочи Вишњић исто.

Марко Доњанчевић, протопоп, из Остружнице. По речима Вишњићевим и Марко је био осуђен на смрт. Али је протопоп Марко преживео катастрофу.

Јанко Катић, из Рогаче. О његовој осуди говоре Милутиновић у Србијанци и Баталака. Избегао је судбину јер се већ раније био склонио у Космај.

Васа Чарапић, из Белога Потока. Имао је бити погубљен као и брат му Марко, по сведочанству Вишњићеву. Али до тога није дошло.

Нахија Ваљевска.

Јаков Ненадовић, млађи брат кнеза Алексе. По мемоарима проте Матије не изгледа да је Фочић пошао тражити и његову главу. Али Вишњић тврди супротно. Могућно је да је Фочић, наишавши на онаку опозицију и код самих ваљевских Турака и добивши глас о по-

крету народном на свима странама — одустао од првобитне намере.

Никола Грбовић, кнез. За осуду сведоче Вишњић, прота Ненадовић, Милутиновић, Вук, Баталака. Спасао се тиме што због болести није изишао пред Фочића.

Милован Грбовић, син Николин. Затворен је био с Ненадовићем и Бирчанином, али је ослобођен тиме што је, по Баталаки, поочио ваљевскога муселима Пореч-Алију који га измоли у Фочића. По другима Фочић није хтео погубити њега зато да би се лакше дочепао оца његова.

Цинцар-Јанко, потоњи војвода. Живео је у Ваљеву као дошљак из Охрида, кад је Фочић вршио сечу кнезова. Тада је био притворен па, на велику молбу кметова и трговаца, пуштен. (Кнежевина Србија, 465).

Без сумње се Грбовића Милована и Цинцар-Јанка тиче тврђење Јан. Ђурића како „неким Фочић двама младим кнезовима опрости живот за онај ред.“ (Гласник Др. Срп Словесности, IV, 110.).

Нахија Шабачка.

Остоја Сиуж, трговац. Притворен по тврђењу Баталакину.

Тома Тркић, свињарски трговац. Такођер, и по Вукову наводу.

Никола Чаркаџија, свињарски трговац. Такођер. (Баталака га зове: Чиркаџија).

Осем њих био је брат Фочићев Мус-ага затворио велики број кнезова и других угледних људи, али сазнавши шта је Фочић урадио у Ваљеву и бојећи се јаче побуне — све је пустио пре но што је брат му Мехмед и приспео у Шабац.

Нахија Соколска.

Хаџи - Мелентије, архимандрит манастира Раче. Страшну претњу Фочићеву сачувао је само Вишњић у стиховима:

Док запалим Рачу украј Дрине,
И погубим Хаџи-Мелентија,
Кој' је иш'о преко мора сињег,
Те је влашку ћабу полазио,
Пак се узгред у Стамбол свратио,
И од цара ферман излагао,
За стотину жутијех дуката,
Да Власима богомољу гради,
Да је гради за седам година,
Начини је за годину дана,
Ево има шест година дана,
Како зида покрај цркве куле,
А у куле набавља џебану
И по мраку топове привлачи;
Видиш, јолдаш, да се нечем нада!

Ипак је Хаџи-Мелентије катастрофу преживео и међу првима се одазвао устанку.

Нахија Крагујевачка.

Карађорђе Петровић из Тополе. Да је он био у списку међу првима којима се има одсећи глава сведоче сложно сви извори редом: Ковачевић, Вишњић, Јан. Ђурић, Воденичаревић, Милутиновић, Јокић, Баталака. Али се не слажу у начину на који се Карађорђе спасао, зато што већина од њих описује по један случај. Међу тим први и најранији подаци, Ковачевићеви, тврде, да су изасланици турски по главу Ђорђеву три пута долазили у Тополу. Вишњић, Воденичаревић, Милутиновић и Баталака описују, у главном, један случај, по коме су Турци били заплашени. Јокић казује други случај кад

су Турци били преварени, а Јанићије Ђурић наводи два различита доласка Турска у Тополу по главу Карађорђеву. У већине је вођ Узун-Мемед. Сведено казивање свих излази на ово: једном су Турци мислили у хајци убити Ђорђа али се он измакао, други пут су преварени да није ту, а трећи пут су се са њим сукобили код Кубршнице али нису смели ударити.

Младен Миловановић, из Ботуња. О његову избављењу Воденичаревић говори да је дошло као последица дахијске попустљивости и фермана који су они издали и по калуђеру Мати послали у Пашалук. Воденичаревић вели да је био очевидац кад је Младен на тај начин ослобођен. Јанићије Ђурић тврди да га је муселим крагујевачки пустио на поруку Карађорђеву да ће све заробљене Турке исећи ако се Младен не ослободи.

Нахија Јагодинска.

Оборнез Јевта, из Обрежа.

Мијушко, кнез левачки.

Милета Радојковић, буљубаша.

Сва тројица, по сведочанству Баталакину, бејаху у црном списку дахијском. Али су се сви избавили и били доцније знатнији ратници.

Стева Јаковљевић, бимбаша. Да је био на великој сметњи Дахијама тврде: Вишњић, Јокић, Баталака. Спасао се одметањем.

Нахија Ћуприска.

Кнез Милисав, из Медвеђе, имао је бити погубљен с кнезом Петром и осталима, али се спасао бегством. Доцније је погинуо на Каменици 1809 године. („Кнежевина Србија“, 1114).

Нахија Пожаревачка.

Миленко Стојковић из Кличевца. Дахије су га мрзеле одавно због живог учешћа његова у борби против видинских јаничара. Спасао се бегством у луг. (Србијанка I, „Начало устанка Сербов.“).

6.

И овај наведени списак о неуспелом дахијском тражењу главâ српских првака имамо да допунимо по белешкама на основу којих смо и претходни додатак учинили.

Допуна ова није у казивању и поименичном набрајању лица која су избегла од турске пресуде. Она је у општем сликању стања онога доба.

„Свирепост и крволочност ови (Турака) презјелно све испуни страом; млоги побегоше у шуме и годуре (гудуре), тек да се спасу за тај ма. Други, опет, који су то могли због близости учинити, у земљама пресветлога Аустријанскога Дома заштите тражећи, склонише се. И такови само за овај ма. Наличи на бежанију у куге страшном помору.“

Држимо да општу слику добро допуњује наведена белешка. Ако се не варамо, други нам подаци, постали за коју годину доцније, не казују да је било Срба који су бежали преко Саве и Дунава, како би „за тај ма“ сачували главу своју од освете дахијске. Таких, вероватно, није било много, и они су се, по свој прилици, враћали одмах чим је прва бујица пројурила. Али је за општу карактеристику стања и овај податак био потребан српском историку. Сама пак забелешка има цене још и с тога што је жива фотографија једнога пролазнога али интереснога тренутка.

У Србији је тада одиста морила куга — сила дахијска!

7.

Да је догађај, познат под именом Сече Кнезова, морао захватити све редове ондашњега народа у Србији, показује, ма и овлашан, поглед на изложене спискове посечених или сечи тек намењених лица. Ти спискови, као што смо видели, нису потпуни — па ипак казују много о времену и приликама у којима је сеча вршена.

Али — ни то није још све што нам даје прибрана грађа.

После свега остају историку неколика имена као нове загонетке које износи судбина онога доба.

Стога отпочињемо овде и трећу категорију прегледнога бележења. То је списак оних лица којима је била намењена судбина Кнеза Палалије, Кнеза Станоја и осталих мученика, али о чијој даљој судбини не знамо данас ништа. Један извор, песма Вишњићева, именује неколико лица, остајући нам дужна објашњења: шта је са њима било? Други извори не казују ни толико.

И ако их је мало, ипак их, према досадашњем распореду, врстамо по Нахијама.

Нахија Грочанска.

Прогопоп Никола из Ритопека, за кога узвикује Мехмед-ага Фочић:

Док погубим протопоп-Николу
Из лијепа села Ритопека,
Он пашује а ја субашујем!

Нахија Ваљевска.

Станко из Љутица̂, оборкнез тамнавски. Њему прети Фочић Мехмед-ага:

Док погубим кнеза тамнавскога,
Из Љутица Станка обор-кнеза!

Нахија Шабачка.

Лаза Мартиновић, кнез из Богатића, коме Фочић прети:

Док погубим кнеза мачванскога
С Богатића Мартиновић-Лазу,
Он је паша а ја сам субаша!

Михаило Ружичић, кнез из Метковића, коме Фочић такођер прети:

Док погубим кнеза поцерскога
С Метковића Ружичић-Мијајла,
Он је паша а ја сам субаша!

Нахија Јагодинска.

Јован, кнез из Крснице. Њега Фочић такођер ставља у списак кнезова за које предлаже да се предаду џелатима.

Судбина нам је ових људи, као што већ поменусмо, непозната. Да ли им је Вишњић поменом мислио одати хвалу и признање за крв коју су пролили или за услуге које су тек доцније чинили народу?

У сваком случају и они припадају оној бесмртној чети, коју Дахије не уништише а себе убише.

8.

Сеча Кнезова догађај је који испуњава у новијој историји српској време од шест недеља, почињући *последњих дана децембра 1803. а завршујући првих дана фебруара 1804.* године с кулминацијом у јануару. Али је ужас тога, сразмерно краткога, времена довољан да грозом испуни листове сваке историје, довољан је да буде откупна цена за сва културна блага људска у деветнаестом веку. У њему се појављују сцене витлејемске сече деце, одигравају се ужаси албанжанске војне.

Али је, са друге стране, тај догађај увод у историју величанственог народног покрета у Шумадији, који смераше пређи — а у последицама и пређе — у покрет на Балкану, захвативши ратовање двеју царевинâ: Русије и Турске. Последица је те сече била у убрзаном устанку; прилике су се, пак, биле стекле такве да то убрзање није ствар преухитрило и успех компромитовало.

Догађаји, који су одмах за сечом наступили, и који нису потпуно престали све док се слобода у Шумадији није стално одомаћила, потврдили су умесност речи старога Фоче, који је Дахијама говорио:

Узми сламе у бијелу руку,
Мани сламом преко ватре живе:
Ил' ћеш ватру са тим угасити,
Или ћеш је већма распалити?
Ви можете, и Бог вам је дао,
Тако силну покупити војску,
И пођ' ћете, синко, кроз нахије;
Једног кнеза преварит' можете
И на вјеру њега домамити;
Своју ћете вјеру изгубити
Једног посјеч' а два ће утећи,
Два посјеци, четири одоше:
Они ће вам куће запалити,
Ви, дахије, од њих изгинути...

Завршујемо овај крвав лист из новије историје српске сећањем на захвалност коју слободна Србија дугује *првим жртвама*, положеним на олтар среће њене.

Приближују нам се дани необичне стогодишњице. На освиту њеном понављамо Кастеларове речи да нам оваки људи показују „како ваља умрети једнога дана па живети док је света и века!“

II.

СРПСКИ УПАД У ТОПЛИЦУ И ЛАБ 1806.

ДВА ПРИЛОГА ИСТОРИЈИ ОСЛОБОЂЕЊА СРБИЈЕ.

II.

СРПСКИ УПАД У ТОПЛИЦУ И ЛАБ 1806.

1.

Изгледа да се често превиђа значај 1806. године у историји народног устанка за ослобођење Србије. И док се 1809. години дају атрибути најактивнијих дана и најбољег изражаја експанзивне моћи народне, дотле се заборавља да се њене појаве можда у првом реду оснивају на тековинама плодне и срећне године 1806. Овде су, пре свега, знаменити догађаји: епохална битка на Мишару, оснивање и крвавом светковином прво прослављање Делиграда и освојење Београда. Мишарска је победа лепо схваћена и правилно оцењена као догађај који је одлучио питање о западној страни устаничкога бојишта, доделивши устаницима на њему првенство и заштиту бога Марса. Тиме је трећина питања била одлучена. — Првим радњама на Делиграду обележен је ток којим се матица српске мисли кретала без мало пуну стотину година после тога. — Освојење је Београда и за моралну и за материјалну страну поведеног спора било од обе стране

ратничке правилно уочено и по заслузи цењено. Остављајући на страну остале ратничке догађаје — само ова три главна испуњују најзахвалнијим градивом историју те године, као што су онда испуњавали срце и душу храбрих ратника најлепшим, основаним надама.

Али та година има посебне цене и у тековини савезника. Годину и нешто више пре тога времена говораше руски канцелар српској депутацији у Петрограду: „Нам уже извјестно что Сербија от Росији очен далеко, а ми с Турками пријатељи“.[1] У ово, пак, доба ствари стајаху већ друкчије: Русија је била ангажована за борбу против Турака, а Срби стајаху тада не „очен далеко“ већ као блиски природни савезници руски. Та појава даје години 1806. цене пред свима осталим периодама устанка и борбе тога времена.

Најзад — она има и трећу одлику своју у још непрестано мало познатом Ичковом Миру, који је био резултат српског успеха с једне и очекивања руског ступања у акцију са друге стране. Све то скупа даје години 1806. престиж, који, како већ поменусмо, није у целини довољно квалификован.

Самим оснивањем Делиграда створен је ослонац за даља продирања српска у томе правцу. С тим фактом има да рачуна и мисао која се намеће и по којој години 1806. недостаје, за савршенство, акција у пределе Старе Србије, у чему је година 1809, бар с почетка војевања, била богата. Али за доба, које нас овде интересује, ми имамо и таквих чинова: то је српски оружан упад у Топлицу и Лаб у самом почетку јесени 1806, догађај колико важан толико и непознат у историографији нашој. Проучен, пак, по подацима, о којима даље одмах

[1] Мемоари проте Матије Ненадовића, издање С. К. Задруге, стр. 146.

дајемо рачуна, догађај тај оставља утисак разборитог рада, смишљеног плана и тачног рачуна. Он показује прве српске стопе из Шумадије на Косово у деветнаестом веку; бележи траг српских походилаца Немањине Топлице и Лазарева Косова; казује речито мисао водиљу својих људи и свога времена; постаје прва траса за извођење онога пута којим су доцније ишли готово сви напори српски.

Та је прва црта у снимању државне идеје српске избледела у сећању познијих потомака: поновном повлачењу њеном, оживљавању бојâ које нам сликају интересну сцену на позорници ондашњега ратовања — намењен је овај други прилог.

2.

Сви до данас познати подаци за разраду овога питања једва би дали градива средњевековном летописцу за сувопарну белешку аналâ. С разлогом се жали Л. Ранке[1] на апсолутни недостатак грађе за историју тих, већ по самом прозирању његову важних, дана у повесници онога доба, одричући се задовољства да о тим догађајима даље говори. Добро дошли послови Вукови и тако обилати историографски рад М. Ђ. Милићевића дају специјално на ово питање кратке одговоре. Биографија Станоја Главаша[2] ослања се на кратко казивање Анте Протића. Главна дела М. Ђ. Милићевића — „Кнежевина Србија“ и „Краљевина Србије“ — такође врло мало говоре о поменутом догађају. Сређујући „Ратне догађаје из првога српског устанка“ К. С. Протић[3] је опет препричао причање

---

[1] Србија и Турска у деветнаестом веку. Написао Леополд Ранке, превео Стојан Новаковић. У Београду 1892, стр. 102.

[2] Поменик, 101.

[3] Годишњица Николе Чупића, XIII.

Анте Протића о српском упаду у Топлицу и Лаб. У другим историским списима не налазимо ни толико.

Према томе изгледа да би ти догађаји били избрисани из свакога сећања, да их није, на жалост и сам уз гред, поменуо кратком забелешком Анта Протић у својој „Повесници од почетка времена вожда српског Карађорђа Петровића“, коју је написао у Смедереву 1853.[1] У двадесет кратких врста на страни 10 саопштио је Протић све што се данас наводи о тим догађајима. Захвални њему и на томе, ми ћемо његово казивање навести у току излагања саме ствари. Још додајемо како је и Ранке поменуо мешање делиградске одбране с овим упадом у Топлицу. То је мешање у спису Die Chronik des 19-ten Jahrhunderts, где су и сама имена главних заповедника погрешно записана.

Таква, и толика, грађа није у стању задовољити историка. Али и ако једина позната није она, на срећу, једина уопште. Обилатији су прилози који се налазе у, до данас неупотребљеној, грађи рукописној — у савременим белешкама, које су, и ако доста кратке, писане у облику некога службеног извештаја. Коме је тај извештај — ако је то био — управљен и од чије стране, не може се по самим белешкама закључити. Само на дну табака стоји другим, крупнијим, рукописом, назначено: „Писанѣ Петра Новаков. Чардаклиє“. Познати нам Чардаклија умро је 4. фебруара 1808.[2] Према томе су те белешке морале постати одмах после догађаја, те им је у толико већа цена.

---

[1] Споменик Српске Краљевске Академије, XIX.

[2] Доситије у Србији, од А. Гавриловића. Стр. 66.

3.

Српски упад у Топлицу и Полабље године 1806. потекао је из одреда ондашње српске војске на Делиграду. Стога ће у излагању догађаја који су настали ваљати да почнемо из српског ратничког стана на Делиграду.

После боја на Иванковцу, где се сукобило устаничко оружје са царским на штету цареву, није се могло остати само на тој задобијеној победи. Материјални успеси а још више морално снажење, које је у победи иванковачкој добило неочекиванога подстака, тражили су нову акцију и преко граница̂ београдскога пашалука. Миленко је ударио преко Мироча на Крајину, Младен на Крушевац, а Петар Добрњац — с Илијом Стошићем, Павлом Матејићем, Стеваном Синђелићем, црноречким кнезом Милисавом, Станојем Главашем, Вујицом Вулићевићем, Вулом Коларцем, капетаном Цикићем, кнезом Јевтом и Антонијем Пљакићем, којима су се мало доцније придружили Стеван и Јован браћа Јаковљевићи — пође уз Мораву с војском од шест хиљада људи, и очисти од Турака Ћуприју, Параћин, Ражањ и Алексинац. То је извршено, у главном, у првој половини 1806. У лето те године пада основање Делиграда, коме је почетке — као што је познато — ударио на десној страни Мораве капетан Цикић, преневши подизање утврђења и на другу обалу. На тај је начин створена вештачка брана за југоисточни крај земље која је отуда природом била најмање заштићена. Одмах се показала сва корисност тога рада. Да покаје погибију иванковачку, Порта је наредила да се великим војскама удари на Србију у исто доба и са нишке и са босанске стране. Босанска су кретања донела Мишар, а нишка је војска, од преко педесет хиљада, с Ибрахим-пашом скадарским повратила Алексинац и пала под Делиград. Ту се сада отпочеше очајни бојеви. По гласу

једнога писма[1] бојеви су пред Алексинцем отпочели у среду 22. августа. С тим се слаже и наш податак, који вели да се Главаш кренуо на две недеље по Великој Госпођи, дакле при крају августа или у почетку септембра. Бојеви су, према томе, пре поласка Главашева трајали десетак дана. Али пре но што пређемо на главни задатак овога прилога, чини нам се потребно подсетити поред стратегиске још и на, тако рећи, етнографску важност и значај Делиграда према Старој Србији. Рекли бисмо да је то најбоље схваћено и речено у једном, не историји намењеном, спису М. Ђ. Милићевића а посебице у овим речима:[2] „Из најдаљих крајева Старе Србије у њега су се стицали незадовољници; разглашавали су турско зло, и казивали српску моћ и уздање у се. Таки драговољни војници, у оно доба, звали су се „бећарк“; они су пролазили свуда, куда су год хтели, и припремали су војсци српској пут, народу устанак, а Турцима неминовну погибију.“ У допуну тога ваља подсетити да је и сам оснoвалац Делиграда био такога порекла. Из таких је ратника добрим дѐлом била састављена и војска која је ушла у Топлицу, а они бејаху језгро и оне чете с којом је Стреља пошао 1809. да одметне Власотинце.

Турци су били разбијени на Мишару 1. августа. Мало доцније су се почели бојеви на Алексинцу и одмах по том на Делиграду. Делиградској војсци већ бејаху дошли гласови о победи на Мишару. То је имало знатног утицаја на подизање морала у војске која није ни иначе лоше стајала. Али је толико исто значаја било и у гласу

[1] У архиви Срп. Учен. Друштва, сада С. К. Академији. Белешка у „Кнежевини Србији“, 804.

[2] Зимње Вечери, Београд, 1878, стр. 152.

да се Карађорђе с новом војском кренуо у помоћ Делиграду.[1]

Међу тим је дојездио и трећи гласник. Он је донео претходну поруку Карађорђеву, да се Станоје Главаш, његов стари друг и ратник, издвоји и с једним одељењем војске — а за тај посао најзгоднији бејаху „бећари“ — пређе преко Јастрепца и кроз Јанкову Клисуру да се јави у Топлици, чиме ће доћи с бока великој турсвој војсци на Делиграду а тако исто и одступници и главном стану њеном — Нишу. Из речи Анте Протића не види се да иницијатива за то припада Карађорђу. — „Одваже се — пише Протић — наших до 3000 момака одабраних; 2500 пешака и 500 добрих коњаника; искраду се из Делиграда, ударе на Крушевац и оданде пређу преко Јастрепца планине и сиђу у Прокупље, где се нису Турци никад надали“. По обичном тумачењу ових речи могло би се мислити да је цео поход био авантурски испад самих добровољаца, кад се речи „искраду се“ не би тицале тајног изласка опседнутих Срба у Делиграду. Међу тим и наш податак вели: „*Дође заповест* да се одвојимо и да идемо на Крушевац“. Овим издвајањем почиње посебна историја и оделита судбина оних људи који су у једном одреду преко Крушевца упали у Топлицу а по том отишли и даље. Као што смо већ поменули и као

[1] Карађорђе је тада дошао, у самој ствари, тек до Крагујевца. — Карактеристични су стихови Симе Милутиновића у првој песми II ч. Србијанке:

А што није тад' у напред пош'о,
Да побједе што сабере плода?
Бог ти г' знао! ја здјелано сматрам,
И оцјеним колик' заслужује!
Ваљда ј' срећу с' не изнурит' чув'о,
Да г' за дуже не би оставила —
Кад премудрост њом тек влада вољно.

што ће се доцније јасније видети, то се упадање вршило у времену око 1—20 септембра.

Број војске већ је наведен. Одред од три хиљаде ратника био је за такво предузеће са свим довољан: већи би се број тешко могао кретати, а брзина је кретања била и одлика и потреба овога корака. Војној опреми имамо да додамо само још један лак дрвени топ, окован. О њему ће мало даље бити више речи. Два су челична топа остала у Делиграду са главном војском.

Главни је заповедник био *Станоје Главаш.* Тако вели и Анта Протић изрично. Избор је био са свим срећан: стари је харамбаша добро знао четничко ратовање, па одричући се врховне управе, при избору вођа у Орашцу, знао се сачувати за овакве потребе, које је боље но ико умео задовољити.

Уза њ је био пристао и левачки јунак и заповедник *Стеван Јаковљевић* са братом *Јованом.* Не знамо поуздано је ли тако било наређено или је тако хтео Стеван. Али тај полазак његов није самој ствари био од користи, као што ћемо мало даље видети.

Старешина коњанички био је *Кода* из Пр̈ова, нахије пожаревачке, лице иначе, ако се не варамо, сасвим непознато. Именујући га као „првог коњаника“, наш извор додаје да је он био по жени рођак храброга Стеве из Пр̈ова, негда хајдука у чети Главашевој. Кода је био угледан млад трговац, и мирно је живео на своме огњишту, кад Турци, не могући ништа учинити хајдуку Стеви, нападоше на куће Стевиних рођака. То учини те се Кода нађе међу онима који се из пожаревачкога Поморавља први одазваше народном устанку.

Неки, мањи, старешина био је и *Огњан,* који се помиње као особити јунак. Ни о њему не знамо готово ништа више. — По једноме запису на звону манастира Љубостиње знамо да је то звоно поклонио манастиру

1807. „господар Огњан Милутиновић“. Да ли је тај „господар“ био какав старешина војнички или тек трговац, не знамо. Године 1810. штампао је Јоаким Вујић превод „Младог Робинзона“; између пет претплатника што их је дао „Белград Сербски“ налази се и „Стефан Огњан Милутиновић“. Је ли то син љубостињскога ктитора, или је то сам ктитор? Да ли је са свим тим у вези и помен заповедника Огњана у Главашеву одреду или је овај — што је вероватније — са свим друго лице?

Једнога *Милутиновића — Јаникија* — помиње и Анта Протић. Он га хвали као јунака, али није немогућно да је имао и какву управу. Јаникије је био родом из Прокупља, па је као мали дошао у Смедерево. О његову јунаштву у 1804. забележио је Анта Протић и посебну анегдоту.

Калаузи су војници били *Милан Рибничанин* и *поп Маринко*. Милан је био родом из села Рибника близу Трстеника. Поп Маринко је био из околине Прокупља; побегавши од освете живео је у Ћићевцу док не наста војна, а тада се умеша у устанике.

Још ћемо поменути једну непознату, или можда само заборављену, личност. То је био *Јован Стевановић*.[1]

---

[1] Није ли то иста личност с овом о којој ћемо овде у напомени рећи нешто више? — Један Јован Стевановић био је родом из Баната па је у Србију дошао у самом почетку народнога устанка. По паду 1813. оставио је Србију и уз општу струју отишао у Русију, коју је и доцније походио. Али се овога пута брзо вратио. На Љубићу је био уз архимандрита Мелентија. У тренутку очајања зграби један суварак и стане ударати с Мелентијем у добош. Причају да му је за ту необичну услугу Мелентије поклонио свој крст с врата. Доцније је био у интимној служби Кнеза Милоша. Кад је одређивана граница између Србије и Турске, знаци су се гранични на многим местима обележавали на дрвећу. Таква је гранична линија у једној прилици пролазила средином некога села. Јован настане те се дрвеће с родом заједно ископа и пренесе по-

Крушевац је био пре неколико месеца освојен од војске којом је командовао Младен Миловановић. Може се рећи да се одлучност и одушевљење ове, 1806, године показује и у томе што је и Младен — иначе фатални војвода — имао таког лепог успеха у освојењу Крушевца. Ослободивши стару престоницу, он је извео војску на повијарац Јастрепца, одредивши привремену границу на којој је поставио прилично јака одељења страже.

Није нам забележен дан поласка Главашева из Делиграда, али имамо начина да, готово тачно, одредимо то време. Наш извор бележи да је Главаш до одсудног нападаја на Прокупље имао пет конака а шесте је ноћи напао на Прокупље. На другом месту имамо белешку да је Прокупље освојено у очи Мале Госпође. Ми то разумемо тако да је Прокупље било у српским рукама 8. сеп. изјутра, пошто је преко ноћ у очи тога дана била жестока борба, у којој је Прокупље страдало. Вече од седмога дана септембра било је, према томе саопштењу,

---

зади села. После промена 1839. и Јован је морао оставити Србију. Пређе у Панчево, одакле га пошаљу у Варадин, а одатле после неколико дана јаве да је изненадно умро и да је сахрањен, али да се не тражи накнада погребних трошкова. Прошло је било већ прилично времена од тога догађаја, кад неки путник-калуђер дође из Угарске у Србију, нађе Јованова сина и саопшти му да му је отац жив и да је заточеник у Варадину. Потражи, по упуству самога Јована, скривену слику његову, и позна га међу другим сликама. Ништа се више није могло сазнати о даљој, правој, судбини овога Јована, првога српског војног проте, који је као свештеник с нарохијом у Драчи, према сачуваној грамати од 8. новембра 1831. произведен за проту крагујевачког, одакле је отишао, по грамати, од 15. маја 1837, за проту чачанског. — У нашој белешци спомиње се у војсци Станоја Главаша као писмен млад човек Јован Стеванов Банаћанин. Да ли се то не тиче попа Јована, чији даљи живот обележисмо по усменој традицији и по писменим документима, сачуваним у његових потомака?

шесто од поласка са Делиграда; сам полазак био је, по томе рачуну, 2. септембра или, још вероватније, у очи тога дана.

Изишавши ван домашаја и српске и турске војске, Главаш је наредио Јовану Стевановићу да напише Карађорђу писмо, а сам је прешао Мораву и стао се приближивати Крушевцу. Изгледа да није сва војска ударила на сами Крушевац, што је и вероватно, јер би то било мало заходно а од времена је ваљало водити рачуна. Место тога Крушевац је добио заповест да изнесе хране „до потребе". Други дан је одред стигао до границе и прешао ју је. Судећи по земљишту које је пређено и по времену које је за то употребљено, рекли би смо да је путовање од преласка границе било много спорије, што се објашњава и потребом веће смотрености. Коњица је ишла напред, одржавајући добру везу са главном масом пешака. Што се у белешци вели да је народ листом устајао и уз војску пристајао и пре и после Прокупља, држимо да треба разумети тако да се војска Главашева не само није смањивала већ се, напротив, увећавала новим добровољцима, ма да ни тај број не може бити велики, из природног разлога што је већ и дотле мало људи могло остати без учешћа у војни. На тај је начин историске успомене Јанкова Клисура опет видела хришћанску војску како тече правцем ка Косову; само је ова војска мање блистала оружјем и оделом а више вредела срцем и свешћу.

Главна се маса бејаше разделила у два већа и неколико мањих одреда, хватајући повијарце планинске. Ред је био примеран, па ипак изгледаше, како се вели у белешци, да се гора испуни четама хајдучким. Цео је један дан проведен у испитивању земљишта и прилика. Поп Маринко и Милан Рибничанин знађаху у прсте сваку грудву земље те бејаху Главашу од неисказане користи.

Неки арнаутски пастири, ухваћени, помогоше и сами својом исповешћу. Изгледаше да све казују вољно и весело, те се стога вођи побојаше преваре. То им удвоји смотреност — али се деси нешто што у мало не поквари сав дотадашњи успех.

Какав је положај био Стеве Јаковљевића у овом одреду, не знамо. Али се Главаш свуда именује као старешина експедиције. На супрот томе стоји факат да је Стева Јаковљевић баш у самим почецима устанка играо знатну улогу. Гаврило Ковачевић, опевајући још 1804. буну против Дахија, ставља Јаковљевића међу најзнатније вође. Још се ваља, за овај случај, сетити и слабости његове према туђој својини, бујне нарави и нетрпељивости. Није чудо што је такав човек дошао у сукоб са Главашем. Око чега се изродио тај сукоб, не знамо; али ако нам није познат узрок знамо ипак повод... На доглед Топлице, кад је било све спремно за напад, нареди Главаш да се добро напуни и по том припали онај топ који је дотле ношен управо више од параде. Тиме је Станоје хтео дати абер свима одељењима за једновремено ступање напред. Осем тога требао је тај громовити пуцањ да збуни непријатеља, да изазове у њему различите слутње, тако да појава српских чета изгледа као оваплоћење страшних снова. Поступак је био смишљен и добро прорачуњен. Оно што би у другим приликама била погрешка против тактике, овде се, према полудивљем племену арнаутских досељеника, показало као корисно. И то сведочи да је Главаш био најсрећније изабрани вођ.

Још је пуцањ одјекивао и ломио се низ Топлицу, кад се Стева Јаковљевић нађе позван упитати: ко је и због чега је наредио пуцање, и ко ће бити крив што се топ сав распрскао и лако ранио једнога ускока? Од тога се питања брзо пређе у отворену свађу: у мало се не

пролн крив. Али Јаковљевић, иначе брз и на такав суд, претпостави овде поступак који је могао бити погибаонији: пројури на коњу кроз највеће одељење казујући да ће уз Главаша сви изубити главе у лудо, зато ко је рад себи и другима нека се спасава са њим. Ободе коња и удари натраг. На срећу за њим приста само његов брат Јован, али се и он још исте вечери врати. Од тога доба Стеван за дуже време није смео Карађорђу на очи изићи, па би, вероватно, и главом платио да је било штетних последица од његова непромишљена поступка. Доста је што се не спомиње да је после тога имао већу или самосталну команду.

Станоје је после таког поступка Јаковљевићева постао одмах енергичнији и одлучнији. Разборито јунаштво његово награђено је још те ноћи пленом Прокупља.

4.

Главно насеље Прокупља бејаше и тада на левој страни Топлице, али је нешто са свим одвојених и растурених домова и стаја било и подалеко на десној страни.

Намера је Главашева била напасти свом силом на варош, изазвати што већи страх, учинити да се на све стране и види и осети српска рука. Тога ради бејаше Прокупље опколио са три стране: са севера, запада и југа. Само источна страна, у главном према Нишу, бејаше отворена: ко буде хитар да побегне нека буде немио гласник Нишлијама.

Анта Протић[1] помиње да су се од српске стране употребљавале и неке ракетле. По нашим белешкама видимо да су били неки уговорени знаци за сва три оде-

[1] Повесница, стр. 10.

ђења и да су давани ватром. Тиме су се обавештавали где се које одељење налази и колико је у варош ушло, да се не би десили међусобни сукоби. Држимо да су ти уговорени сигнали били оне ракетле, о којима Протић вели: „Станоје Главаш, који је био међу војском старешина, палећи ракетле од трске начињене, поврати се једна некако, и изгоре га, али му није много нашкодило.[1]“

Наскоро по пуцњу топа, који се није могао више ни употребити, стадоше се сва три одељења приближивати вароши, у којој бејаше већ завладао страх јер се није знало шта то значи и одакле пуцањ дође. С јужне стране зашао је повећи одред коњаника са својим старешином. Са севера је главни део пешака водио сам Главаш, а са западне се стране низ Топлицу спуштало треће одељење под управом Огњановом. Наступање је било извршено у свему по заповести Станојевој и по утврђеном договору.

У сами мрак сломи се сва сила на Прокупље.

По свему се види да је изненађење било велико. Али и по упорној борби и одбрани турској из утврђења видимо да је ипак било доста турске војске с којом се помешаше и грађани прокупачки, Турци и Арнаути. „Ударе — пише Анта Протић[2] онако изненада. Турци нису имали кад да се бране, но су бежали у шарампов.“ Истина је да се затечена посада одмах затворила у шанац према вароши и да су, колико су уграбили, и грађани тамо трчали. Али се ипак ни варош није могла лако добити. Што је било грађана Срба одмах је окренуло фронт и почело ударати на Турке. Али се из сваке куће турске пуцало и бранило, те је тако освајана стопа по стопа. Опасност је била да у том продирању не страда и која

[1] Ib.

[2] Повесница, 10.

српска породица, што се ни при најбољој вољи није могло са свим избећи, и ако се Главаш свакако старао да и пријатељи и непријатељи одмах познају како немају посла с хајдуцима већ са војском.

У стању смо саопштити и неколике појединости. Тако наводимо пре свега казивање Анте Протића о раније поменутом Јаничију Милутиновићу: „Он је на Прокупљу ону ноћ борио се док није своју рођену сестру из ропства уграбио и у Смедерево довео.[1]“ Могућно је да се и тог случаја тичу речи наше белешке: „До суза је умилно било видити гди брат сестру и сестра брата дозива, гди се син старој мајки јавља и пита да ли га познаје.“ — Један се старац Турчин склони у српску кућу где бејаше само женска чељад, и у невољи назва поћерком домаћицу која га је, зато, прикрила и спасла; али је ипак био убијен кад је сутра дан пошао да и сам бежи трагом ноћашњих бегунаца. — На путу нишком била је намештена заседа, која ће десетковати ако би из Прокупља случајно многи избегли ка Нишу. Она је, невероватним заптом држана, пропустила сву нејач која је тада нашла, али, у накнаду за то, ниједног Турчина. — У почетку се није мислило све палити; зато је спремљена била повећа камара трске и сламе да са два места осветли крваву позорницу. Али кад се нађе на отпор грађански, јачи но што се могло претпоставити, букну без мало цело Прокупље у пламен тако да се видело као на дану не само у вароши већ и далеко по околним висовима: Топлица изгледаше као огромна змија која се кроза страховит пожар провлачи.

Ако је толико напора требало за освојење вароши, требало је два пута толико жртава да се Турци истерају из утврђења.

---

[1] Ib.

Утврђење је било земљано али поткрепљено брвнима и тврдо оплетеним кошарима у које је земља била добро набијена. Оно, уз то, бејаше и на згодно изабраном узвишеном месту, одакле се у свако доба могла варош и бранити и у шкрипцу држати. Зато се главном снагом напало и на утврђење у исто доба кад и на варош. Јака пушчана ватра трајала је врло дуго. Главаш је, штедећи људе своје, гледао да избегне јуриш и борбу прса у прса. Срећан случај поможе и ту. Запаљене шипке од трске, као ракетле, убацивaху с времена на време Срби у шанац. Тиме су мислили осветлити унутарње делове шанца, да би могли видети број и положај непријатеља као и шта им ваља даље чинити. Турци су били у забуни: ваљало им је пуцати, чувати се и гасити такве буктиње. У том и варош већ бејаше сва у пламену који се хваташе неба пробивши густ дим. То учини те више не бејаше потребно осветљавати утврђење. Али баш кад се убаци последња трска — она направи чудо. Срећним случајем за нападаче паде на место где је стајао барут који, и ако га не бејаше много, плану и потресе све. Оставши без муниције, погорели, поплашени и збуњени — Турци отворише врата од утврђења и јурнуше не толико на Србе колико мимо њих — у бегство. Али их мало побеже, а већина изгину од ножа или у борби кундачке. „Овде су се — вели Протић — многи храбро држали,“ мислећи на српске борце.

У свануће бејаше битка свршена; само се још овде онде чула с времена на време по која пушка за по каквим бегунцем

Освануо је 8. дан септембра, празник Мале Госпође. Прокуље је лежало у згаришту са кога се местимице извијао танак дим као завршетак ноћашњега пожара.

Главаш Станоје истави около јаке страже па скупи сву војску. Губитак је српски износио око педесет мртвих и рањених, не бројећи оне који су своје лаке ране могли

носити без видања. Тако лако рањени бејаху: Главаш, од ракетле, и храбри Кода, из пушке. Међу погинулима био је и Милан Рибничанин, кога војска истински жаљаше. И по хришћанској дужности, а ваљда још више да би показао придошлим Србима и њиховим породицама, које узе у заштиту, како се Бог увек призива у помоћ и како се у његово име ради — нареди Главаш да се сви изгинули опоју и сахране у заједничко гробље. Турски су губици били врло велики и у вароши и у утврђењу. Међу другима остао је на месту мртав и главни заповедник њихов, млади Арнаутин Тахир-бег.

Станоје размести војску по заосталим кућицама на десној страни Топлице ради одмора, а сам се поче спремати да за првим кораком учини и други.

Освојењем Прокупља спремљен је био основ за даље операције. Арнаути се из ближих села разбегоше — већином ка Косову — а српски становници похиташе Прокупљу, доносећи војсци храну.

Ако је и ударио на Прокупље, Главаш је у ствари имао на уму Ниш. Рачун је био правилан, те није тешко замислити каква је паника морала завладати у Нишу, који, и не снивајући о каквој појави српској са бока, очекиваше само са Делиграда радосне гласове о победи Ибрахим-пашиној. Али и ако је радио за Ниш, Главаш не мишљаше поћи ка њему. За такав поход он не бејаше спреман. Место тога одлучи да удари на југо-запад, како би са свим пресекао ону притоку којом Ниш преко Косова а из легла арнаутскога добијаше сталну потпору. Тога ради Главаш удвоји страже према Нишу, а у Прокупљу остави посаду, па се крете Лабу и Брвенику.

Тако је војска српска из Топлице сишлу у Лаб за Арнаутима који побегоше из прокупачкога утврђења.

5.

Утицај овога упада Главашева могао је захватити врло лако Топлицу у ужем смислу, без Пусте Реке, које раздваја Пасјача. Преко тога није ни било потребно тражити да се тај утицај распростире. Место даљега кретања само на југ Главаш је имао да пође на југо-запад. Он је то, као што већ нагласисмо, и учинио.

Сутра дан је била освојена и Куршумлија. У њу је српска коњица ушла управо без боја, јер се арнаутски становници њени иселише чим су добили прве гласове о паду Прокупља.

Други дан је и Главаш пошао на ту страну, али није ударио на Куршумлију већ је ухватио краћи пут који избија на Иванову Кулу и одатле пада у Лаб. Путем преко Куршумлије, више заходним, ишло је главно одељење коњичко, које је имало да се од Куршумлије спусти преко Самокова у Полабље. На тај би се начин оба одреда сјединила у Лабу.

Одредивши такав план путовања, Главаш је — можда и на основу предања у старих мештана — поновио нешто од плана, којим је шесет и неколико година пре тога аустриска војска мислила сићи у Косово. У рату аустриско-турском 1837. године један одред аустриске војске под командом ђенерала Шметау-а имао је да иде преко Прокупља ка Куршумлији а одавде да продире на Косово. На путу из Прокупља у Куршумлију овај одред не нађе на храну, потребну за људе и стоку, те изгледаше да пролазе кроз опустеле крајеве. Ипак се ђенерал крете из Куршумлије и пође напред да тражи везе са другим једним одредом немачке војске, надајући се, понајпре, да ће наићи на поједина одељења српске народне војске која би била изаслата у разматрање. Тако је ђенерал

дошао до места „Bandajova,“ [1] одакле се врати у Куршумлију, не имајући средстава за исхрану и не нашавши везе с одељењима јужно од себе, а најзад и због измене ратнога плана.

Станоје Главаш одреди такођер састанак подвојених одреда, сам пође с пешацима краћим старим путем, а коњица узе онај пут којим је, донекле, ишао пређе ђенерал Шметау. О оном краћем путу налазимо у М. Ђ. Милићевића [2] ове податке: „На реци Топлици, испод данашњег општинског прокупачког суда, стоје два стара ступа (тумбаса) од старога моста преко Топлице. Прича се да је туда ишао стари пут на Косово, и да је тим путем прошла и војска Цара Лазара, и војска Сибињанина Јанка, када су оно грцале на Косово. Од тога моста на Топлици пут је, по причању, ишао на Белу Воду, па на села Бучинац и Добротић; одатле косом на село Власе испод планине Ђака, па на Иванову Кулу; преко косе Трпезе на Васиљевац, одакле се слази у Подујево. Ово је најкраћи пут у Косово (Мало), јер се туда може стићи за седам пешачких часова, а на Куршумлију и Преполац треба добрих дванаест часова.“

План је Главашев био потпуно остварен. Оба су се одреда састала у Полабљу, а средина је српске војске допрла до Бањске.

О појединостима бојева у Лабу не знамо, на жалост, ништа. По нашим белешкама Главаш „ни ту не остави на миру Арнауте, и разби и(х).“ Сабравши све што је о овој експедицији било познато, К. С. Протић је написао: „Прилазећи Делиграду, Карађорђе је наредио,

[1] Годишњица Ник. Чупића, VIII, 281. Одломци из историје Београда. — Писац, К. С. Протић, пита да ли Bandajovo није Борова Глава?

[2] Краљевина Србија, 375.

те је Станоје Главаш узео 2500 пешака и 500 коњаника и отишао је с овима, преко Крушевца, на Прокупље, да и тамо дигне Србе против Турака и смете Арнауте искупљати се у тамошњем крају и прилазити Делиграду и Ибраим-паши у помоћ. Главаш је славно извршио свој задатак. Растерао је Арнауте који су били ту, и спалио је Прокупље, у коме су били готово сами Турци, па је продро и сишао чак до на Лаб, те и тамо разгонио Арнауте.“

Али има и нешто мало традиције народне о томе продирању српском у Лаб. Та је традиција сачувана и у границама Кнежевине Србије и у самом Полабљу. У овом је другом крају чистија и јаснија.

У М. Ђ. Милићевића „Кнежевини Србији,“ стр. 672, читамо о Јаћиму Шућуру ово: „Јаћим Шућур родио се у Грачацу, и за ратовања од 1804 до 1813 борио се јуначки у више бојева. Особито се прича његово јунаштво на *Маврићима*, месту преко границе, када су Срби ударили на Пазар. Ту је заробио неку Туркињу, или боље рећи узео је под заштиту, да јој се не би што догодило, као што је могло у војсци, док није родбина за њу разабрала, па је после, као рођену сестру вратио роду њеном.“

Маврићи су у Полабљу, и тамо је — по уверавању људи који су походили тај крај — врло жива традиција о српском упаду о коме говоримо у овом прилогу. Према томе су јунаштво и честитост Јаћима Шућура везани за ове догађаје 1806. а не за српску опсаду Новога Пазара 1809. године.

Првих дана марта 1807. прошао је близу овога разбојишта Х. Пуквиљ. По његовим белешкама[1] видимо да је од овога Главашева упада с јесени 1806. остало по-

[1] Ка години 1807. српске историје од Ст. Новаковића. — Годишњица Ник. Чупића, II.

следица трајнијих но што у први мах може изгледати. „Полазећи — вели Пуквиљ — из Новог Пазара нађем пандуре, одређене од паше да ме прате до изласка из шуме. За тим смо се једну миљу пели уз планину, којој се воде сливају у Ибар. По том окренемо на запад миљу и по, да ухватимо нагиб планине, којим ћемо изаћи у хан Дервен. Обрнувши одатле к југу, ми путовасмо четири миље између мучних горских висова покривених шумом, која као да се у облацима губљаше, по том се спуштасмо опасном низбрдицом, која је трајала миљу, у долину, у којој, *пошто смо половину миље путовали дуж граница Србије*, дођосмо у Бању или Бањску. У том месту, које нема више од четрдесет до педесет кућа, *виђаху се скорашњи трагови рата*, који се тада вођаше у Србији и Босни. У њему видех један православни манастир, једну џамију и неколико зграда, *ту скоро и од једне и од друге стране паљених*. Војна трајаше већ више година с променљивом срећом.“ — Саопштивши белешке Х. Пуквиља, у колико се нас тичу, Ст. Новаковић нам с разлогом обраћа пажњу на то „како још мало знамо о борбама *на јужној нашој граници* од 1804—1813 *и о различитим променама граница у том времену...*“

Тако нам и узгредне речи једног туђина — путника постају драгоцено сведочанство о силини којом је обележен српски упад у Топлицу и Лаб с јесени 1806. Оне нам казују да је и при крају зиме, која је за тим дошла, на југо-западној страни остала граница она коју је тај упад размакнуо у корист шумадиских устаника.

Овом је диверзијом ускорено с турске стране осећање потребе за закључење примирја које је и српској војсци на Делиграду било потребно. Анта Протић изрично вели да је узрок везирову одступању са Делиграда у успеху Станојеву, а Сима Милутиновић наводи у првој

песми другог дела „Сербианке“ како Турке помете и удар грома у њихову џебану на Делиграду.

За то је примирје радила и Русија и Аустрија; за њ се ангажовао, уговарајући мир, и Петар Ичко — али би при турском оклевању оно дошло неку недељу доцније да није Ниш био у страху и да тај страх није побркао рачуне Ибрахим-паши, прешавши и на њ. Према томе ова је срећна диверзија помогла и одбрани и проширењу Србије.

Остаје још питање: докле је трајало ово српско четовање по Лабу? За њ имамо два супротна одговора. По једном је „Карађорђе примио понуду и закључио с Ибраим-пашом примирје на 6 недеља дана, те је турска војска одступила с Делиграда к Нишу, а и Карађорђе је повукао с Прокупља и с Лаба Станоја Главаша са српском војском, па много српских војника пустио, на кратко време, својим кућама.“ [1] Други одговор потиче из казивања Пуквиља, и по њему су завојеване границе остале Србима. Истина ће бити у средини. Захваљујући успеху Главашеву, на тој је страни остао дуже време један појас земљишта, на коме није било сталне турске власти, а који ни Срби нису држали.

6.

Летимичан поглед на суштину догађаја, које смо овде изложили, оправдава, надамо се, речи које смо у почетку овога прилога написали за карактеристику тих дана. Према непотпуности грађе, која се морала пабирчити, остају поједини одсеци у излагању непотпуни: где што недостају, видимо, објашњења за случајеве који ве-

[1] К. С. Протић у Годишњици XIII.

зују прошле и будуће догађаје, а где што нас подаци одводе и на детаљна приказивања појединих сцена, призора или чак и тренутака. Држали смо, да нам је дужност користити се свим, и најситнијим, белешкама за илустровање једног важног а по све непознатог догађаја. Оскудица извора није допуштала одабирање ради опште прегледности, какво се препоручује и какво би се могло пожелети. У осталом -- тако бива увек кад год се мора на основу недовољних података проучавати важан одељак народне, и политичке и књижевне, прошлости. Па ипак држимо да ни у овом случају који имамо није тешко уочити главне потезе, на основу којих се сама собом склапа слика српскога упада у Топлицу и Лаб 1806. године.

Једна, необично карактеристична, забелешка М. Ђ. Милићевића[1] лепо казује значај оваких ратничких излета... Војвода Стреља остави, с пролећа 1809, главну војску српску на Делиграду, па с једним одредом оде да диже Власотинце и околину. И његов је задатак, као и полазак, био сличан задатку Главашеву: да спречи врањскога пашу на путу у Ниш, како би тиме Ниш био одсечен. Стреља је свој задатак извршио упола. Полазећи из Власотинаца натраг, он рече: „Власотинчани! Наш ће траг остати: њега керови не могу олизати. По нашем трагу доћи ће други, доћи ће трећи, доћи ће четврти... Који ће то бити? Када ће доћи? Ја не знам; али да ће доћи, тако знам као што вас гледам!“

Чини нам се да ове речи Стрељине казују мисли и осећања свих оних чија се имена помињу у историји нашој 1803.—1815. Оне су, у сваком случају, илустрација, оне мисли која је повела јуначкога Станоја Главаша и његове другове у Топлицу и још ближе Косову 1806. године. Они се нису морали враћати у онаком

[1] Поменик, 701.

душевром расположењу, у каквом је био очајни војвода власотиначки, изгубивши своју војску у Грделици. Узроци су њихова повратка били други, и ми смо их већ видели. Али су они, враћајући се као победници, ван сваке сумње знали да ће тим истим путем поћи за њима други који ће, у угоднијим приликама, тамо и остати. После седамдесет година то се и учинило. Четовање Главашево у септембру 1806. бејаше само јуначка српска проба на путу којим је Србија морала проћи. Оно је први пут после толико векова пронело српску заставу српском руком кроз стару Топлицу и принело је Косову. Ако је војничка потреба ондашњих војничких заповедника српских била тим успехом задовољена, и ако је то онда била тек једна врста потребне ратничке маневре која је успешно изведена — ми данас имамо разлога бити задовољни тим чином српске памети и оружја још и са једнога вишег гледишта, имајући на уму историски ток догађаја.

Анд. Гавриловић.

ВОЈВОДА НИКОЛА СКОБАЉИЋ

и његове борбе у Дубочици у пол. XV века.

I

Кула Николе Скобаљића

(у срезу лесковачком, округу врањском)

С описом ове тврђаве, већ у развалинама, куле Николе Скобаљића, како је народ поменутога краја и сада назива, хоћу да доведем у везу све оно, што се до сада написало о Николи Скобаљићу, браниоцу јужне Деспотовине деспота Ђурђа Смедеревца у години 1454., у оно врло тешко доба по народ српски.

О овоме војводи и јунаку имам ове радове при руци: Ст. Новаковића „Ново Брдо и врањско Поморавље“ у Годишњици Ник. Чупића књ. III; Ч. Мијатовића, деспот Ђ. Бранковић, књ. II; Јов. Х. Васиљевића „ка историји града Врања и његове околине“ у Годишњици Н. Чупића књ. 16.; и као најстарији податак о овоме, историја или летописи турски од М. Константиновића из Островице, од Д-ра Ј. Шаф., у Београду 1865. год. Познат ми је и рад М. Вукићевића о Николи Скобаљићу, у „Делу“ за 1894. год. у октобарској свесци, али се њиме нисам у овој расправици послужио. Где сам пак поменуо народно предање по М. Милићевићу, навео сам у току

ове расправице. Поред свих ових радова ми још не знамо тачно: где је место борбе војводе Николе Скобаљића с Турцима. Најновији писац о овоме питању, о Николи Скобаљићу и месту борбе његове с Турцима, јесте, колико је мени познато, Јов. Х. Васиљевић. Он је добар познавалац Врања и околине и расправљајући о овоме питању, поред овде поменутих дела, имао је при руци и још нека, која у поменутој расправи наводи, али је закључио: да је о месту борбе између Николе Скобаљића и Турака врло мало знано (стр. 322. пом. годишњ.). Ма да вели, да је бојно поље Скобаљићеве војске била долина Моравска и Моравице — Поморавље, јужно од Врања, додаје: да места Кислине и Трепању, где је била друга борба Николе Скобаљића с Турцима, не може да одреди. Он вели: „Колико ја познајем Моравицу, ова је места тешко тачно одредити“ (стр. 320 и 321.) — управо, не може их никако одредити. Овакав резултат Јов. Х. Васиљевића као и оно што Ст. Новаковић вели: да је се војска под Скобаљићем морала налазити негде на јужном крају Дубочице, а предео Пољанице чини му се да би за тај посао био најзгоднији (стр. 344. и 345. у год. III.), нагнаше ме те јуна месеца 1900 г. прођох, по други пут, овај крај — кулу Николе Скобаљића и целу ову околину. Моја опажања у овоме крају и покушај да мало боље доведем у склад све до сада урађено о војводи и јунаку Николи Скобаљићу износим у овој расправици.

———

Више села Вучја, које лежи југо-југо-истоку око 15 км. од града Лесковца, налази се тврђава, град, већ у развалинама, који народ овога краја назива: кула Николе Скобаљића или Скобаљићева Кула. Ова се тврђава налази на пола сахата од села Вучја, на левој

обали Вучанске реке, притоке р. Ветернице. Тврђава је на једноме одсеку који је висок од 120—150 м. над коритом ове речице. По стени, на којој је, тврђава је била облика неправилног шестоугла и са свих се страна познају платна — зидови, одржана негде више од пола а негде само темељи. Крајњи изданак овога ланца планинског, ове косе, на коме је ова тврђава, увалом једном одмах пред уласком у кулу, одвојен је, те је тако кула на најузвишенијем месту на тој коси. Са северо-западне стране је најлакши приступ ка тврђави, али је овде пред зидом и шанац, који се и сада познаје, поред тога и стрменитост је овде велика.

Северна страна ове тврђаве гледа у отворено поље ка Лесковцу, а види се и сам Лесковац врло лепо, па и равница иза Лесковца.

У тврђави је била кула од неколико спратова, јер се и сада виде руше за греде изнад првога спрата једне четворостране собе, која је била прва соба ове куле. Кула је ближе северном зиду, ближе, дакле, погледу ка Лесковцу и плодној долини р. Ветернице.

Зидови су од самог камена, округлог или ломљеног, и неке врсте малтера. Налазе се темељи од многих одаја (соба), а на југо-источном крају види се нешто налик на пекарницу. Мештани ме увераваху, да се раније баш познавало да је то пекарница, познавао се оџак, али то се сада не може лако да распозна. — Разуме се, време оваке развалине из дана у дан више упропашћује.

Причају да је било и тунела, све северном страном, падином, а излаз му био на путу крај реке и да се раније и то познавало. Испод тврђаве и сада се налази извор, који се зове Скобаљићев Кладенац.

На југу од тврђаве, једно 500 корака, находи се гробље, које мештани зову „Кулско Гробље“ а у које се сада не сахрањују.

Недалеко од тврђаве, а на самој обали реке, идући ка селу Вучју, налази се у развалинама црква: Св. Јован „Биљобер“. Овде су нашли на једном парчету зида главу св. Петра са ћирилским натписом. М. Милићевић је о овоме граду, тврђави, забележио ово: „Више села Вучја, између овога села и Збежишта (у срезу лесковачком) на једноме месту има градић од камена. За тај градић народ каже: зидао га некакав Никола Скобаљевић“.

„Испод града има извор лепе пијаће воде. Тај извор зову сељани: „Скобаљићев Кладенац“.

„Мислим да овде не треба двоумити: и град и кладенац јамачно се везују за име онога славнога јунака Николе Скобаљића, који године 1454. септ. 24., код места Бање, потуче Турке онако како их никад нико дотле није потукао, али који 16. нов. те исте године, после пораза на Трепањи, издахну на коцу, заједно са својим јуначким стрицем“.[1]

Што се самог зидања овога града тиче, прича се, као и у неким другим причама о зидању градова, да су камен износили из реке и да је стајао човек до човека до на само место где се зида и додавали један другоме из руку у руке. Жене су, пак, такође ту биле на раду а једна је, у један мах, љуљала 77 деце у љуљашкама.

Сам овај начин зидања, по причи народној, брзо и нагло зидање где су и жене радиле, не показује ли оно опасно време по народ српски у половини XV в.?

Један поглед на ђенералну карту Краљевине Србије, на место где је ова тврђава, довољан је да се види сва војничка, одбранбена важност ове тврђаве. Налази се на једноме масиву планинском, утврђеном од саме природе, који господари излазом из клисуре Ветерничке, којом је водио, у средњем веку, па и сада, пут из Но-

[1] М. Милићевић, Краљевина Србија, стр. 21—23.

вога Брда, као и из Врања, у плодно поље слива р. Ветернице, у плодну равницу старе Дубочице, у Лесковац, Ниш итд.

II

Војвода Никола Скобаљић и одбрана Дубочице.

Сви који су ово питање разматрали, узимају да је Никола Скобаљић разбио Турке код Бање, близу Врања, врањске Бање. Па и Ј. Х. Васиљевић, видеће се даље још боље на своме месту, и ако вели, да нема сумње да је Никола Скобаљић стајао у јакој вези с војском у Ситници а да, ако би бранио крај око врањске Бање, Врања и Моравице (улива се у Јужну Мораву близу Бујановца), не би имао никакве везе с оном војском у Ситници, опет усваја: да је Никола Скобаљић прво потукао Турке у врањској Бањи, а за тим пошао на југ, уз Јужну Мораву, и ударио на Султана „где је испред Карадага, или Карпине, или испред Кончула“,[1] био побеђен и ухваћен.

Да докажем да је погрешно, што се узима да је војвода Никола Скобаљић потукао Турке у врањској Бањи и да, у опште, није било борбе у жупи Иногоште, Врање и Прешево, а тиме и да нађемо право разбојиште између Турака и Николе Скобаљића, ставићу ово питање и потражићу и одговора на исто.

Да ли је Врање, жупа или град, и Прешево, па и Иногоште, било у власти, у деспотовини, деспота Ђурђа Смедеревца за све време владе његове, или није било никако?

Познато је, да је у рату деспота Стевана и брата му Вука противу Турака и Ђурђа Бранковића (Смеде-

[1] Ј. Х. Васиљевић, годишњица Ник. Чупића књ. 16, стр. 321.

ревца доцније), потоњег деспота, код Трипоља, ниже Грачанице, био с Турцима и Ђурђем и ћесар Угљеша, господар Врања, Иногошта и Прешева. Узимам да је овај ћесар Угљеша унук (?) онога деспота Угљеше који је погинуо на Марици 1371. г. а син онога Угљеше (?) који је, после погибије оца му на Марици и када су му Турци заузели очевину, дошао кнезу Лазару и од њега и добио овај предео. Овај је, дакле, ћесар Угљеша био властелин, војвода кнеза Лазара, или само властелин и војвода кнеза и деспота Стевана, ако му је отац погинуо, или умро у доба, када и кнез Лазар. А да би сачувао своју област од Турака, када су ови заузели државицу К. Дејановића, он је се покорио Турцима. Само се тако даје разумети да је он управљао и у жупи Прешево, које је раније, видеће се даље, било у власти, у државици К. Дејановића, а Турци му га нису одузели када су Дејановићеву државицу придружили својој држави.

Пре одсудне битке код Трипоља, ниже Грачанице на Косову, (1402. г.) ћесар Угљеша пређе деспоту Стевану и после ове битке „земљу своју отьчьскују Врању и Иногошту и Прешево пријет и удржа“, по што је прешао под врховну власт деспота Стевана а одустао од Турака.[1]

Ову врховну власт признавао је, може бити, ћесар Угљеша само за живота деспота Стевана а за владе Ђурђеве не, јер му је у борби код Трипоља био неверан, изневерио га. С тога узимам, да је ћесар Угљеша ову област, очевину своју, одржао и после деспота Стевана, за владе деспота Ђурђа. Ово изводим још и из тога: што после сегединскога мира (1444. г.) не видимо Врање,

[1] И Руварац, гласник 47.; Ј. Х. Васиљевић, годишњица књ. 16. стр. 295., навод из Константина философа.

ни Иногоште, ни Прешево у власти деспота Ђурђа. Говорећи о томе миру Ст. Новаковић вели: „видимо да је Ђурађ имао и Смедерево и Крушевац и Голубац и Прокупље и Копријан (Курвин град) и Лесковац и Зелени Град и Ново Брдо. Граница му је, дакле, на Морави по својој прилици била тако, да је Ниш остао у Турака а Копријан (Курвин Град), Прокупље, Лесковац и Крушевац у Ђурђа".[1]

Настаје питање: у ком је положају према Деспоту Ђурђу и према Турцима био ћесар Угљеша и да ли је владао у својој овој области за све време владе деспота Ђурђа?

Ја за сигурно не знам: да ли је ћесар Угљеша владао у својој области до 1444. или 1448. г. и да ли је то онај исти ћесар Угљеша, који је, 1423. г. записао село Врање манастиру Хилендару."[2] Ил. Руварац, у поменутом гласнику, изводи генеалогију ових Угљеша и ја ћу узети: да је ћесар Угљеша, који је 1423 г. записао село Врање манастиру Хилендару, био жив у доба сегединскога мира и око 1448. г. и да је у ово доба стекао наклоност Јанка Хуњадија, у ово доба непријатеља деспота Ђурђа, добио Ниш, и имао наде и на Подунавље те се и потписивао: во Христа Бога благовѣрни кесарь Оугљеша господаръ Серблемъ и Подоунаю и всѣхъ западнихъ странь."[3]

Да је ћесар Угљеша добио Ниш, и, може бити, обећање на Подунавље, изводим из тога, што је овако рас-

---

[1] Ст. Новаковић, годишњица III стр. 339. Овоме наводу ја, последњем реду, додадох Лесковац, јер то захтева сама граница деспотовине.

[2] Ил. Руварац, гласник 47. стр. 190—194.

[3] Јов. Х. Васиљевић, годишњица, књ. 16. стр. 304., навод из Споменика III.

парчавање Србије ишло у рачун и Угрима и Турцима. Али ово се обећање Јанка Хуњадског, које је у мржњи према Ђурђу учинио, није извршило[1].

А из овога се види да ћесар Угљеша није признавао деспота Ђурђа за свог господара, није био уз Ђурђа.

После ћесара Угљеше помиње се у овој области, вероватно син овог ћесара Угљеше из породице Мрњачевића, Ђурађ, који се доцније помиње а можда још исте 1448. год., јер је Јанко Хуњадије, киван на деспота Ђурђа што му неће да помаже с војском противу Турака, претио деспоту Ђурђу да ће на место његово поставити овога Ђурђа Мрњачевића, кнеза од Ниша, ако победи Турке, на које је био пошао те 1448. године.[2]

Или мени није познато или се доиста не помиње у летописима овај Ђурађ Мрњачевић као господар у области Врање, Иногоште и Прешево. С тога се намеће питање: како изгуби овај Мрњачевић своју очевину и када?

Ја потпун одговор на ово питање не могу да дам, јер немам при руци никаквих помоћних књига о томе а и не знам да ли има каквих података за ово.

Прешево је, о овоме има доста доказа, било, пре битке косовске (1389.), у држави К. Дејановића; а ако је истина „да су „царица Јевдокија" и синови јој, Константин и Драгаш Дејановићи, држали и Моравицу и Моравино корито" — дакле до околине Врања, — а тек око 1380.—1382. године „област Прешево, Моравица и Пчиња „врањска" прешле у власт кнеза Лазара, које је ратом освојио од Дејановића",[3] онда су, чини ми се, Турци заузевши област К. Дејановића, после погибије његове (1394. г.), полагали неко право и на Прешево.

---

[1] П. Срећковић, гласник 70. стр. 126.

[2] Ч. Мијатовић, Ђ. Бранковић књ. II, стр. 109.

[3] Ј. Х. Василевић, годишњица, књ. 16. стр. 294 и 296.

А због овога права пак, као и због опасности од близине Турака, ћесар је се Угљеша подчинио Турцима и одметнуо се после 1402. г. Неподчињен Турцима ћесар је могао да остане за време оне међусобне борбе Бајазитових синова[1] па и за владе султана Мехмеда, коме је деспот Стеван и задобио турски престо, те је тада и био под врховном влашћу деспота Стевана. Али када је на Турски престо дошао Мурат II (1421.—1451. г.) ћесар је морао опет да се подчини Турцима. Под турском влашћу је, како се мени чини, био овај ћесар Угљеша у последњим данима свога живота а после смрти његове Турци су заузели његову јужну област до саме „Момине Клисуре". Поред области Прешева, која им је као некадања област Дејановића припадала по неком праву, Турци су, дакле, заузели и жупе Врање и Иногоште опет по праву да је област онога, који је под њиховом влашћу, сматрана као неки феуд-пронија, те су је после смрти његове придруживали својој држави. С тога се Ђурађ Мрњачевић, у последњим годинама владе деспота Ђурђа и не помиње као господар Прешева, Врања и Иногошта, дедовине своје и очевине, но само као кнез од Ниша.

Да се Турци у ово доба у пределима који воде са истока у Врање, кретали слободно помиње и Ј. Х. Васиљевић.[2]

Све ово, по моме разумевању, доказује да област Иногоште, Врање и Прешево није била у власти деспота Ђурђа и да над њом он није господарио. Ово би били докази за доба до 1450. год. а за доцније доба, до смрти деспота Ђурђа, ево и овога доказа.

---

[1] С тога је 1412. г. султан Муса и опљачкао и попалио Врање в. И. Рув. глас. 47.

[2] Ј. Х. Васиљевић, годишњица, књ. 16. стр. 297.

Када су Турци 1455. г. освајали поједине градове у јужној деспотовини, помиње се да су освојили: Ново Брдо, Прилепац Мораву (сад Гиљане) Приштину, Призрен, Трепчу, Бихор (у Полимљу) а Врање се не помиње, па ни друго које место у близини његовој.[1]

А осим тога, зна се, нападна тачка од стране Турака на Србију била је или с истока, долином р. Нишаве, или с Косова из Ситнице, у Топлицу, Дубочицу, Ниш и даље низ Мораву. Овај је последњи правац нападања био и пре Турака, још у XI и XII в. А Врање се, као нападна тачка за даље продирање нигде и не помиње у доба Турака, нарочито за владе деспота Ђурђа, или ја то досада нисам нашао и ако сам марљиво тражио у многим књигама.

Као доказ, доиста споредан, ка овоме питању може послужити и ово. Област Врање, целина за себе по самој природи, *да је као засебна целина*, а не заједно са Дубочицом у исто време, *потпала под турску власт*, како се мени чини, а поменух то већ, *пре мирним путем*, *без борбе*, *или бар без велике борбе*, те је летописци нису записали; даље, да су Дубочица и Врање с облашћу и под Турцима били засебне области, види се и из разлога које је Ј. Х. Васиљевић навео. Он вели: „данашња је Пољаница припадала лесковачкој околини. Колико је чифлука било у Пољаници припадали су лесковачким спахијама. Из Пољанице је се лакше одлазило у Лесковац него у Врање. Ношња Пољаничана има више једнакости с ношњом Топличана него ли с ношњом других врањских крајева; језик Пољаничана, нарочито акценат, сличан је језику и акценту Топличана и Лесков-

[1] Ст. Новак. годишњица III. стр. 352.; Чед. Мијатовић, Ђ. Бранковић књ. II, стр. 242.; Љ. Ков. и Љ. Јов. историја срп. народа књ. II, стр. 53.

чана више него ли језику врањскога Поморавља и Пчињана. Поред тога се живо памти, да Пољаница до Усејин-паше (пол. 19. в.) није ни припадала Врању.

„Онај део данашњег врањског округа, што остаје на истоку од планинâ, које се источно од врањске Бање и села Корбевца развијају и које се према Варденику и Варденском према Власини нижу..... има и данас живих предања, да је у „старо време“ наше село Крива Веја, сада на источној граници Србије, било нека паланка и да је Врање „у ње на пазар долазило“.[1]

По оној навици турској да, како које место, као засебну област, освоје, оставе га као целину и под својом управом, и што се у наших летописаца Врање и не помиње за владе деспота Ђурђа, *верујем да Врање није припадало деспотовини деспота Ђурђа, но је као засебна област, још пре ратовања од 1454.—1455. године, потпало под турску власт.*

Према свему овоме, мени се чини, да борба војводе Николе Скобаљића с Турцима није била нити у врањској Бањи нити јужно од Врања, како се узима.

Доиста, летописи, који то спомињу, поменућу их ниже, спомињу да је Никола Скобаљић победио Турке „у Бање“; али где је та бања, не казују. Ст. Новаковић, и ако сам вели, у пом. расправи, да је нападна тачка овој јужној турској војсци, 1454. год., била Косово, Н. Брдо, Топлица, Дубочица, опет је узео да је Бања, где је Никола Скобаљић, војвода деспота Ђурђа у Дубочици, победио Турке, — врањска Бања. Доцније су и други тако узимали па и Ј. Х. Васиљевић у поменутој расправи.

Поред свега онога што сам навео, да Врање није било у власти деспота Ђурђа, те дакле ни борбе деспотова војводе Николе Скобаљића није могло да буде у томе

[1] Ј. Х. Васиљевић, годишњица, књ. 16, стр. 296—297.

крају, него једино у Дубочици, коју је војвода и имао, као своју област, да брани, навешћу и друге доказе који јасно говоре: да је ове борбе било једино у Дубочици.

Прво, да обратим пажњу на две бање у самој старој Дубочици, управо на јужном крају Дубочице, на речици Бањској, притоци р. Медвеђе и то: Стара Бања и Равна Бања.[1] У току ове расправице поменућу и доказе да је морала овде бити борба у којој је Никола Скобаљић победио Турке.

Друго, да обратим пажњу на путове с Косова за слив р. Ветернице, (стару Дубочицу), за Лесковац, Ниш итд. Ови нису водили за Дубочицу, Лесковац, Ниш итд. на врањску Бању, јер је то пут много дужи, клисура је много дужа и опаснија но с Косова, поред Новога Брда и кроз гиљанску нахију у слив р. Ветернице или у Топлицу и даље.

У овоме ратовању 1454. г. нападна је тачка била Турцима, јужној турској војсци, нема сумње, Ново Брдо, град богат и јако утврђен, управо једина одбрана јужне деспотовине. Ово се види из причања Мих. Константиновића из Островице, савременика ових догађаја.[2] Али поред посаде у овоме граду, као и у неким другим, биле су и две српске војске, вероватно, нередовне војске, али уређене од властелина, војвода, деспотових, у областима и то: једна у Дубочици а друга у Ситници.

Чим је цар, на путу да нападне на деспотовину, прича Мих. Константиновић из Островице, дознао о овим војскама, и ако нередовним, али да су уређене и спремне за борбу, дошао је у Жеглигао (д. Кумапово), које је

---

[1] в. ђенералну карту Краљевине Србије, издање 1893. год. и Гопчевића карту у књизи Ст. Србија и Маћедонија.

[2] М. Константиновић из Островице стр. 92, од Др. Ј. Шафарика у Београду 1865. г.

припадало њему као и околне земље на десној обали Јужне Мораве, а вероватно по поменутим горе доказима, и Врање и Иногоште. Овде је одвојио један део војске и оставио противу њих на граници рашке земље, т. ј. оне српске земље која је тада била слободна, а сам је се, с осталом војском путем Софије и Ниша, кренуо на северну деспотовину, извештен, нема сумње, да је деспот Ђурађ оставио земљу и прешао у Угарску.

Вредно је да се види каква је свест пожртвовања била код ових устаника, које су, нема сумње, уредили и спремили војводе деспота Ђурђа. Ово се види из причања поменутог Михаила. Дознавши, вели Мих. Константиновић, да је султан Мехмед II, по освојењу Цариграда, прекршио примирје које је био уговорио с деспотом Ђурђем, устаници ово јављају своме деспоту, да се султан спрема, са свом својом силом, у српске или рашке земље. Овако они поручују деспоту: „Турски цар иде противу нас с целом својом силом, шта да чинимо; ми смо вам напред изјавили, да ће нас тај турски пас преварити; зато да знате сада, да је наша намера та, пре него што ћемо дати наше жене и нашу децу пред нашим очима отимати и одводити међу поганике, волимо изгубити наше главе и с њима се бити. Зато дођите нам у помоћ, са што год више можете војске; ми имамо у Ситници једну војску а другу у *Глубочици или Кислини*. Знајте то и незадржавајте се. На то им је одговорио деспот: „Не могу тако брзо саставити војску, јер краљ Владислав није сад у Угарској, који би ми хтео у томе дати помоћ; зато оставите се за сад свега, па ако се турском цару за сад и предате, ја ћу вас с божјом помоћу опет ослободити“.[1] Али устаници су, са Скобаљићем својим вој-

[1] М. Константиновић из Островице, од Др. Ј. Шафарика стр. 91.

водом, решени да бране своју отаџбину, видећемо, и изгинули бранећи је!

Деспот је, дакле, наредио становницима деспотовине да се склоне или у збегове, по гудурама и планинама, или у утврђене градове, у које се и његова војска повукла, а да оставе све своје имање и огњишта своја Турцима. Изгледа, да је ову поруку деспотову послушао крај око Новога Брда и Гиљана; ако је овако, онда не може да остане у важности и за овај крај тврђење Ст. Новаковића да становници тих јужних предела као да нису послушали поруку деспота Ђурђа, да се збију у градове и да се држе пасивнога отпора.[1] Савет деспота Ђурђа није послушао народ у Ситници и Дубочици, но зову деспота, да им дође, јер им је потребан!

Каква разлика између кнеза Лазара и деспота Ђурђа! Овог зову војводе да им дође, да се боре с Турцима за слободу, за домовину, а он им не долази но иде у Угарску, а онај пак зове војводе, да му дођу у бој на Косово, противу Турака „за крст часни и слободу златну“ а они му не долазе!

Ова турска војска, која је имала да напада на јужну деспотовину, поделила је се, према војсци Николе Скобаљића у Дубочици а друга према војсци у Ситници.

Природне су границе између области Дубочице и области Иногоште, Врање и Прешево као и области града Мораве (сада Гиљане) биле у планинским висовима, који су и сада граница према Турској у гиљанској нахији: Пољаница, Копиљак, Веља Глава, Бели Камен, итд. У овоме крају старе Дубочице, при излазу из планина пограничних у питому и плодну долину реке Ветернице и јесте поменута тврђава, кула Николе Скобаљића.

---

[1] Ст. Новаковић, годишњица III, стр. 344.

Крај око Гиљана није давао никакав отпор, те је турска војска и нашла на јужну границу области Николе Скобаљића, како би његову војску, „у планинама између Врања и Лесковца“,[1] напала.

Правац пута од Гиљана за Ново Брбо и из гиљанске нахије, водио је у слив р. Ветернице (у Дубочици) и у „старо време“ долином р. Ветернице,[2] а и сада постоји тај пут. Пут овај из Гиљана на Ново Брдо па Ветерницом за Лесковац траје 10 сах., а из предела око Новога Брда у предео Дубочице, у јужни крај Дубочице, 4—5 сах.; а када би се ишло из Куманова на Врање, па Ветерницом у стару Дубочицу, био би пут много дужи. Ја нећу ни да помињем претпоставку, да Турци хоће у Дубочицу, па иду на врањску Бању, па из Бање у Врање и путем поред „Марковог Калета“ у долину р. Ветернице, јер то нема смисла. Ко хоће у Дубочицу из гиљанске нахије, па ма и преко Врања, тај не иде у врањску Бању, па натраг у Врање, јер му за тај одлазак и повратак треба 4 сах. А да се и у оно доба, као и сада, нарочито у војничким операцијама, тражио краћи пут за плодну равницу и богати крај ради издржавања војске не може ни бити сумње. А не сме се изгубити из вида ни то, да је турска војска имала и хтела да продре у Дубочицу, да покори Николу Скобаљића још и с тога, да не би каква помоћ, са севера, дошла Новом Брду, тој јединој одбрани јужне деспотовине, које им је и главна нападна тачка.

И ово би били јаки разлози да су Турци ударили на Дубочицу а не на врањску Бању, где их побеђује Никола Скобаљић, и на Врање, сиромашан крај а пут много

[1] Ст. Новаковић, годишњица III, стр. 346.

[2] в. ђенералну карту Бал. Полуострова, издање Карла Флеминга у Глогау, размер 1 : 1,700.000.

дужи и када би се или претпоставило или доказало да је и Врање било у власти деспота Ђурђа.

Не смејући пак долином р. Ветернице, где наилазе на утврђење војводе Николе Скобаљића, као и на утврђење од саме природе, мени се чини, да је то одељење турске војске покушало да другим путем продре у Дубочицу. А из крајева око Новога Брда пут је водио на речицу Бању, притоку р. Медвеђе, а Медвеђа, река лево од Ветернице, била је такође у Дубочици. Пут је овај и сада обележен на ђенералној карти Краљевине Србије а мештани су ми причали да се од старине туда пролазило. А, поменух већ, на речици Бањи налазе се и сада две Бање: Стара Бања и Равна Бања, а ту се налазе и многе развалине, па и развалине једне цркве, — на ђенералној карти Краљ. Србије пише, Стара Црква.

Ове развалине, и Стара Бања, Стара Црква, не служе ли као доказ да је овде било некада, у 14. и 15. в., неко знатно, или веће место у близини Новога Брда, „богатог рудника са мајданима сребра и злата“ и рударског предела, ланца планинског, Новог Брда?

Да је ово Бања, где је Никола Скобаљић одржао победу над Турцима, уверавају ме и разлози Ј. Х. Васиљевића. Он вели: „да Скобаљић није испуштао ни уступао Турцима своје једине везе (пролазе) са оном војском у Ситници или барем не губећи наслона на своју Дубочицу.“[1] А према овоме кретања Скобаљићева смеју бити само на запад од р. Ветернице, а никако на исток ка Врању.

Даље, у онако тешким приликама Никола Скобаљић је бранио једино своју област и само је из своје Дубочице могао одржати јаке везе с оном војском у Ситници. А ове две српске војске не би никако могле ста-

[1] Ј. Х. Васиљевић, годишњица. књ. 16. стр. 319—320.

јати у вези, у јакој вези, ако би Скобаљић био око врањске Бање, Врања или Моравице.

Када је дакле турска војска покушала да продре у Дубочицу, Никола Скобаљић ју је пресрео, на јужном крају своје области, и потукао до ноге тако, да је поред војске остало на бојишту и господе турске. Мих. Константиновић не спомиње Бању али вели: „Војска која је стајала у Глубучици храбро удари на турску војску и побила је многе Турке па и знамениту господу“.[1]

У Глубочици-Дубочици је, дакле, одржао победу над Турцима војвода Никола Скобаљић, и задржао их да не продру у плодну равницу р. Ветернице, и то поред Бање, Старе Бање, на Бањској речици. А овде је и био у близини оне војске у Ситници и одржавао и везе с њом, према којој је, нема спора, било оно друго одељење турске војске, јер су се обе српске војске, видели смо из приповедања М. Константиновића, биле решиле да се боре и да, као јунаци, изгину. Ову су Бању помињали летописци, а не врањску Бању која и није у Глубочици-Дубочици.

Северна је пак војска под самим султаном овако оперисала. Султан је поделио своју војску на двоје: једно је одељење, под самим султаном, пало под Смедерево а друго се одвојило на Островицу код Рудника. „Ово, друго, одељење изврши свој задатак и освоји Островицу, поглавито артиљеријом, на дан 30. јула 1454. г. Одељење под Смедеревом није могло учинити ништа. „Турци одмах заузму и спале подграђа а град се држао дотле, докле и Ђурађ није успео да покрене угарску војску.

Сибињанин Јанко беше пошао у помоћ Смедереву и султан Мехмед имајући већ само уморну и ратовањем

[1] М. Константиновић, од Др. Ј. Шаф. стр. 91—92.

умањену војску, не хтеде га, у овај мах, ни чекати, но чим чује за њ, дигне опсаду Смедерева и крене се натраг".[1]

И баш у доба када је султан био у повратку од Смедерева, одржао је војвода Никола Скобаљић победу над Турцима код поменуте Бање, 24. септембра 1454. год. А на шест дана после ове победе, Јанко Сибињанин победи и ону Турску војску која је нападала Рудник и Крушевац, те летописи и бележе обе ове победе заједно. С тога у летописима нашим читамо: вь лѣто 6963.—1454. октомврїа в. оухвати Анкоуль Феризбеговика оу Кроушевцоу и Скобаликь оуби Турке оу Баніе, септемврїа. кд."[2]

Дознавши, у повратку од Смедерева ка Софији, да му је војска, која је имала да напада Дубочицу, побеђена, султан је свратио јужној својој војсци. Из Софије је, вероватно узевши нешто одморне војске, прошао, како ми се чини, овим путем: Софија, Радомир, Ћустендил, Крива Паланка, Луке, Подржикоњ, Калово, долином Сејаце, Клениће, Клиновац, Жбевац, Бујановце, Кончул, Доморовце, Гиљане и даље пут води за Островицу, Ново Брдо итд.

Ја замишљам да је турска војска, која је нападала на Дубочицу, после пораза свог, остала или око Новога Брда, Островице или Гиљана, јер се још држала ова утврђена места, у близини, дакле, јужнога краја Дубочице, да не би војска из Дубочице ишла војсци у Ситници, према којој је такође било турске војске, и да је к њој дошао султан.

Да је овим путем, који одредих, прошао султан, уверава ме и та околност, што је морао да жури, да што пре сврши посао који је наумио, јер је наступало зимње

[1] Ст. Новаковић, годишњица III, стр. 342—343.

[2] ibid. стр. 346.

време, био је месец октобар. А на овако разумевање наводи ме причање Мих. Константиновића. Он, причајући да је Никола Скобаљић победио турску војску, па и знамениту турску господу, дакле, с овом првом војском није био султан — а то веле и летописи: „*После* дође сам цар са својом војском и разбије их крај једне воде која се зове Трепања“.[1]

Ова реч *после* не значи одмах после првога судара него *после неког времена*, а то је од 24. септембра, када је Никола Скобаљић победио Турке, које је паша предводио, па до 16. нов., када је Никола Скобаљић био побеђен од турске војске под заповедништвом самога султана.

Да ли се под „разбије их“ има разумети, да су се обе српске војске удружиле, услед доласка самога султана и увећане турске војске, што би се претпоставило као да је и било у онако великој опасности, не могу да дам одговора, али ми се чини да се нису ујединиле. Ово је приметио и Ј. Х. Васиљевић овако: мислим да је се Никола Скобаљић спојио са ситничком војском, услед опасности од силне Мехмедове војске, а то вели и М. Константиновић ако није под оним *их* имао на уму људе у Дубочици, војску Николе Скобаљића.[2]

После победе над Скобаљићем, ову војску у Ситници не налазимо, нити се помиње да се упустила у борбу с Турцима. Киван, дакле, за неуспех код Смедерева, пораза у Дубочици и код Крушевца, султан је дошао, поменутим путем, својој јужној војсци. Уредивши војску султан је прешао у Кислину и Турци отпочели да пљачкају, јер Никола Скобаљић није могао ни смео да се упусти тако лако у борбу, док није на то био приморан, но је се, видеће се даље, повлачио ка

[1] М. Константиновић, од Др. Ј. Шаф. стр, 92.

[2] Ј. Х. Васиљевић, годишњица књ. 16. стр, 321.

својој тврђави, кули, у којој је се после, пошто је био побеђен, и затворио.

По Мих. Константиновићу сам султан је предводио војску а летописи, који ову борбу помињу не помињу султана но пашу као заповедника над војском у овој другој борби са Скобаљићем. Ја бих и оно причање Мих. Константиновића, да је цар „лежао кроз четири недеље у Кислини и није знао шта да чини и на коју војску пре да удари,“[1] које Михаило погрешно везује за прво бављење царево на граници рашке земље место за друго, овако разумео. Цар се вратио октобра месеца од Смедерева и дошао својој војсци у јужној српској деспотовини, рецимо, у половини тога месеца. Спремајући војску или на граници Дубочице или у једном крају њеном, он је провео 4 недеље у месецу.

Турци су, дакле, ушли у Кислину и почели да је плене. Кислину помиње и М. Константиновић и летописи. Летописи помињу још и то: да је паша *прво пленио Кислину па тада*, за време тога рада, *победио и ухватио војводу Николу Скобаљића.*

Поред оног приповедања — летописа — историје Мих. Константиновића, савременика ових догађаја, који су се, тако рећи, сви око њега одигравали, а он је био младић, Ј. Х. Васиљевић је навео четири летописа, који су забележили ову борбу; два су од њих и Ст. Новаковићу била позната у доба када је радио ону поменуту студију.

Ја ћу покушати да докажем, на основу досадањих радова о овоме предмету, *да је Глубочица - Дубочица једно исто.* Тога ради навешћу и ја овде летописе, које је и Ј. Х. Васиљевић у напред поменутој расправи навео.

---

[1] М. Константиновић, стр. 91.

1.) въ лѣто (1455) . . . . . и Скобаликь оуби Тоурке оу Баніе, септемврія ·кд· оуторникь; по том поемврія ѕї пригіє баша на кислине и Скобалика оухвати и бисть плѣноу многоу. (Šaf. Pamatký 78.).

2.) баша плѣни кислиноу и Скобалика Николу оухвати. (Јагић, арх. II, 96.).

3.) Скобалик оуби Тоурке оу Баніе, септемврія ·кд· оуторник; и

4.) въ лѣто ѫѕцѕв (6962.) пороби Мехмед бег Срьбліе и расипа Островицу. Тоужде же лѣто и баша кислинѣ плѣни и Скобаликіа Николоу оухвати. (Рукописна кроника из нашег ман. Саранданора, у паланачкој нахији, гласник земаљског музеја у Сарајеву 1894. год. IV, 460.).

У свима се овим летописима помиње Кислина а не Глубочица-Дубочица, што је, мени се бар тако чини, за летописце било једно исто, Глубочица-Кислина, а краткоће ради узимали су једно име, Кислина, А Мих. Константиновић, видели смо, забележио је оба имена: Глубочица или Кислина.

Из причања Мих. Константиновића узимало се као вероватно само оно, што је налазило потврде и код других веродостојних споменика. Када се сада овим летописима овери казивање његово, Глубочица или Кислина, а у њој је био Никола Скобаљић, кога летописи помињу у Кислини, онда се мора веровати да је Мих. Константиновић врло добро познавао свој крај и да је Глобучица-Дубочица и Кислина једно исто.

А осим овога, да је Глубочица и Кислина једно исто ево и других доказа.

Ст. Новаковић је, у поменутој расправи, тражећи Кислину негде око Моравице ка Куманову, пристао, до душе с неком резервом, али тек пристао: да ће то бити нека кисела вода, око места где се путови из Куманова

за Ново Брдо и Врање раздвајају. Такво једно место, киселу воду, нашао је, распитујући по жељи Ст. Новаковића. пок. К. С. Протић, ђенерал, на путу када се иде у Гиљане. С тога Ст. Новаковић вели: „Као што се види, врло би могућно било замишљати, да се ово место мисли под Кислином, али ја опет остављам питање нерешено, док се јоште што потање не пронађе“.[1]

На истоме месту тражио је Ст. Новаковић и воду Трепању, али је није нашао.

Овако објашњење усваја и Ј. Х. Васиљевић у пом. расправи. Он вели: „Трепању не могу одредити, а Кислине су данашњи предео Моравица. А то ево зашто: „Моравица нема свога ужега корита већ се излива по свему пољу и задржавајући се по вировима и барама претворила је велики део Моравице у ливаду, у којој целог лета *кисне* трава и шевар“.[2]

Дакле и Новаковић и Васиљевић узимају да је то предео, крај, у коме се вода задржава, вододржно место.

А такав се предео налазио, *а и сада га има али умањен*, у сливу реке Ветернице, на десној њеној обали, од Лесковца до села Стројковца. по коме се пределу по причању, овај крај и назвао Дубочица. М. Милићевић вели: „Та равница која се пружа од Лесковца уз Ветерницу чак до села Стројковца, по причању неких старих паметара, звала се у старо време Дубочица. За ово име дознали смо у селу Великом Трњану. Тамо се прича, да се сва раван од Стројковца до Лесковца у старо време звала Дубочица, због многих бара плитких и дубоких (дибоких).[3]

---

[1] Ст. Новаковић, годишњица III, стр. 348 и 349 и примедба.

[2] Ј. Х. Васиљевић, годишњица, књ. 16. стр. 322.

[3] У овим се крајевима каже: дубоко, дибоко, длибоко и глубоко, глибоко.

Доцније та раван зарасте сва у лештар и место на Ветерници прозове се Лесковац".[1]

И из помена у свима поменутим летописима, да је (паша) пленио Кислину, а један летописац вели, *пригіє* (уђе) *у кислине*, па после ухватио Николу Скобаљића, јасно је да Кислина (Кислине) значи Глубочицу-Дубочицу, коју је војвода, као своју област, имао да брани а у коју су Турци и продирали.

Турци су, дакле, под самим султаном по М. Константиновићу из Островице, а под заповедништвом паше по летописима, продрли у Дубочицу, може бити и долином р. Ветернице. Глубочицу-Дубочицу-Кислину су пленили и пљачкали а Николу Скобаљића и војску му приморали да се повлачи испред њих ка својој тврђави, својој кули, где их је дочекао код воде Трепање и сударио се новембра месеца 1454. год.

Срби су се јуначки борили, Турака је много изгинуло као и Срба, и војвода Никола Скобаљић буде побеђен и ухваћен заједно са стрицем својим.

А овим се решава и она претпоставка Ст. Новаковића: да је предео Пољаница најудеснији за ову борбу међу Скобаљићем и Турцима а зна се, вели, да су кроза ђ' од старине водили друмови.[2]

Мих. Константиновић прича о овој победи Николе Скобаљића над Турцима ово: „Сами Турци тако приповедају, да од како живе није се чуло никад за такву битку од тако мало људи противу тако велике силе; — па кажу да сви они горе споменути људи ту скупа бијаху сједињени, за цело би турски цар од њи до ноге разбијен био; — али овако су они спромаси разбијени били, неки су побијени а други су се разбегли а један

[1] М. Милићевић, Краљевина Србија, стр. 112.

[2] Ст. Новаковић, годишњица III, стр. 345.

господин, именом Никола Скобаљић и са својим стрицем набијени су живи на колац".[1]

Када се из гиљанске нахије иде краћим путем у Лесковац, клисуром р. Ветернице, наиђе се на речицу, која има свој извор испод виса Калуђерице, и зове се *Рапања Бара*. Извор ове воде је на највишој тачци, на развођу, десних приточица р. Ветернице са југо-запада и северо-запада; после овога места, када се иде у правцу ка кули Скобаљићевој, иде се све на ниже. Распитујући да ли ова Рапања Бара има које друго име, само од једнога човека, у воденици једној близу куле Скобаљићеве, чух и име: *Трапања Бара*.[2]

Није ли ова бара Рапања вода Трепања, коју помиње М. Константиновић у своме летопису, код које је војвода Никола Скобаљић дочекао Турке и потукао се с њима, па за тим био ухваћен?

Ако је ово та вода, код које је била та борба између Скобаљића и Турака, по други пут, а не може ни да се сумња да није битка била у Дубочици, онда би најприродније било да је се Никола Скобаљић, после свог пораза, затворио у својој тврђави а Турци га опколили и ухватили. А да је прво било пљачкање Дубочице-Кислине па онда ухваћен Никола Скобаљић, видели смо, помињу сви летописи који имају белешке о овоме.

Ако је овако текла борба, имало би историске вредности и предање, које у овоме крају још постоји. На име, народ овога краја и сада прича: да је се војвода

---

[1] М. Константиновић из Островице, од Др. Ј. Шаф. стр. 92.

[2] Ево како сам дошао и до имена Трапања бара. Ја питам: зашто се зове Рапања Бара, зна ли? Што вода увек „рапања" при силажењу озго, рече он. На моје питање: не зове ли се и Трапања бара? Он рече: да се и тако име чује и то опет што вода „трапања" при силажењу. Али ја ни од кога другог ово име, Трапања Бара, не чух, а сам га нисам хтео да изазивам.

(не кажу ко, но да ли је Скобаљић или ко други не знају) предао чим су Турци заузели Вртешку, вис, ту у близини ове тврђаве, куле, јер је она виша од места на коме је кула подигнута.[1]

Но, и ако се није запамтило име томе војводи, када се узме на ум, да је Скобаљић био последњи војвода у одбрани овога краја, онда се мора узети да је овог свог последњег војводу, ову последњу своју одбрану, народ овога краја и запамтио.

Ако је истина да Врање с облашћу, како сам напред изнео, није било у власти деспота Ђурђа-Смедеревца и када је Глубочица-Дубочица-Кислина, а Турци њу 1454. год. пленили и у њој ухватили Николу Скобаљића, онда је јасно да је борбе војводе Скобаљића с Турцима било у Дубочици а не у врањској Бањи, нити у пределу око Моравице, Карпине, Карадага или код другог места.

После победе над Скобаљићем, Дубочица је постала плен Турцима, а наши летописци бележе да су ове 1454. год. Турци пленили Поморавље и Топлицу.[2] Под овим „Поморавље“ разумем пределе у Дубочици поред Мораве ка Топлици. Значи, Турци су пленили и опленили Дубочицу (слив реке Ветернице) и Топлицу, па Топлицом, добрим, угодним и стратегијским, друмом, преко Прокупља, Куршумлије, Бање (код Куршумлије), Подујева, Приштине, дошли на Косово и даље. Све су ове крајеве опленили и опустошили.

Нешто услед зиме а више, врло вероватно, што их је победа над Скобаљићем стала много жртава, Турци ове године не покушаше да даље освајају. Султан се

---

[1] в. предање народно у М. Милићевића, Краљевина Србија стр. 62. и 63.

[2] Ст. Новаковић, годишњица, стр. 342.

врати у своју престоницу Цариград, а деспод Ђурађ у Србију из Угарске.

У пролеће друге године, тј. 1455. г., Турци опет нападоше на Ново Брдо. После опсаде од 40 дана, и на крају дугих војничких операција, предаде се султану Мехмеду Ново Брдо, а тиме паде и јужна деспотовина под турску власт. Деспот је Ђурађ замолио султана за мир, обавезао се на данак и признао султанову врховну власт а као држава остао му је само „предео изнад западне Мораве са Смедеревом, Браничевом, Кучевом и Ресавом“.[1] А Мих. Константиновић из Островице вели: цар Маханет узео је од деспота сву рашку земљу све до реке Мораве и само му је оно остало од Мораве до Смедерева“.[2]

Своју студију, у више пута поменутој Годишњици, Ст. Новаковић завршује овако: „.....кушао сам да боље објасним јуначко војевање и мученичку смрт Николе Скобаљића и његових Лесковчана, који су као прави јунаци, изгинули бранећи овај јужни улазак у тадање српске земље. Ако ко нађе макар мало уживања и поуке у овим листићима, ја га молим, да, по старом обичају, помене оне који су 1454. и 1455. год. изгинули, да преко њих мртвих Турци прођу у те крајеве, упоредо с онима, који су 1878. год. на истим местима налазили вечни покој, да старо стање ствари поврате“.[3]

Усвајајући ово исто и ја, учинићу, по моме разумевању, свечанији помен изгинулим борцима 1454. и 1877. год. у истом овоме крају, ако их, *по чудноватој фаталности њиховој*, упоредим. На ово упоређење наводи ме

---

[1] Ст. Новаковић, годишњица III стр. 354. и Ч. Мијатовић. Ђ. Бранковић књ. II, стр. 251.

[2] М. Константиновић из Островице, од Др. Ј. Шаф. стр. 93

[3] Ст. Новаковић, годишњица III, стр. 355.

још и то, што ће оно, надам се, донети и више вероватноће ономе мом схватању: да су Турци, у доба војводе Николе Скобаљића, продирали оним правцем, долином р. Ветернице, за Дубочицу, Лесковац, Ниш и даље, којим и у ово последње доба наших ратова с њима.

Када се сетим како је овај крај, стара Дубочица, (слив. р. Ветернице), учествовао у борбама противу Турака за све време робовања, а нарочито у 19. веку, у веку ослобођења из ропства и стварања државе Србије, чини ми се да још у овоме крају лебди јуначка борба и јуначка смрт војводе Николе Скобаљића и крепи овај део Срба јунаштвом и самопрегоревањем!

Нећу овде да помињем покушавања и борбе за ослобођење овога краја у 18. веку[1], нити све оне у 19. веку — од којих је најважнија она у години 1809., када вођа беше војвода Стреља[2], послан од првога вожда, од јуначкога Кара-Ђорђа, да затвори „Момину Клисуру“ и Ветерничку клисуру те да Турцима у Нишу не дође у помоћ врањски паша, и она у год. 1839.[3] поменућу ма и у неколико речи, само борбу 1877. год., када је се овај крај ослободио и придружио мајци својој, Србији. А, рекох већ то с тога, што велике сличности има између ове борбе и борбе војводе Николе Скобаљића.

Каква игра судбине у погледу на ове две борбе!

При паду Србије, деспотовине, народ се овога краја, видели смо, бори за своју слободу и гине, али гине јуначки. А да ово није била редовна војска деспота Ђурђа, поменуо сам, јер је деспот наредио да се његова војска

---

[1] М. Милићевић, Краљевина Србија, стр. 82.

[2] Поред Милићевића, види и од Т. Ђорђевића Дело за 1897. год. књ. 14. стр. 37.

[3] М. Милићевић, Краљев. Србија стр. 116. и Поменик знаменитих људи стр. 699.

склони у градове, што је она, нема спора, и учинила. А народ, и ако му је деспот саветовао да се склони у збегове и градове па и подчини Турцима, народ овога краја то неће. Са Скобаљићем, својим војводом на челу, борили су се као лавови и изгинули су као јунаци у околини, по моме разумевању догађаја, куле Николе Скобаљића. Побише много Турака и задржаше их од даљег ратовања те године.

А при стварању Србије, краљевине, не само у овоме крају, но и на истоме месту, где је ова кула Николе Скобаљића, бије народ овога краја љути бој с Турцима и пролива своју крв за слободу.

Уређена српска војска води с Турцима борбу код Ниша а народ овога краја, с Лесковцем на челу, устаје на оружје и протерује Турке из целе ове околине у врањски пашалук.

Оставивши своје породице, Турци се спремају, појачани, да из Врања и с Арнаутима из гиљанске нахије, и села сад. границе према тој нахији, дођу и стару Дубочицу оплене, попале а народ поубијају и одведу у ропство. Народ се, извештен о томе, спрема па и ако неуређен, опет не малаксава! Али ко ће као Бог! За срећу народа овога краја, долази у Лесковац Влајко Стојановић, гласник из Ниша, и јавља да ће скоро доћи војска — усташи под Николом Рашићем, трг. из Ниша, а и редовна војска наша. Међу тим Турци пошли и то са две стране: једни из Врања друмом низ Мораву а Арнати, под Есат-бегом, долином р. Ветернице.

У томе дође у Лесковац Никола Рашић с неколико усташа. Влајко Стојановић вичан војним стварима, био је наредник у стајаћој нашој војсци, одређује два одељења народа, уређује их на брзу руку колико се може, шаље једно одељење у Копашницу и Грделицу, на излазу теснаца „Момине Клисуре“, друго оставља у Ле-

сковцу, а он сам с неколицином оде у село Вучје, на излазу теснаца р. Ветернице, дакле баш онде, где је кула Николе Скобаљића и где је и овај војвода водио борбу с Турцима и погинуо.

Па и овај нови војвода (заслужује име војводе, јер уређује, предводи, води људе противу душмана отаџбине своје, као прави јунак) није без тврђаве, без куле. Он је, заједно с устанима заузео конак, кућу, кулу, доста утврђену, Дилавер-бега, господара овога краја. Утврдивши овај конак, поставивши људе на мазгалама, војвода се овај пење с још неколицином у кулу, у двокатну кулу Дилавер-бегову, која му је била у дворишту а на падини онога ланца на коме је и кула војводе Николе Скобаљића као и обратно.

Ко би могао знати, да ли није овај Дилавер-бег, живећи раскошно са својим ханумама у овој кули, а погледајући на кулу Скобаљићеву, помишљао и на овога војводу и јунака!? Али Дилавер-бег није био јунак, он је био слаботиња, јер је побегао а кулу своју оставио. Оставио ју је бољем од себе, војводи Влајку (Владимиру) Стојановићу, родом из села Голешинце у алексиначкој Морави.

Познајем врло добро свако место Дилавер-бегова конака, те ћу и да исправим неке нетачности у причању М. Милићевића. Између осталога он вели ово.

„Дилавер-бегова кула била је двокатна. Око ње је била висока, зидана, каменита ограда. На зиду од ограде остављене су биле пушкарнице (мазгале).

„Ту је кулу заузело 212 Срба устаника из околних села (Чукљеника, Вел. Трњана, Стројковца, Белог Потока, Радоњице и Бунуше). Оружја и барута нису имали колико би требало; зато су дуго двоумили: да ли јавно да се одупру или да се не одупру? Слали су људе у Лесковац за оружје и савет. У Лесковцу се, међу тим,

по одласку турскога кајмакама, беше учинила нека привремена власт од неких грађана лесковачких. С овима су се ти људи у Дилавер-беговој кули допитивали: шта да раде?

„Из Лесковца им се слала по која кремењача, по мало барута и порука: да се држе а српска ће војска скоро доћи.“

Поменух раније одакле им је претила опасност. У томе дође у Лесковац поменути Влајко Стојановић и оде у Вучје међу устанике.

„Како дође, одмах дружину уреди, како треба за бој и кулу утврди за одбрану што се боље могло.

„Тек што је Влајко уредио своју дружину за бој и кулу утврдио за одбрану, Арнаути, дознавши да међу устаницима нема редовне српске војске, примакну се кули, да устанике растерају, па да јурну на Лесковац, да га поробе и попале. Овде имам да приметим ово. Било или не било редовне војске у кули, Турци — Арнаути нису смели да иду даље долином р. Ветернице ка Лесковцу а да им усташи српски остану иза леђа те су се морали с њима да боре.

„Беше 22. декембар 1877. год. Хиљада и двеста Арнаута с пет стотина коњаника, груну на Дилавер-бегову кулу тако слободно, тако безбрижно, као да их из куле ни зврчка зврчити не ће.

„Из куле се, по команди Влајковој, оспе редовна смртна ватра. Бој се заметне очајнички. Арнаути држећи да међу устаницима нема српске редовне војске, нападаху као да хоће руком живе противнике да хватају. Устаници су гађали само у месо!

„Кад нападачи изгубе преко сто људи, онда тек почну звати рају на предају. Кад им се на то одговори ватром из пушака, онда они стану палити околне куће и привлачити сламу и сено те потпаљивати капију од куле.

Устаници су снегом гасили ватру и опет одбијали нападаче.“

Борба се водила не само из куле но и кроз мазгале на зиду око куле а покушавали су да запале капију у зиду око куле а не на самој капији, како се разуме из причања М. Милићевића.

„Изгубивши у том узалудном нападању 140 мртвих људи и 12 коња, Арнаути се повуку натраг.

„И тако Лесковац с те стране би заштићен; али у том бој у соко Влајко паде од душманске пушке.“ [1]

М. Милићевић је другачије прибележио и начин како је Влајко погинуо. Мени су овако, савременици ове борбе причали.

За све време борбе Влајко је, из куле, пуцао и нарећивао онима у дворишту на коју страну и где да гађају противнике. Борба се водила од јутра до после ручка. Тада престала ватра од стране Арнаута, те и Влајко рекао дружини у кули да ручају на брзу руку. Још су други седели за ручком а Влајко устао и нагао се преко прозора од куле, да види, где ли су непријатељи — Арнаути. У томе пукла једна арнаутска пушка искрај зида и тане ударило Влајка у груди. Кад је тане ударило у Влајка прича се да је рекао: „Изеде ме куче.“! После овога, настала је борба још скоро до мрака и Арнаути се повукли. За ово време борбе Влајко је, рањен смртно, храбрио своје борце и два, три, пута подизао се да види како се бије бој.

Тако је погинуо овај последник војводе Николе Скобаљића, овај храбри и јуначни Влајко.

Обе војводе, и Скобаљић и Влајко, бране исто место, исти крај од Турака, оба се боре као прави јунаци, оба јуначки гину али и задржавају Турке од даљег продирања.

---

[1] М. Милићевић, Краљевина Србија стр. 72.

„Овај је бој,“ вели Новаковић даље, још спречио Арнаутима, те се нису могли на време састати с оним Турцима, који су се били утврдили у Грделичкој Клисури.“[1]

И код Грделице и Копашнице, при излазу из „Момине Клисуре“ за Лесковац, било је, у исто доба када и у селу Вучју, борбе с Турцима; и ту је пало доста усташа, Турци су се морали вратити, али о томе на другом месту.

Благодарни народ овога краја, заједно с Лесковчанима, подигао је леп, велики, споменик од камена овом јунаку, овоме свом вођи, Влајку Стојановићу, у Манастиру св. Николе у селу Чукљенику. По селу Накривњу, које је до самога Чукљеника, народ овога краја зове овај манастир: „св. Никола Накривањски“.

А споменика војводи Скобаљићу нема! Ну ни споменик вођи Влајку није већи од споменика, до душе невидљивог, војводи Николи Скобаљићу, јер га народ овога краја сматра као неко неприродно биће.[2] У осталом, обе су ове војводе урезане подједнако у срцима народа овога краја. Кула га Скобаљићева данас подсећа на стару славу и величину Србинову, буди му храброст и пожртвовање за отаџбину; а приче још свеже приче, о вођи Влајку и сарадницима му, челиче му душу и спремају га да се, у часу потребе, жртвује за своју отаџбину, за своју браћу, јер је слатко за свој род умрети, а Влајко је из другог краја дошао браћи у помоћ. А народ овога краја то зна и уме, а то је, толико пута, и доказао.

Слава војводи Николи Скобаљићу, слава војводи Влајку Стојановићу, слава њиховим садруговима, слава им!

На Велик' дан (Ускрс) 1901 г.

Врање.

Јован Ђорђевић
ПРОФЕСОР

---

[1] М. Милићевић, Краљевина Србија, стр. 54—55 и 71—78.

[2] ibid. стр. 62 и 63.

ДУБРОВАЧКА БИОГРАФИЈА

I. ИГЊАТ ЂОРЂИЋ

Кад ко нађе какав историски споменик[1], две му дужности падају у део: прва је да га изда; друга, да га опише и оцени. Остављајући на страну потребу издавања која је сваком јасна, потреба описивања и оцењивања историских споменика тако је исто велика. Они који се буду служили издатим споменником, служиће се њим као средством, чиниће своја истраживања на основу њега, узимаће га као полазну тачку при тим истраживањима, гледаће у њему само један извор помоћу којега могу решавати питања из прошлости која њих занимају, бавиће се тим питањима само, али неће проучавати сâм споменик, сâм за се, као такав. Зато је потребно да, одмах при издавању споменика, неко (најпре онај који га и издаје) узме за предмет проучавања сâм споменик, да се специјално позабави њиме и да дâ опис и оцену његову. Потребно је да он проучи све што се на споменик односи: важност споменика, његову просечну научну вредност, изворе из којих је постао, време кад је постао, евентуално да одреди и писца његова ако овај није дотле

[1] Писац овога чланка припредио је издање Ђорђићева дела *Vitae et carmina*, и намерава га предати за који дан К. С. Академији Наука. Остављајући да при публикацији самога дела саопшти потребно о издању дела и рукописима по којима је ово учињено, он је овде у засебан чланак издвојио све што има да каже о самом делу, раширивши уз то чланак тако да овај обухвати све Ђорђићеве биографске списе.

познат, итд. У великих културних народа, историски споменици, или бар главни међу њима, проучени су на тај начин, оцењени и описани, и литература о њима постоји већ поодавна, велика и обимна.

У нас је на овом пољу врло мало рађено. Специјално за споменике дубровачке биографије који чине један део споменика дубровачке књижевности, још је много мање урађено. Познати слависта В. Макушев учинио је највише у том погледу. Године 1867 он је издао своја *Истраживања о историским споменицима и хроничарима дубровачким*[1] у којима је, поред чисто историских споменика, узео у опис и претрес и споменике дубровачке биографије, наиме дела Ђорђића, Цријевића, Сладовића, Башића и других. Само је његово испитивање ових дела кратко и сумарно.

Ми држимо да је потребно детаљније испитати поменута дела, и због тога смо узели Ђорђићева дела по струци дубровачке биографије да их, колико можемо, опишемо и оценимо. У овом нашем раду ми ћемо најпре, као увод у оцену Ђорђићевих дела, дати кратак преглед целокупне дубровачке биографије (I глава), а за тим оцену *Живота и песама* (Vitae et carmina) Ђорђићевих (II и III глава) као и оцену друга два мања списа његова, наиме *Писма попу Раду Милићу* и *Писма Марину Златарићу* (IV глава).

---

[1] Изслѣдованія объ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника, В. Макушева. С. Петербургъ. 1867. 8⁰. Стр. I—VI. 1—446.

I

Дубровачка биографија.

Амброзије Рањина. — Бернардо Геталдић. — Амброзије Гучетић. — Стијепо Градић. — Игњат Ђорђић. — Саро Цријевић. — Ђорђе Башић. — Сабо Сладовић. — Јаков Колети. — Аноними.

Дубровачка биографија т. ј. књижевност која обухвата рад на биографијама знаменитих дубровачких писаца, почиње, и ако у врло уским размерама и скромном облику, доста рано. Њен почетак пада још у XVI век.

Први биограф којега књижевна историја помиње, јесте *Амброзије Рањина* (Ambrosius Araneus), доминиканац и старешина дубровачке конгрегације овога реда, из старе властеоске породице, који је живео у првој половини XVI века (рођ. 1490 † 1550). Он је 20. августа 1540 написао једно латинско писмо Бернарду Геталдићу, такође доминиканцу и из старе властеоске породице, у којем је говорио о знаменитим доминиканцима дубровачким. Писмо је кратко и има доста непотпуности, али је ипак послужило Цријевићу као извор за његова познија дела. Штампано је као прилог у богословском делу Амброзијева сродника Климента Рањине *Quodlibet declamatorium* у Млецима 1541.[1] Рад овај нисам видео.

---

[1] О овом писцу в. *Cerva,* Bibliotheca Ragusina, I (биографија A. Araneus); *Cerva*, Iconotheca (у предговору и биографији овога);

Рањинино писмо допунио је поменути *Бернардо Геталдић* (Bernardus Ghetaldius) те се и он може сматрати као радник на дубровачкој биографији. Његов рад није дошао до нас.[1]

То је цео рад на овом пољу у XVI веку.[2] У XVII веку рад је овај тако исто оскудан. И ту су само два радника вредна спомена.

Први је *Амброзије Гучетић* (Ambrosius Gozzeus или Gotius), од врло старе властеоске породице дубровачке,

---

Appendini, Notizie, II, 29; *Dolci,* Fasti, 1; *Kukuljević*, Stari pisci I, стр. XXVIII увода; *Макушевъ*, Изслѣдованія, 82. — Апендини ставља као годину штампања Климентова дела 1585, Сладовић 1545 годину; обојица дају као наслов *Quodlibet concionatorium.* Кукуљевић као да хоће да каже да је Амброзије писао генеалогије дубровачких породица а не биографије о којима је реч, кад говорећи о *Генеалогији* Тибуртинића, прелази на А. Рањину и каже: „istim predmetom bavio se i Ambroz Ranjina.“ Међутим Цријевић изрично каже: „Fratris Ambrosii Aranei epistola de víris congregationis nostrae illustribus inscripta et ad fratrem Bernardum Ghetaldium data“. (*Cerva,* Iconotheca, у предговору).

[1] О овоме писцу в. *Cerva,* Bibl. Rag. I. (биографија B. Ghetaldius); *Cerva*, Iconotheca (биографија истога); *Appendini,* II, 29; *Dolci*, 10; *Макушевъ*, 83; *Coleti,* Eccl. Rag. 33, и др. — Апендини тврди да је Геталдић сâм написао, на основу Рањинина писма, историју дубровачких доминиканаца: „il Ghetaldi prese quindi occasione di tesserne per esteso la storia“; тако и Колети: „Bernardus Ghetaldius historiam virorum illustrium patriae suae Ragusinae confecit anno 1471“. Али то не стоји (в. Макушевъ, 83).

[2] Овде би се могла поменути још два биографа: *Серафино Раци* (в. даље) који је 1596 штампао *Storia degli huomini illustri del ordine degli Predicatori*, у којој су биографије доминиканаца чувених, не знамо да ли и дубровачких (в. *Макушевъ*, 94); и *Евсевије Кабога*. бенедиктинац († 1594 у Стону), историк и летописац, који је написао два дела по струци биографској: *Vitae Ragusinorum pontificum* и *Virtutum exempla ex rebus gestis Ragusinorum civium deprompta,* од којих је прво изгубљено а од другог остали само неки одломци, важнији за историју него за биографију у ужем смислу. (В. *Макушевъ*, 95, 96; *Dolci,* 19; *Appendini,* II, 11, и др.).

доминиканац, доцније бискуп, најпре требињско-мрканског а затим стонски (рођ. 1568 † 1632). Он је наставио рад Рањине и Геталдића пишући једно дело о знаменитим доминиканцима: *Catalogus virorum ex familia Praedicatorum in litteris insignium*, штампано у Млецима 1605. У том делу он има биографских бележака, 16 на број, о знатним Дубровчанима овога реда, и то су: Амброзије Гучетић, Амброзије Рањина, Анђео Мартини, Арканђео Гучетић, Августин Наљешковић, Бенедикт Бабић, Бернардо Геталдић, Влахо Дубровчанин (Blasius de Rhagusio), Климент Рањина, Гргур Натали, Иван Стојковић (Stoicus), Леонардо Дубровчанин, Никола Радовчић (Gaudentius), Павле Цицеровић, Шимун Охмучевић, Вице Бошњак (de Bosna).[1]

Други је *Стијепо Градић* (Stephanus Gradius),[2] познати чувар ватиканске библиотеке, један од најпрослављенијих Дубровчана, такође из властеоске породице (рођ. 1613 † 1683). Његов рад друкчији је од досадашњих. Док су његови претходници писали само кратке биографске белешке о Дубровчанима доминиканцима, он је први почео писати потпуне и темељне биографије неких иначе знатних Дубровчана. Две је само биографије написао. Једна је она позната биографија Јунија Палмотића, која је и данас најглавнији извор за податке о животу овога, и која носи наслов *De vita, ingenio et studiis Junii Palmottae;* штампана је пред *Kristijadom* Палмотићевом у Риму 1670.[3]

---

[1] О овом писцу, в. *Cerva,* Bibl. Rag. I; *Cerva*, Iconotheca; *Dolci,* 2; *Макушевъ* 100, и др. — Макушев вели о делима његовим: „сочиненія А. Гучетича мнѣ неизвѣстнъі«. — Г. К. Војновић у свом чланку *Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkijem* (Starine, XXVIII, 34) описује поменуту Гучетићеву књигу.

[2] О овом писцу в. *Galleria di Ragusei illustri* (Ragusa, 1841) у којој је Градићев живот описао Ф. Амброзоли; *Dolci,* 59; *Appendini*, II, 32, 138—144; и др. Макушев га не помиње.

[3] Ова је биографија, скоро цела, прештампана у *Radu jugosl. Akad.* св. 68. Цријевић ју је целу преписао у својој биографији

Друга је биографија хваљеног канонисте дубровачког Петра Бенешића (рођ. 1580 † 1642), под насловом *Vita Petri Benessae*, која је остала у рукопису.[1]

У XVIII веку[2] рад је много обилатији и бољи, и могло би се рећи да тек тада и почиње прави рад на дубровачкој биографији. Тад се јављају не само појединачне засебне биографије, или зборници биографија оних Дубровчана који су припадали извесном калуђерском реду, као што је то до тада било, него и зборници биографија свих знаменитих Дубровчана, чега до то доба никако није било.

Први писац оваквих зборника био је познати дубровачки песник и историк чијим смо биографским списима и посветили овај чланак, *Игњат Ђорђић* (Ignatius Georgius или de Georgiis),[3] и он од властеоске породице,

---

Јунија Палмотића (*Bibl. Rag.* II, биогр. Jun. Palm.), а неки изводи и места из ње налазе се у великом рукописном зборнику познатог преписивача дубровачких старина, ученог исусовца Ивана Марије Матеји (рођ. 1714 † 1788; в. о њему *Appendini*, II, 304; *Bassich*, Elog. Jesuit. Ragus. 318—325, и др.), који се чува у фрањевачкој библиотеци у Дубровнику, под насловом *Zibaldone* (Zibald. I, 265, стр. 305—318).

[1] Од ове биографије има скраћен препис у поменутом *Zibaldone* (Zibald. II, 266. стр. 269) под насловом „*Summarium commentarii de vita et rebus gestis Petri Benessae* a Stephano Gradio conscripti et in Bibliotheca Vaticana asservati, a Christiphoro Stay extractum“.

[2] Међу раднике XVII века могли бисмо додати и Талијана Јована Михаила Кавалијера (Gio. Michele Cavallieri; в. о њему *Echard*, Scriptores ordinis Praedicatorum, Lutetiae Parisiorum, MDCCXXI, II, 759), доминиканца, који је, у свом делу *Galleria de' sommi pontefici, patriarchi, arcivescovi e vescovi dell' ordine dei predicatori* (Benevento, 1696), написао нешто биографских бележака и о неким Дубровчанима доминиканског реда (Арканђео Гучетић).

[3] О овом писцу в. *Galleria di Ragusei illustri* где је биографија Ђорђићева од Ђ. Друшића; *Saltijer slovinski* (Zagreb, 1851) где

најпре исусовац а затим бенедиктинац (рођ. 1675 † 1737). Ђорђић је био историк, и са великом марљивошћу купио је и сабирао све што се на дубровачку и јужнословенску прошлост односи да би написао једну велику историју јужних Словена, па је, поред тога посла, узгред купио и биографску грађу о дубровачким писцима и написао три списа по врсти дубровачке биографије. Најважнији спис ове врсте јесу раније поменути латинским језиком писани *Животи и песме*, с пуним оригиналним насловом *Vitae et carmina nonnullorum illustrium civium Ragusinorum*, у којем има 96 биографија знатних Дубровчана с многим огледима њихових песама; ово је дело остало у рукопису.[1] Друга два списа мања су, и у облику писма. Једно је *Писмо попу Раду Милићу*, на талијанском, с насловом *Lettera di D. Ignazio Giorgi a D. Rado Millich*, које обухвата 63 писца дубровачка, такође остављено у рукопису;[2] а друго *Писмо Марину Златарићу* („Illustrissimo Domino et consanguineo suo Marino Slatarichio, nobili Ragusino, D. Ignatius Georgius"), на латинском, које има биографије и белешке о седморици дубровачких писаца,

---

је биографија овога, по Цријевићу, од Андрије Брлића; *Šafařík*, 54; *Dolci*, 29, II, *Ljubić*, 413; *Appendini*, II, 30 и иначе; *Cerva*, Bibl. Rag. II, и др. О његовим историским делима в. *Cerva*, Bibl. Rag. II, биогр. Ign. Georg. cap. VI; *Макушевъ*, 129—134; *K. Vojnović*, Prilozi k arhiv. pabir. dubr. (Starine, XXVIII), стр. 63 - 73, где су историски рукописи Ђорђићеви описани како се данас налазе.

[1] Два су рукописа у којима је ово дело сачувано. Један је својина Г. Андра Свилокоса, судије у Дубровнику, и то је препис с краја XVIII или почетком XIX века (описан је у поменутом раду Г. К. Војновића, стр. 73—77), а други припада фрањевачкој библиотеци у Дубровнику (ркп. 300 по нов. 312) и писан је руком самог Цријевића.

[2] Налази се у поменутом ркп. 300 (312) фрањ. библ. у Дубровнику. Већи део писма штампао сам ја у *Наставнику*, 1901, I, 28—33.

и које је штампано пред *Saltijerom slovinskim* Ђорђића, 1729.[1]

После Ђорђића јавља се ускоро, у области дубровачке биографије, вредни и учени доминиканац, такође од старе властеоске дубровачке породице, познати историк дубровачке цркве, *Саро Цријевић* (Seraphinus Cerva), који је без поговора најглавнији биограф дубровачки (рођ. 1686 † 1759).[2] Цријевић се најпре јавља једним делом у којем наставља рад Рањине, Геталдића и Гучетића, пишући биографије знаменитих дубровачких доминиканаца. То је дело *Iconotheca illustrium fratrum Congregationis Ragusinae sacri ordinis Praedicatorum;*[3] оно садржи 142 опширне биографије, написано је 1728 године, и остало је у власторучном рукопису који се и данас чува. По том је Цријевић узео радити једно друго дело, на широј основи, онако као Ђорђић своје *Животе и песме*, само још много опширније и потпуније, и тим је делом обухватно биографије свију дубровачких писаца, песника и уметника. То је његова чувена *Bibliotheca Ragusina, in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur;* она садржи 435 опширних биографија, написана је 1740—42, и чува се, као и раније поменуто дело Цри-

[1] Налази се и у другом издању *Saltijera slovinskog* (Zagreb, 1851).

[2] О овом писцу в. поред осталога, *Galleria di Ragusei illustri* (Ragusa, 1841) где је биографија Цријевићева од А. Казали; *Agostino Giurgevich*, Cenni biografico-letterarii dei personnagi più illustri della Congregazione Ragusina di S. Domenico dal 1750 in poi (Spalato, 1864), где је такође биографија Цријевића; *K. Vojnović*, Prilozi k arh. pab. dubr. (Starine, XXVIII, 11—17), где су описана сва дела Цријевића која се данас налазе; *Макушевъ*, 135—142; *Appendini*, II, 15, 30; *Šafařík*, II, 68; *Ljubić*, II, 462; Dolci, 57, и др.

[3] Ово се дело чува у библиотеци доминиканског манастира у Дубровнику, у једној свесци, 4⁰, стр. I—X, 1—362.

јевића у власторучном рукопису његовом. То је дело данас најглавнији извор за дубровачку биографију.[1]

Више година после Цријевића, јавља се као биограф *Ђорђе Башић* (Georgius Bassich), исусовац (рођ. 1693 † 1765), који написа једно врло важно дело о дубровачким исусовцима. То је *Elogia Jesuitarum Ragusinorum qui usque ad annum 1764 obiere;* садржи 33 опширне и темељито рађене оригиналне биографије, с додатим врло кратким белешкама о неколицини који су иступили из исусовачког реда; написано је крајем 1764 и почетком 1765, а чува се у рукопису.[2]

---

[1] Ово се дело чува такође у библ. домин. ман. у Дубровнику у 4 велика фолианта (I, стр. 1—330; II, 1—426; III, 1—322; IV. 1—320); у власторучном ркп. пишчеву. Има и три преписа овог дела: један у фрањевачкој библ. у Дубровнику, под бр. 228 и насловом *Vitae illustrium Ragusinorum* (чини VII—IX свеску од „Fratris Seraphini M. Cervae O. P. *Opera omnia*“), у три свеске (у пет томова од којих су I и II уједно везани, тако и III и IV) in 8°, стр. 1—2011 (препис Миха Гргуревића, довршен 22 јула 1814); други у библ. југосл. акад. у Загребу (препис од дубр. каноника Рада Радеље); и трећи у гимназ. библ. у Задру. — Шафарик погрешно прави разлику између *Vitae hominum illustrium Ragusinorum* које он као Цријевићево засебно дело наводи, и ове *Bibliotheca Ragusina,* јер је то једно исто дело (*Šafařik*, Gesch. der südslaw. Lit. II, 69).

[2] О овом писцу, в. *Макушевъ*, 145—147; *Elogia Jesuit. Rag.* (ркп. 309 по нов. 339), стр. 285; *Dolci,* 24; *Appendini,* II, 31; *Šafařik*, II, 73; *Ljubić*, II, 460. и др. — Његово дело чува се у фрањ. библ. у Дубр. под бр. 309 (339) у препису кан. Рада Радеље, 1823. — Г. В. Адамовић помиње као Башићево дело *Viri societatis Jesu qui primum ex Italia Ragusium venerunt et vitae eorum qui Ragusii nati sunt* (*V. Adamović*, Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije, Zagreb 1885, стр. 73); тако и Г. J. Поседел у својој расправи *Povjest gimnazije u Dubrovniku* (Program dubr. gimn. za god. 1900—1901, стр. 32). Ја у својим белешкама имам наслов тога дела по катал. фрањ. библ. (ркп. 224 по нов. 159) али без имена аутора; дело нисам видео, и све ми се чини да је изгубљено. — Биографија

Наскоро после Башића, јавља се у реду дубровачких биографа, учени и вредни фрањевац, познати богословски писац и беседник *Сабо Сладовић* (Sebastianus Dulcius или Dolci, рођ. 1699 † 1777). Његово дело *Fasti litterario-ragusini,* штампано у Млецима 1767, садржи 271 биографију које су све кратке и сумарне. И ако је то дело испод значаја и важности које има Цријевићево, ипак је од овеће користи за дубровачку биографију.[1]

Сасвим на измаку века, јавља се још један писац којега донекле можемо уврстити у биографе дубровачке, То је познати историк дубровачке цркве, исусовац *Јаков Колети* који је наставио огромно дело свога друга исусовца Данила Фарлати познато под именом *Illyricum sacrum* (8 великих фолианата, штампани 1751—1819), и написао, као шесту свеску овога дела, *Ecclesiae Ragusinae Historia,* у којој, на неколико листова само, има врло кратких биографских бележака о 70 дубровачких писаца.[2]

Сем ових поменутих писаца, има још два три анонимна који су написали нешто биографија мањега значаја

Бернарда Цуцери која се налази у Башићевом делу, штампана је (можда нешто прерађена) у делу *Besjede duhovne otca Bernarda Zuzzeri* (Dubrovnik, 1793); в. *Šafařik*, II, 237.

[1] О овом писцу в. *Galleria di Ragus. ill.* (Rag. 1841); *G. Cusmich* Cenni storici sui minori osservanti di Ragusa (1864), стр. 53 до 56; *Ljubić*, II. 460; *Dolci*, 56; *Šafařik*, II, 67; *Appendini*, II. 27, 31, и др. — Сладовић је писао још једно дело у којем се дотиче дубровачких књижевника. То је историја фрањ. реда у Дубровнику под насловом *Monumenta historica provinciae Rhacusinae ordinis minorum S. P. N. Francisci* (Neapoli, typis Johannis de Simone, MDCCXLVI, стр. 1—83, 8⁰), у којој има помена о неким књижевницима фрањевцима. Тако о Г. Тампарици (стр. 59), о Ф. Радаљевићу (стр. 60), о Авг. Флав. Мацедонићу (стр. 68, 70), и др.

[2] *Coleti*, Eccl. Rag. Historia, стр. 12—21, § Viri doctrina praestantes.

и који су по свој прилици из XVIII века. Тако се н. пр. налази од непознатог писца једна рукописна биографија Михаила Анђела Боздари (рођ. 1654 † 1729), дубровачког писца и генерала капуцинскога реда, под насловом *Compendiosa narrazione della vita santamente condotta del reverendissimo padre Michel Angelo da Ragusa, quarantesimo quarto generale de frati minori di S. Francesco, detti capuccini.*[1] Тако се, даље, налази кратка биографија Мата Клашића, такође дубровачког писца († 1760) под насловом *Breve raguaglio della vita del signor di Matteo Clasci,*[2] такође од непозната писца, и можда још која.[3]

У XIX веку рад на дубровачкој биографији, ове врсте каква је дотле била, престаје, и замењује се стварнијим, научним обрађивањем оне грађе коју су досад поменути писци сабрали. Ми у излагање свог научног рада нећемо улазити, и овим завршујемо наш врло кратки преглед старе дубровачке биографије.

---

[1] Налази се у фрањ. библ. у Дубр. у ркп. 300 (по нов. 312), стр. 65—118.

[2] Налази се у фрањ. библ. у Дубр. ркп. 976. Износи 4 листа.

[3] У катал. фрањ. библ. у Дубр. има од дела ове врсте, још под бр. 250 ркп. *Biographiae illustrium Ragusinorum;* и под бр. 203 (по нов. 371) ркп. *Istoria della Compagnia di Gesù a Ragusa con notizie su tutti i padri.* Ови рукописи, колико знам, изгубљени су. Можда су, у осталом, то дела Цријевићева и Башићева са промењеним насловима.

II.

Животи и песме.

Је ли дело цело очувано (помени старих дубровачких биографа о делу; којих биографија има данас у делу; које су биографије првобитно биле па се доцније изгубиле)? — Име дела. — Кад је дело постало?

Видели смо какво место имају Ђорђићева дела у историји дубровачке биографије; сад можемо прећи на потање испитивање самих тих дела. Почнимо с најважнијим, са *Животима и песмама* (Vitae et carmina).

У *Животима и песмама*, као и у сваком другом споменику ове врсте, можемо испитивати: најпре, опште моменте у њему, тако рећи спољне знаке његове који не утичу, бар не много, на вредност дела (време кад је споменик постао, колико је очуван и шта је остало од њега, итд.); а затим, оценити и анализати унутрашњу вредност његову и све што се на ову односи (изворе из којих је постао, тачност података, итд.).

У овој глави узећемо за предмет оно прво, и расправљаћемо општа питања која се за *Животе и песме* везују, наиме ова три: 1) је ли дело цело очувано и шта је изгубљено од њега; 2) откуда је данашње име дела; и 3) кад је дело постало.

Да ли је дело у свом првом облику било друкчије од овога у којем је до нас дошло, и какве су разлике између првог и данашњег облика, најбоље бисмо могли знати кад бисмо имали тачан и детаљан опис Ђорђићева дела од неког његовог савременика. Међутим, ми таквог описа немамо. Стари дубровачки биографи који су се *Животима и песмама* служили за израду својих дела, оставили су о Ђорђићеву делу само кратке и сумарне помене. Ево н. пр. шта Цријевић, који се каткад позива на *Животе и песме* као на извор,[1] казује специјално о овом делу. У својој биографији Игњата Ђорђића, ређајући дела овога, Цријевић помиње *Животе и песме* под овим описним насловом: „грађа за израду каталога оних Дубровчана који су у књижевности били знатни“.[2] Говорећи пак специјално о овој „грађи“, он каже да се међу Ђорђићевим рукописима налази једно делце (scapus) у којем се о дубровачким грађанима (о стотини њих од прилике), који су били знатни ученошћу и књижевним делима, и о њиховим списима говори без икаква реда и у најкраћем облику.[3] Сладовић, који се као и Цријевић служио *Животима и песмама*, још мање говори о њима,

[1] Позива се у биографијама Миха Бунића, Сава Бобаљевића, Шишка Гундулића и Шишка Менчетића. Видети *Cerva,* Bibl. Rag. III. (биогр. Michael Bona, cap. II), IV (биогр. Sabinus Bobalius, cap. IV; Sigis. Gundula, Sigis. Mensius).

[2] „Apparatus ad conficiendum Ragusinorum civium, litteris illustrium, catalogum“. (*Cerva*, II, Ign. Georgius, cap. III).

[3] „Quod mihi nunc est scribendi hujusce Commentarii consilium illi etiam fuisse nullus dubito (*sic*); quandoquidem inter ejus adversaria scapus reperitur, in quo Ragusinorum civium fere centum, qui doctrina aut scriptis illustres fuere, nomina scriptaque, sine ullo tamen ordine, brevissime recensentur, ut inde colligere liceat illi qui materiam pararet scribendae Ragusinae bibliothecae propositum non defuisse“. (*Cerva*, Bibl. Rag. II. Ign. Georg. cap. VII).

и ако се и он каткад позива на њих као на извор.[1] Он управо и не говори специјално о овом делу него о „историји целога Илирика коју ма и у фрагментима књижевни свет жудно ишчекује“,[2] подразумевајући можда под именом ове историје и ово дело Ђорђићево. Апендини, да и њега овде поменемо, говори нешто потпуније од Сладовића, али говори само по Цријевићу, пошто се сам није служио Ђорђићевим делима. Повлачећи разлику између Ђорђића и његових претходника која се састоји у томе да је Ђорђић први пут узео писати биографије свију знатних Дубровчана док су се они задржавали само на знатним људима појединих фратарских редова, Апендини додаје да Ђорђић није могао довршити тај свој рад; „и тако је (вели он), међу разним његовим нештампаним рукописима, нађена, како Цријевић каже, грађа за писање живота више од сто знатних Дубровчана, без икаква реда, и тај спис Ђорђићев кружи сад у рукопису под насловом „*Vita et carmina nonnullorum civium Rachusinorum*“.[3] Као што се види, ови помени који су нам од старих биографа остали о Ђорђићеву делу, не дају

[1] Позива се у биографијама Бартула Наљешковића и Стијепа Бенешића. Видети *Dolci*, Fasti (биогр. Bartholomaeus Nale, Stephanus Benessa).

[2] „Totius Illyrici historiam quam vel in fragmentis orbis litterarius anxie exposcit.“ (*Dolci*, Fasti, биогр. Ign. Giorgi).

[3] „Toccava al grande Ignazio Giorgi l' incominciare a radunar materiali non per le vite degli uomini illustri di un sol ordine, ma di tutti quelli che vantava la sua patria... Ma distratto da molte e diverse occupazioni nel tempo stesso non potè ordinare questi suoi materiali. Quindi, fra le altre sue carte inedite, fù trovato, dice il Cerva, senza alcun ordine l' apparato per scrivere la vita di più di 100 illustri personaggi ragusei. Quest' operetta gira ora manoscritta per le mani di molti col seguente titolo: *Vita et carmina nonnullorum civium Rachusinorum* auctore Ignatio Giorgi.“ (*Appendini*, Notizie, II, 30).

нам тачан и детаљан опис његов по којем бисмо јасно знали какво је то дело некада било. Али ипак ти нам помени нешто казују, наиме да је дело Ђорђићево остало после њега више у концепту него коначно довршено, и то нам може улити сумњу да су преписивачи овога дела лако могли преписати само једну партију биографија које су у делу, а не цело дело у свој потпуности његовој. Помени ови казују нам, даље, још и то да је у делу било око сто биографија (fere centum, како каже Цријевић).

Кад, по оним описима дела које су нам стари биографи дубровачки оставили о Ђорђићеву делу, не можемо да познамо да ли је ово дело, како га данас имамо, онако исто како га је Ђорђић написао, или је у нечем оштећено, пођимо другим путем решавати ово питање. Пођимо од самог дела, па ћемо можда, расматрајући га и служећи се неким случајним записима, моћи видети је ли у Ђорђићеву делу било више биографија него што их данас у њему има.

У облику у којем га данас познајемо, дело има 96 биографија, и то ових Дубровчана: Августин Наљешковић (Fr. Augustinus Nalius), Амброзије Рањина (Fr. Ambrosius Araneus), Амброзије Гучетић (Fr. Ambrosius Gozzeus, или Gozzius, Gotius), Андрија Чубрановић (Andreas Ciubranovich), Андрија Соркочевић (Andreas Francus Sorgius или Sorgo), Анђео Мартини (Angelus de Martinis), Антун Кастратовић (Antonius Castratius), Антун Кривоносић (Antonius Crivonosius), Антун Медо (Antonius Medus), Арканђео Гучетић (Fr. Archangelus Gozzeus), Бартуо Наљешковић (Bartholomaeus Nalius), Бенедикт Бабић (Fr. Benedictus Babich или Baba), Бенедикт Ко-

[1] Овде стављамо латинска имена како су у рукописима Ђорђићева дела.

труљић (Benedictus Costrugli или Cotrullius) Бенедикт Менчетић (Benedictus Mensius или Mentius), Бернардо Ђорђић (Bernardus Georgius), Бернардин Наљешковић (Bernardinus Nalius), Бонифације Стефани (Bonifacius Stephani), Вало Валовић (Valentinus Valentinius), Василије Градић (Basilius Gradius или de Gradiis), Виктор Бесаљић (Victor Bessalius), Вице Пуцић (Vincentius Pozza или Puteus) Вице Славацат (Vincentius Slavazatus или Slavatius, Slavatatius), Влађ Менчетић (Vladislaus Mensius), Влахо Константини (Blasius Constantini), Влахо Дубровчанин (Blasius a Ragusio), Гаврило Тампарица (Fr. Gabriel Temparicius), Гргур Натали (Fr. Gregorius Natalius или Natalis), Динко Рањина (Dominicus Araneus или Ragnina), Доминко Златарић (Dominicus Slatarichius), Донат Ђорђић (Fr. Donatus de Georgiis), Ђорђе Добретић (Fr. Georgius Benignus Salviatus), Ђорђе Дубровчанин (Georgius a Ragusio), Ђоре Држић (Georgius Darsius), Евсевије Кабога (Eusebius Caboga), Елије Цријевић (Aelius Lampridius Cervarius), Иван Бунић (Joannes Bona), Иван Гундулић (Joannes Gundula), Иван Гучетић (Joannes Gotius), Иван Гучетић млађи (Joannes Gotius alter [1]), Иван Дубровчанин (Joannes a Ragusio), Иван Батиста Ђорђић (D. Joannes Baptista de Georgiis), Иван Палмотић (Joannes Palmotta), Иван Старчевић (Fr. Joannes Vetus), Иван Стојковић (Fr. Joannes Stoicus), Јаков Бунић (Jacobus Bona), Јаков Лукарић (Jacobus Luccarus), Јаков Филип Томазини (Jacobus Philippus Tomasini), Јулија Бунићева (Julia Bona), Климент Рањина (Fr. Clemens Araneus), Кризостом Рањина (D. Chrysostomus Ragnina), Кристо Лилиат (Christophorus Liliatus), Леонардо Дубровчанин (Fr. Leonardus a Ragusio), Људевит Цријевић (Ludovicus Cervarius Tubero), Мавриције Бућа (Mauritius de Buchia), Мавро

[1] Per *alter* ми смо додали.

Ветранић (Maurus Vetranus), Мавро Орбини (Maurus Orbinus), Макарије Бобаљић (D. Macarius Bobalius или de Bobaliis), Марин Бунић (Marinus Bona), Марин Геталдић (Marinus Ghetaldus), Марин Држић (Marinus Darsius), Марин Кабога (Marinus или Marius Caboga), Марин Клаудије (Marinus Claudius), Марин Кристићевић (Marinus Christichievius), Марин Циви (Marinus de Civis), Марин Цицеровић (Marinus de Zizeris), Марин или Мароје Лукарић (Marinus или Marius Luccari или de Luccaris), Мароје Мажибрадић (Marius или Marinus Maxibradich), Матија Бунић (Matthaeus Bona), Михо Бунић (Michael Babulinov Bona или Bonus), Михо Менчетић (Michael Mensius), Михо Моналдић (Michael Monaldus), Никола Браути (Nicolaus Brautius), Никола Бунић (Nicolaus Bona), Никола Гучетић (Nicolaus Vitus Gotius или Gozze), Никола Наљешковић (Nicolaus Nalius или Nali), Никола Примовић (Nicolaus de Primo), Никола Радовчић (Fr. Nicolaus Gaudentius), Никола Сагри (Nicolaus Sacri), Паско Примовић (Pasqualis Primus), Петар Гучетић (Fr. Petrus Gotius), Руфин Скачота (Fr. Rufinus Scacciota или Scacciotta), Саво Бобаљевић (Sabinus Bobalius), Савко Гучетић (Sabinus Bendeviscevich de Gozze или Gotius), Стијепо Бенешић (Stephanus Benessa), Стијепо Градић (Stephanus Gradius), Тимотеј Пасквали (Fr. Timotheus Pasqualis), Транквило Партени (Tranquillus Parthinus), Франо Гучетић (Franciscus Gotius Paprizza), Франо Лукарић (Franciscus Luccarus Burina), Франо Пуцић (Fr. Franciscus Puteus), Хорације Мажибрадић (Horatius или Oratius Maxibradi), Цвијета Зузозорићева (Floria de Zuzzeris), Шимун Бенешић (Simeon Benessa), Шимун Златарић (Simeon Slatarichius), Шимун Охмућевић (Fr. Simon Ohmuchievich), Шишко Менчетић (Sigismundus Mensius).

Један летимичан поглед по списку који смо овде изложили, довољан је да нас увери да у Ђорђићеву делу

нема биографија неких одиста знатних дубровачких књижевника, којих би требало да ту буде. У делу н. пр. нема биографије Јунија Палмотића, Марина Бурешића, Николе Дмитрића, Јакете Палмотића и др., што изгледа чудно. Тим чудније изгледа што се неки од ових писаца помињу узгред у биографијама других у истом делу. Тако се Палмотић помиње у биографијама Андрије Чубрановића[1] и Бернарда Ђорђића[2]. А Марин Бурешић, опет, помиње се у биографији Гаврила Тампарице[3]. Зар, дакле, није логично претпоставити да је у *Животима и песмама* било још биографија које нису очуване?

Може се, додуше, претпоставити и то да је дело остало недовршено, управо прекинуто, и да због тога нема у њему ових биографија које смо очекивали да у њему видимо а које нису никако ни написане. Али, с друге стране, ми имамо поузданих доказа да у делу нису све биографије које су у њему првобитно биле.

За две биографије којих данас у делу нема, имамо таквих доказа. Прва од ових је биографија Ивана Доминкова (Beatus Joannes Dominici), дубровачког архиепископа, ученог теолога и латинског писца (рођ. 1358 † 1419).[4] Доказа за то имамо у самом Цријевићу. Говорећи у биографији Игњата Ђорђића о његовим *Животима и песмама*, и замерајући аутору што је из превелике ревности убројавао у Дубровчане и неке људе туђих народности и писао

---

[1] „...ut Gundula et *Palmotta* non erubuerint ejus integra carmina suis carminibus intertexere“ (*Vitae et carm.* биогр. A. Ciubr).

[2] „In laudem *Junii Palmottae* eius extat epigramma „(*Vitae et carmina,* биогр. Bern. Georg.)

[3] „Gabriel Temparicius... a sorore nepos *Marini Buressii*“ (*Vitae et carmina,* биогр. G. Tempar.)

[4] В. о овом писцу *Coleti*, Eccl. Rag. 146—156. Интересантно је што Колети помиње да је овога Ивана насликао „F. Joannes cognomento Angelicus,“ казујући на стр. 155: „Cultus antiquitatem tes-

им биографије у поменутом делу, Цријевић изрично каже како се Ђорђић „није бојао да, у грађи о којој говоримо (Цријевић мисли овде на *Животе и песме*), убројн међу Дубровчане и блаженог Ивана Доминкова, архиепископа дубровачког и кардинала, који је ван сваке сумње био Флорентинац“ [1] Друга је биографија Шишка Гундулића, песника дубровачког, које данас такође нема у делу а коју опет Цријевић помиње као неку која је ту била. Пишући биографију овога песника, Цријевић додаје на крају: „Игњат Ђорђић у својим белешкама (Adversaria; тако каткада Цријевић назива *Животе и песме)* помиње га међу песницима.“ [2] Ове две биографије дакле, једна

tatur ejus (Beati Joannis Dominici) effigies titulo *Beati* inscripta quam in claustro coenobii dominicani Florentini S. Marci egregio penicillo expressit F. Joannes cognomento Angelicus ex eodem praedicatorum ordine, pictor eximius, ejusdem discipulus et coaevus.« Тај сликар »Joannes... Angelicus« који је насликао Ивана Доминкова, није нико други до чувени фра Анцелико (fra Giovanni da Fiesole, рођ. 1387 † 1455), највећи сликар талијански ранога Препорођаја, који је одиста био доминиканац. Лако може бити да се ова слика и данас чува у Флоренцији, у манастиру Св. Марка, јер је овај манастир пун слика фра Анцеликових: »le couvent de san Marco à Florence en est rempli« (*Lafenestre*, La peinture italienne, 150). — О истом Ивану Доминкову писао је и сам Цријевић једну овећу књигу: *Vita Beati Joannis Dominici Florentini, sacri ordinis Praedicatorum, archiepiscopi et cardinalis Ragusini*, 1729, 4⁰, ркп. власторучан, чува се у доминик. ман. у Дубр; а после и у *Metropolis Ragusina*, 1744, t. I, p. II, стр. 4—254.

[1] „In hoc praeterea quo de agimus Apparatu, Beatum Joannem Dominici, patria omni procul dubio Florentinum, archiepiscopum Ragusinum et cardinalem, ad Ragusinos cives aggregare non est veritus.« (*Cerva* Bibl. Rag. II, биогр. Ign. Georgius, cap. VII). Ваља се сетити да Цријевић зове *Животе и песме* „apparatus ad conficiendum... catalogum« (в. стр. 159), и видети да он овде на њих мисли („quo de agimus«).

[2] »Ab Ignatio Georgio in Adversariis inter poetas laudatur.« (*Cerva*, Bibl. Rag. IV, биогр. Sig. Gundula). — О имену „Adversaria« в. стр. 170.

Ивана Доминкова а друга Шишка Гундулића, не налазе се данас у *Животима и песмама,* а Цријевић о њима говори као о биографијама које су се у том делу налазиле. Значи ван сваке сумње да их је у делу било али су се изгубиле.

Кад имамо овако поуздане доказе да нам Ђорђићево дело није у целости сачувано, пођимо даље на основу њих, и запитајмо се да ли су само ове две биографије изгубљене, да их није више с којима се такав случај десио, и које би то биле.

Има један запис који нам може помоћи да донекле решимо ова питања. На крају једног рукописа Ђорђићевих *Живота и песама* који је по свој прилици добар препис с Ђорђићева аутографа (то је онај рукопис о којем раније поменусмо[1] да је од руке самога Цријевића), стоји под насловом *Catalogus Georgianus* (каталог из Ђорђића) један списак од равно сто имена дубровачких писаца, написаних без икаква реда. У том списку су готово сва имена оних чије биографије данас имамо у *Животима и песмама*, и још двадесет и два више. Та имена јесу: Винко Балач (Balachi),[2] Вице Братути (Bratutto),[3] Влахо

[1] В. I главу овог чланка, стр. 153 прим. 1.

[2] У списку стоји (ми и овде, као и раније, стављамо латинска имена онако како стоје у рукопису) само Balachi. То је ван сумње исусовац Винко Балач (Vincentius Balachi), рођ. 1620 † 1676, писац неких побожних књига (в. о њему *Cerva*, Bibl. Rag. t. IV; *Dolci*, 62; *Appendini*, II. 311 и др.). Апендини (II, 201) помиње још једног Дубровчанина тога презимена. Ивана Марију Балача (Giovanni Maria Balacchi), али се сигурно на њега није мислило у овом списку пошто је он био неки поморски официр и управљао једном шпанском есквадром под Филипом IV.

[3] У списку стоји само Bratutto. Једини знатни Дубровчанин тога презимена био је Вице Братути (Vincentius Bratutti), талијански и латински писац XVII века. В. о њему *Dolci*, 63: *Appendini*, II. 314: *Cerva*, Bib. Rag. IV.

Водопић (Blasius Vodopichius), Иван Кузмић (Cosma Lagustanus),[1] Иван Шпрлента (Sparlenta),[2] Јуније Палмотић (Junius Palmotta), Корнелије Франчески (Cornelius Franceschi), Марин Браути (Marino Brautti),[3] Марин Бурешић (Marinus Buressius), Марин Гаљазовић (Fr. Marinus Galleatius), Михо Бобаљић (Michael Bobali Cuco), Никола Дмитрић (Nicolaus Dimitrius), Павле Цицеровић (Fr. Paulus de Zizeris), Петар Паликућа (Petrus Palicuchia), Рајмундо Замањић (Raymundus Zamagna), Стијепо Ђорђић (Stephanus Georgius), Тома Цријевић (Fr. Thomasus Cerva), Франо Бобаљић (Franciscus Cuco senior Bobali), Франо Радаљевић (Franciscus Radaglius), Шишко Гундулић (Sigismundus Gundula), Шишко Ђорђић (Sigismundo Giorgi),[4] Менчетић Раклеца (Mensius Racleza).[5] Шта представља овај *Catalogus Georgianus?* Судећи по наслову, по месту на којем стоји, по свима именима која садржава, као и по свима другим околностима, шта може друго представљати него списак оних људи чије су биографије у Ђорђићевим *Животима и песмама*?[6] Цријевић (ја тако зами-

---

[1] У списку је записано Cosma Lagustanus. Једини писац дубровачки са острва Ластова (Lagusta) је Иван Кузмић којега Цријевић (Bibl. Rag. II) назива Janus Cosmius.

[2] У списку стоји само Sparlenta. То је Иван Шпрлента (Joannes Sparlenta), исусовац, са Лопуда, из XVII века (в. о њему *Cerva*, Bib. Rag. II; *Bassich*, Elogia, VII биогр..), јер нема ни једног више писца тога презимена.

[3] У списку је име овога написано талијански а не латински.

[4] И име овога овако је написано у списку.

[5] Који је ово Менчетић, не знамо. Има девет знатних Менчетића и то су: Damjanus, Jacobus, Joannes Chrysostomus, Laurentius, Marinus, Petrus, Placidus, Sigismundus (alter), Vladislaus (alter), поред четворице који већ имају биографије у *Жив. и песм.* а то су: Benedictus, Michael, Sigismundus, Vladislaus.

[6] Да представља списак свију оних о којима је Ђорђић у свима својим биографским делима писао, није згодно узети (в. у IV

шљам ствар), који је преписивао Ђорђићево дело, можда баш зато што није преписао све биографије из дела,[1] оставио је на крају преписа списак свих имена којима су биографије посвећене у *Животима и песмама*. Да је таква претпоставка умесна, говори још и то што се између поменутих двадесет и два имена налази и име Шишка Гундулића за којега, према оном што раније рекосмо, знамо да је имао своју биографију у овом Ђорђићевом делу. Једино што нас може од те претпоставке одвраћати, то је што *Catalogus Georgianus* не обухвата и сва имена која су заступљена биографијама у Ђорђићеву делу, те има осамнаест људи чије се биографије налазе у *Животима и песмама* али чијих имена нема у поменутом каталогу.[2] Али ова околност колико говори против ове претпоставке, толико говори и за њу. Не може се, по овој судећи, узети да *Catalogus Georgianus* не представља

главн овога чланка о којим се писцима говори у *Писму попу Раду* и *Писму М. Златарићу*).

[1] Није преписао биографије Августина Наљешковића, Амброзија Гучетића, Амброзија Рањине, Анђела Мартини, Бенедикта Бабића, Влаха Дубровчанина, Влаха Константини, Доната Ђорђића, Ивана Дубровчанина, Ивана Старчевића, Јакова Филипа Томазини, Климента Рањине, Кризостома Рањине, Леонарда Дубровчанина, Николе Радовчића, Тимотеја Пасквали, Франа Пуцића, Шимуна Охмучевића, а све те биографије (18 на број) налазе се у другом рукопису Ђорђићева дела преписане. Није преписао још ни биографију Ивана Доминкова које нема ни други рукопис. — Зато и јесте ставио као наслов своме препису *Ex Adversariis Georgianis* а не *Adversaria Georgiana*.

[2] Те су биографије (18 на број) ове: Бартула Наљешковића, Бернардина Наљешковића, Вала Валовића, Гаврила Тампарице, Доната Ђорђића, Ивана Старчевића, Јакова Лукарића, Јакова Филипа Томазини, Јулије Бунићеве, Кризостома Рањине, Марина Бунића, Марина Кристићевића, Марина Циви, Марина Цицеровића, Матије Бунића, Николе Браути, Тимотеја Пасквали, Транквила Партена. У каталогу нема још ни имена Ивана Доминкова чије биографије нема ни у рукописима.

списак имена из Ђорђићевих *Живота и песама,* него само да не представља потпун списак, као што потпун и није, пошто нема имена Ивана Доминкова, који је имао своју биографију у делу. И баш то што не представља потпун списак, то и доказује донекле да представља списак из Ђорђића. Јер кад би представљао потпун списак, он би имао или више од стотине имена или мање, а никако равно стотину као што у ствари има, пошто Цр̓ијевић, као што смо напред видели, каже да у *Животима и песмама* има „*око* сто“ биографија (*fere* centum), а Цријевић је сам својом руком писао овај *Catalogus Georgianus.* А кад има равно стотину имена, онда тек, у нашем случају, и може представљати списак из Ђорђића, пошто може представљати непотпун списак.

Ако се дакле узме, као што по многом изгледа да треба узети, да Catalogus Georgianus представља списак, непотпун списак, имена која имају своје одговарајуће биографије у *Животима и песмама,* онда се може закључити да су у *Животима и песмама,* сем оних деведесет и шест биографија којих има, биле још и двадесет и три биографије, све дакле сто деветнаест, наиме: Вика Балача, Вица Братути, Влаха Водопића, Ивана Доминкова, Ивана Кузмића, Ивана Шпрленте, Јунија Палмотића, Корнелија Франчески, Марина Браути, Марина Бурешића, Марина Гаљазовића, Миха Бобаљића, Николе Дмитрића, Павла Цицеровића, Петра Паликуће, Рајмунда Замањића, Стијепа Ђорђића, Томе Цријевића, Франа Бобаљића, Франа Радаљевића, Шишка Гундулића, Шишка Ђорђића, и једног непознатог Менчетића, а можда и још кога (Јакете Палмотића н. пр.).[1]

---

[1] И ако овај број биографија јаче премаша стотину, ипак држим да се он не мора не слагати са бројем (»fere centum«) који је Цријевић означио.

Као год биографија̂, тако је и песама (да сад на ове пређемо) било у Ђорђићеву делу више него што их сад има.[1] У једном рукопису који је данас изгубљен биле су, по уверавању проф. Јагића који је тај рукопис пре дужег времена имао у рукама,[2] у биографији Шишка Менчетића, поред оне с насловом *Blaženi trenutci* (почиње: „Kad ta vil pristupi...“) коју и данас имамо у делу,[3] још и ове три под насловима *Draža si mi nego li sav svijet, Sam želim i nitko me ne sili da joj zaman služim*, и *Ugledav ńenu anđeosku ljepotu, bijah zanesen*[4] којих данас немамо у очуваним рукописима Ђорђићева дела.

Име овог Ђорђићевог дела како му ми данас дајемо, као да му није дато од самог аутора. Цријевић који је Ђорђићево дело добро познавао, пошто га је чак и преписивао, не назива га ни једанпут именом *Vitae et carmina*. Он га, као што смо видели, описује речима: „грађа (apparatus) за израду каталога оних Дубровчана који су у књижевности били знатни“, и те му речи служе место наслова. Цријевић га још зове *Adversaria* (белешке), *Adversaria Georgiana*. То чини у свом делу *Bibliotheca Ragusina* а у биографији Сава Бобаљевића,[5])

---

[1] Као што и сам наслов показује, у Ђорђићевим делима има, уз многе биографије, и песама од оних којима су биографије посвећене.

[2] *Stari pisci*, II, увод к издању *Pjesama Š. Menčetića i G. Držića* од проф. Јагића.

[3] *Vitae et carmina*, биогр. Sig. Mensius.

[4] Ове су песме штампане у *Pjesmama Š. Menčetića* (*Stari pisci*, II, 50, 51, 57). Видети и примедбе на местима где су те песме штампане.

[5] „... quae extant in Ignatii Georgii Adversariis“ (*Cerva*, Bibl. Rag. IV. биогр. Sab.Bobal. cap. IV).

Миха Бунића,[1] Шишка Гундулића,[2] и можда и других То чини и у свом препису Ђорђићевих *Живота и песама* где, често пута, кад не препише по неку песму која је тамо, само назначи да се она у делу налази, и том приликом назове Ђорђићево дело *Adversaria*. Примера за то имамо у биографији Антуна Кастратовића,[3] Миха Бунића,[4] најзад и у самом наслову. Сладовић који је Ђорђићево дело познавао као год и Цријевић, такође му не даје наслов *Vitae et carmina*, нити какав било други, него га такође описно и неодређено назива *Schedae*. То чини н. пр. у биографијама Бартула Наљешковића,[5] Стијепа Бенешића.[6] Кад, дакле, ова двојица који су читали дело јамачно у аутографу, нису знали за наслов *Vitae et carmina* нити уопште за који други наслов, него су га називали (и то независно један од другог) описно и неодређено „apparatus" „adversaria" „schedae" што значи колико и „грађа", „белешке" „концепти", онда је природно помислити да дело одиста није имало ни наслова *Vitae et carmina,* нити којег другог.

Тај наслов-долази први пут код Апендинија који, као што смо раније поменули, каже за Ђорђићево дело: „тај спис кружи сад у рукопису под насловом *Vita et carmina nonnullorum civium Rachusinorum*". И како

---

[1] „Laudatur hic ab Ignatio Georgio in Adversariis" (*Cerva*, Bibl. Rag. III, биогр. Mich. Bona, cap. II).

[2] »Ab Ignatio Georgio in Adversariis inter poetas laudatur« (*Cerva*, Bibl. Rag. IV. биогр. Sig. Gundula).

[3] „Georgius in Adversariis exscripsit Illyrico carmine« (*Vitae et carmina,* биогр. A. Castratius).

[4] „... quod poema est inter Adversaria Georgiana« (*Vitae et carmina,* биогр. M. Bona).

[5] „Ex schedis quondam Ignatii Giorgi probe scio...« (*Dolci,* 7, биогр. Barth. Nale).

[6] „... teste P. Ab. Giorgi in schedis« (*Dolci*, 59, биогр. Steph Benessa).

један рукопис из 1793 године (дакле баш један од оних који су могли кружити у време кад је Апендини то писао) носи наслов *Vitae et carmina nonnullorum illustrium civium Rhacusinorum,*[1] као што то носи и данас, то је вероватно да је у то време, или мало раније, свакако после Ђорђићеве смрти, ово дело добило тај наслов од неког преписивача. Тај наслов, који у осталом није врло згодан (јер нису сви Дубровчани који су ту описани, и песме писали), можда је потекао баш од бенедиктинца Евсевија Басељи за којега Сладовић вели да је „посмртне рукописе и белешке Ђорђићеве сабрао, преписао и у ред довео.“ [2]

Кад су *Животи и песме* писани, не стоји забележено ни у рукописима дела које имамо, нити у делима старих дубровачких биографа, нити у опште ма на којем другом месту. Ипак зато, по једном месту у самом делу, може се време постанка овога дела доста приближно одредити.

У *Животима и песмама*, наиме у биографији Доминка Златарића, на месту где се говори како је Ђурађ Зрињски писао писмо Златарићу, каже се за то писмо: „власторучно писмо налази се у високопоштованог архи-

---

[1] То је ркп., данас изгубљен, забележен у каталогу фрањевачке библиотеке у Дубровнику (*Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich* nella libreria de' RR. PP. Francescani di Ragusa, Zara, 1860) под бр. 286, с горњим насловом и овим додатком: „raccolte da Ignazio Giorgi benedettino, l' anno MDCCXCIII.« —Проф. Јагић даје исти наслов рукопису којим се он служио (в. *Stari pisci*, II, стр. 50, 51, 57) а у уводу (*Stari pisci*, II, стр. II, III, VII) и на стр. 393 и 394 даје скраћен наслов: „Vitae illustrium (civium) Rhacusinorum.«

[2] „Schedas et fragmenta posthuma abbatis Giorgi colligit, exscribit et in ordinem redegit (Eusebius Bassegli); quae, si aliquando publici juris fient, totius Illyrici historiam quam maxime illustrabunt.« (*Dolci*, 19, биогр. Euseb. Bassegli).

ђакона дубровачког Д. Николе Златарића".[1] У *Писму Марину Златарићу* пак, другом спису Ђорђићевом ове врсте који смо раније поменули, каже се опет на истом месту, наиме у биографији Златарићевој за писмо Зрињскога: „власторучно писмо налазило се у Д. Николе Златарића, архиђакона стóне дубровачке цркве".[2] Не претпостављајући никакав изузетан случај (н. пр. да је поменути Никола Златарић имао једанпут то писмо, па га изгубио, па опет повратио) него много простији, наиме да је Никола Златарић само једанпут имао то писмо пре но што је оно (можда после његове смрти) прешло у својину другога,[3] из поређења ових двају места даје се извести само један закључак, а тај је: да су *Животи и песме* у којима се каже да се у овога Николе *налази* писмо, писани раније него *Писмо Марину Златарићу* у којем се каже да се оно у истога *налазило*. Како је пак ово *Писмо Марину Златарићу* писано почетком 1729 године, као што изрично стоји забележено на крају писма,[4] то су *Животи и песме* писани пре 1729 године.[5]

---

[1] Autographam servat reverendissimus archidiaconus Ragusinus D. Nicolaus Slatarich« (*Vitae et carm.* биогр. D. Slat.).

[2] В. Писмо Марину Златарићу пред издањем *Saltijera slovinskog*, (Zagreb, 1851). стр. XI у примедби, где се каже: „autographam habebat D. Nicolaus Slatarichius, ecclesiae metropolitanae Ragusinae archidiaconus«.

[3] Видети даље тачност ове претпоставке.

[4] Писмо је датирано »VI. Cal. Apr. anno MDCCXXIX« (в. *Saltijer slovinski*, 1851).

[5] И иначе биће да су *Животи и песме* писани пре *Писма Марину Златарићу*, пошто је у овоме биографија Доминка Златарића потпунија и допуњена новим подацима о песнику. Тако н. пр. у *Писму* се налази онај натпис о Златарићу у згради универзитета у Падови, којега нема у *Животима и песмама*. Тешко је замислити да је Ђорђић знао за овај натпис у времену кад је писао *Животе и песме* па га није хтео поменути, него ће пре бити

Могли бисмо још ближе одредити време кад су *Животи и песме* постали, кад бисмо више знали о поменутом Николи Златарићу. Добротом и љубазношћу пречасног оца Амброзија Бачића, приора доминиканског манастира у Дубровнику, и поштованог дум Ника Ђивановића, духовника тамошњег, који су на моју молбу трагали у тој цељи по парохиалном и другим архивима дубровачким, у стању сам дати ове податке о Николи Златарићу. Никола Златарић, архиђакон,[1] син је Миха Златарића и Пере Витуше, а унук Доминка Златарића, познатог песника дубровачког; рођен је 22 јула 1642, изабран за архипрезвитера 16 маја 1687,[2] а умр'о 5 маја 1716.[3] То је, у осталом, онај исти којем је, како Цри-

---

да за њ тада није знао па га зато није ни помињао, а тек после кад је отишао у Падову (1729), нашао на њ, и онда га преписао и унео у *Писмо* које је баш у то време и писао. И по овом примеру, дакле, види се донекле да су *Животи и песме* писани пре *Писма Марину Златарићу* (1729), пошто су писани пре Ђорђићева одласка у Падову.

[1] Има још један Никола Златарић, каноник и примицерије али не архиђакон (в. разлику ових степена у *K. Vojnović*, Crkva i država u dubr. republici, штамп. у *Radu jugosl. Akad.* CXIX, 38), сродник поменутог архиђакона Николе, управо синовац његов, а син Стијепа Златарића и Марије, кћери Марина Шумичића, рођ. 14. марта 1698, а умр'о 3 августа 1766. (*Matica rođenih* 1688 -1705, стр. 128; *Matica mrtvih*, 1729—1768, стр. 267| v. где стоји под датумом 3 августа 1766: „Ill(ustrissi)mus et Re(verendissi)mus D. Nicolaus Slatarich, primicerius et cano(ni)cus hujus Metrop(olita)nae Eccle-(si)ae, aetatis suae annorum circiter 68.“

[2] D(o)m(in)us Nicolaus Slatarich, canonicus et primicerius Ecclesiae Metropolitanae, electus archipresbyter decreto curiali 16/5 1687.“ *Benef. Dimiss. Ordin.* 1686—1692, стр. 7|v.).

[3] *Matica rođenih* 1642—1647, стр. 12|v; *Matica mrtvih*, 1706—1716 где под датумом 5 маја 1716 стоји: „Revere(ndissi)

јевић[1] каже, Ђорђић посветио прву књигу Овидијевих *Метаморфоза* које је превео Шимун Златарић, Доминков син а и сам знатан песник, а прерадио и поправио сам Ђорђић који му је био сродник.[2]

---

mus Dominus archidiaconus Nicolaus Slatarich, aetatis suae annorum 74 circiter«.

[1] У биографији Шимуна Златарића, Цријевић вели: „Superest liber primus *Metamorphoseon* Ovidii quem satis feliciter in Illyricum carmen transtulit (Simon Slatariccihius); hunc correxit auxitque atque in meliorem formam redegit Ignatius Georgius, auctoris materna stirpe pronepos, dicavitque *Nicolao Slatarichio, archidiacono, poetae* (Simonis) *fratris filio*« (*Cerva*, Bibl. Rag. IV, биогр. Sim. Slatariccihius).

[2] Ево генеалогије Николе Златарића и његова оца коју ми је био добар послати О. Амброзије Бачић. А.) Генеалогија Николина оца, ова је: „*Domenico*, figlio di Simone pred(ett)o, ebbe per moglie figlia di Pietro di Gio. Gionni, con la quale ebbe l' infra(scri)tti figlioli: *Simone*, morì putto; *Simone* 2⁰, fu canceliere valentissimo in Rag(us)a, non ebbe moglie; *Pietro*; **Michele**, ebbe moglie e figlioli come al № 14; *Franna; Vitta* (*Genealogia delli citadini Ragusei*, стр. 15 под именом „Slatarich« № 12). Ова генеалогија казује нам о породу Доминка Златарића, песника дубровачког више но што смо раније знали (в. *Stari pisci*, XXI, стр. XVI увода Г. П. Будманија к *Djelima Dominka Zlatarića*), наиме да је Доминко имао сина Пера, и кћери Франу и Виду (о кћери Кати, у чију је смрт Доминко испевао једну песму, нема овде помена; в. о том *Stari pisci*, XXI, стр. XV и 161), поред сина Шимуна који је као дете умр'о и другог Шимуна који бејаше песник, и Миха, за коју смо тројицу и до сада знали да су били Доминкови синови. Да је у овој генеалогији Доминко одиста онај познати песник, сведочи и ова белешка, под овом у истој књизи записана: „Sud(etto) Domenico fù poeta insignie in lingua Illirica, stampò un libro in Venezia del 1597 intitolato la tragedia *Electra*, composta in lingua croata, dedicata al Illus(trissimo) Sig(nor) Giorgio, conte di Sdrina, console di sua Maestà Cesarea, con una pastorale et alcuni epitafii in lingua Illirica«. Што се овде помиње „*lingua croata*«, то је по оном што је сам Доминко Златарић рекао за своју *Elektru* да је „u *hrvatski* izložena«, а да то није никакав

Из ових података излази да су *Животи и песме* писани пре 1716, пошто је архиђакон Никола Златарић који се у њима као жив спомиње, те године умр'о.[1]

доказ о хрватству дубровачке књижевности него само о Златарићевој обзирности према Зрињскоме, то је ствар решена, и такво је решење признала и сама Југословенска Академија (в. увод Г. П. Будманија к *Djelima D. Zlatarića, Stari pisci*, XXI, стр. XXX). — В) Генеалогија Николина ова је: „*Michele*, figlio di Domenico pred(ett)o, ebbe per moglie Perra, figlia di S. Francesco di Nicolò Vitussa... con la quale ebbe figlioli: *Domenico, Francesco, Francesco 2⁰, Simone, Simone 2⁰*, **Nicolò**, (fù prete, poi canonico ed arcidiacono), *Pietro, Stephano, Giov(anni) Batista, P(iet)ro Natale, Marra.*“ (*Genealogia delli Citadini Ragusei*, стр. 15|v. под именом „Slatarich“, № 14).

[1] Додајмо реченом још и ово. Цријевић, у биографији Д. Златарића, помињући писмо (litterae) Зрињскога каже: „quas *posteri* ejus (Dominici Slatarichii)... diligenter servant“ (*Cerva*, Bibl. Rag. I., биогр. D. Slat. cap. IX). Да је архиђакон Н. Златарић био жив кад је Цријевић ово писао (1740), Цријевић јамачно не би прећутао његово име као име великодостојника црквеног, али, како је он био умр'о, Цријевић је неодређено ставио: „posteri ejus.“

III

Животи и песме.

Вредност дела као извора за дубровачку књижевност. — Вредност његова уопште. — Нетачности у делу. — Извори дела (биографи; историци и хроничари; други писци страни; кореспонденција, некрологија, генеалогија; архивска грађа уопште; књижевна дела дубровачких писаца: латинска, талијанска, српска).

Кад смо познали потребна општа дата о делу, пређимо сад на оцену и анализу самога дела. Познајмо колико вреди дело данас као извор за дубровачку књижевност, колико је потпуно, колико тачно, како је написано, који су му извори, итд.

Само, овде ћемо се ограничити на један део дела, на биографије српских писаца у делу, пошто се нас овде тиче само српска књижевност у Дубровнику.

Вредност овога дела као извора за српску дубровачку књижевност, тачније за биографију српских писаца у Дубровнику, није данас врло велика. Данас, после толиких, често одличних, радова о појединим дубровачким писцима, ми, у области дубровачке биографије, знамо често више него што из Ђорђићева дела можемо научити.

Пре свега, ми познајемо више српских писаца него што их у Ђорђићеву делу има. У том делу су биографије ових српских писаца: Андрије Соркочевића, Андрије Чубрановића, Анђела Мартини, Антуна Кастрато-

вића, Антуна Кривоносића, Арканђела Гучетића, Бартула Наљешковића, Бернарда Ђорђића, Вала Валовића, Василија Градића, Виктора Бесаљића, Вица Пуцића, Влађа Менчетића, Гаврила Тампарице, Динка Рањине, Доминка Златарића, Ђора Држића, Ивана Бунића, Ивана Гундулића, Ивана Гучетића старијега, Ивана Гучетића млађега, Ивана Палмотића, Јулије Бунићеве, Криста Лилната, Мавра Ветранића, Мавра Орбини, Марина Држића, Марина Кабоге, Марина Кристићевића, Мароја Мажибрадића, Миха Бунића, Николе Бунића, Николе Наљешковића, Паскоја Примовића, Сава Бобаљевића, Савка Гучетића, Стијепа Бенешића, Франа Лукаревића, Хорација Мажибрадића, Цвијете Зузорићеве, Шимуна Златарића, Шимуна Охмућевића, Шишка Менчетића;[1] свега их

[1] Од оних чије се биографије налазе у *Vitae et carmina*, ја не убрајам у српске писце и ову двојицу: Миха Менчетића Матуфића и Николу Примовића Латинића. Првога Кукуљевић убраја у српске писце и каже: „u kojemu (materinskomu jeziku) je napisao više pjesama, žalibože izgubljenijeh“ (*Stari pjesnici*, III, 34). На основу чега он то чини, није ми познато, а у биографији Менчетића коју је написао нема доказа за то. Љубић се повео за Кукуљевићем те убројао Менчетића у „pjesnike hrvatsko-dalmatinske“ (*Ogledalo*, II, 387), али нигде не каже да је овај писао српски. Међутим, ни Ђорђић, ни Цријевић, ни Сладовић, ни Апендини који сви говоре о Миху Менчетићу, не кажу ни једном речју да је овај што год српски писао. Чак ни Моналдић у своја два сонета испевана Менчетићу (а која наводе и Ђорђић и Цријевић) не казује то; тако ни Бобаљевић у свом сонету који је испевао Менчетићу а који је Цријевић навео: обојица славе Менчетића уопште, али никако као српског песника. И иначе, ни српски песници, у својим посветама, посланицама и осмртницама Менчетићу, не помињу ништа о српским песмама овога. Златарић у осмртници овоме, помиње његове заслуге за републику и његово велико знање:

Matufiću, časti grada Dubrovnika,
slobodo i vlasti i hvalo velika.
Nu tvoga imena ostaje i znanja
na svitu spomena ka neima skončanja (*Stari pisci* XXI, 150).

дакле има четрдесет и три на број. А ми данас знамо за више од четрдесет и три писца дубровачка, за два

У посвети *Ljubmira* (*Stari pisci*, XXI, 71), Златарић (који је тај превод посветио Менчетићу) хвали Менчетићево „puno razumjenje i znanje od razlicijeh jezika“, и вели да овај „ljubi i scijeni“ све што је дубровачко; у посвети *Aminte* (Stari pisci XXI, 249), које је дело старији облик *Ljubmira*, тако исто: али нигде Златарић не помиње Менчетићеве српске песме. Рањина тако их исто не помиње. У посвети својих песама Миху Менчетићу, Рањина га хвали као мудра и учена човека, говори му овако: „s tizime vašime razumom s kojim ste prid znanim vrijedni tolikoj“ (*Stari pisci*, XVIII, 6); или: „kad vam bremena izostane od čtenja razlicih mudrih kńiga koje vi toliko sve pomńivo prid očim držite“.... (стр. 6), и стално га зове „kńižnikom“ (в. и песму иза посвете, стр. 7), али ни речи не каже ни о његовим песмама уопште а камо ли о српским. Наљешковић, који као да помиње Менчетићеве песме, ипак, ни он, не даје помишљати да је овај и српски певао.

A ti o pjesnieh rad' ki si vas s ljubavi,
neka se ovi grad po tebi proslavi (*Stari pisci* V, 327)

каже Наљешковић у посланици „Gospodinu Mihu Matufiću“ (Љубић се позива на исту песму). Према свему овоме, као и према томе што ни једне српске Менчетићеве песме нема, излази да се Михо Менчетић не може с разлогом узимати за српског песника. Он је био човек учен, поштован, угледан, али није ништа српски писао, ако је уопште што и писао. — Николу Примовића Љубић такође убраја у „pjesnike hrvatsko-dalmatinske“, и зове га народним песником (Кукуљевић га нема у *Starim pjesnicima*; тако ни Шафарик у свом делу). Међутим, Цријевић не зна ништа о његовим српским песмама, него помиње само једну талијанску. Сладовић и Апендини говоре о Примовићу само као о љубитељу књижевности, мецени, образованом човеку, а не писцу; тако и Сансовино у посвети свога превода Ливијеве историје њему (ту посвету наводи Цријевић), где му каже: „voi, il qual' essendo conoscitore et amatore delle belle e buone lettere, pratico di molte cose del mondo, di saldo e fermo giudizio....“ итд., али где не помиње да је овај ништа писао. Наљешковић који му је писао једну посланицу (*Stari pisci*, V, 297) на коју изгледа да се Љубић позива за своју тврдњу, такође нам ништа више не разјашњава о овој ствари. Колико ми је познато, од Н. Примовића није очувана ни једна српска песма, нити спис.

пут толико, и још више. Пре свега знамо за све писце XVIII века, а Ђорђић о њима, као о савременицима, није говорио: писци о којима он говори у *Животима и песмама*, сви су из XV, XVI и XVII века. Па онда, баш и што се тиче писаца из XV—XVII века, ми познајемо и од њих већи број него што их има у Ђорђића. Примера ради, да наведем само Јунија Палмотића, Марина Бурешића, Николу Дмитрића. Истина, о овим писцима, ако је истинита наша претпоставка коју смо раније изнели, било је говора у првобитним *Животима и песмама* и ако у данашњем делу тога нема, али то ствар не мења јер најпре, биографије тих писаца немамо *данас* у делу, а после, има и других писаца из тих векова о којима *Животи и песме* нити говоре, нити су пре говорили. Такви су Антун Сасин, Михо Бунић старији, и још неки. Једном речју, *Животи и песме* нису довољан извор за наше изучавање биографије дубровачких писаца већ и по броју биографија које садржавају.

Затим, и за биографије писаца о којима говоре, *Животи и песме* нису довољан извор. *Животи и песме* су у опште једно мало и кратко дело; у њему су биографије махом кратке, каткад и врло кратке. Најдужа је биографија Доминка Златарића, а ни та није врло дуга, не премаша средњу величину Цријевићевих биографија. Има пак биографија и од једног два реда; такве су Влаћа Менчетића, Ивана Бунића (Вучићевића), Марина Кристићевића, која управо и није биографија него само упућивање на извор где о овоме песнику има помена, и друге. По краткоћи биографија, Ђорђићево дело личи највише на Сладовићево, а најмање на Цријевићево и Башићево. У осталом, како у Ђорђићеву делу, супротно Сладовића или Башића делу, има и много песама које Ђорђић наводи или као потврду биографских података које износи, или као пробу песама онога песника о којем

говори:[1] и како су те песме каткад подуже, то Ђорђићево дело, са својим кратким биографијама а дужим песмама, и не личи местимице на биографске списе у правом смислу речи, него пре на какву антологију дубровачких песника у којој сваки од ових има своју уводну биографску и библиографску белешку. Од таквих пак дела не може се ни тражити никакво богаство биографских података. Сви подаци који се ту износе о овом или оном песнику, своде се на нешто вести о његову животу и нешто помена о његовим делима. За вести о животу, код доста песника, ми знамо данас више него што је Ђорђић написао; довољно је да у тој цељи укажем само на Шишка Менчетића, или Марина Држића, или којега било од оних чијим се животописима у последње време бавио проф. Јиречек, који је нову, Ђорђићу и другим биографима непознату, грађу биографску о њима из разних архива изнео. За вести о делима, такође смо данас, код многих песника, боље обавештени него Ђорђић. Ђорђић је, у овом погледу, каткад врло оскудан. Он каткад не помене главнија дела којег песника. Код Гундулића н. пр. не помене *Dubravku;* код Ивана Бунића Вучићевића, *Plandovanja;* код Марина Држића, *Dunda Maroja* нити и једну комедију поименце него само у опште назначи да је овај песник и комедије писао; код Франа Лука-

[1] У *Животима и песмама* има песама српских, латинских, талијанских. Српске су од ових песника: А. Кастратовића, А. Кривоносића, Д. Рањине, Д. Златарића, Ђ. Држића, М. Држића, М. Ветранића, М. Бунића, Н. Наљешковића, Ф. Лукарића, Х. Мажибрадића, Ш. Менчетића, Ш. Златарића, и једног непознатог. Латинске су од: В. Бесаљића, В. Пуцића, И. Ђорђића (Ђорђић је сам једну своју песму унео у дело, у биографију И. Гучетића млађег), Ј. Флавија (в. даље), Е. Цријевића (в. даље) и једног непознатог. Талијанске су од В. Бесаљића, В. Пуцића, Д. Рањине, Д. Златарића, Ј. Бунићеве, С. Бобаљића, М. Монаддића (в. даље), Ц. Симонете (в. даље). На број, песама има 59, и то 32 српске, 12 латинских и 15 талијанских.

ревића, *Vijernog pastijera* и *Atamantu;* код Миха Бунића *Jokastu;* код Ветранића, *Suzanu čistu;* код Сава Бобаљевића, *Jeđupku*, нити једну његову српску песму, итд. Каткад не каже ни да ли је песник или писац о којем говори, писао српске песме и списе или не. То не каже н. пр. за Анђела Мартини, Бартула Наљешковића, Бернарда Ђорђића, Влаћа Менчетића, Ивана Гучетића старијег, Јулију Бунићеву, Мавра Орбини, Марина Кристићевића, Мароја Мажибрадића, Николу Бунића и Цвијету Зузорићеву, за које песнике и писце ми знамо с друге стране да су српски певали и писали.[1] Једном речју, ни по подацима које о дубровачким писцима имају, *Животи и песме* нису богат извор за изучавање биографија дубровачких писаца.

Али ако *Животи и песме* ни по броју биографија, ни по подацима које садрже,[2] нису, према данашњем познавању дубровачке књижевности, богат извор биографски, они су ипак један извор из којега се може по

[1] Све ове, сем Ивана Гучетића старијег, помињу као српске песнике Шафарик и Љубић (*Šafařík,* II, 1. 28, 45, 38, 10, 23, 5, 15, 40, 22; *Ljubić*, Ogl. II, 434, 394, 406, 404, 385, 442, 370, 887, 405, 393). О Гучетићу, в. *Jireček*. Der ragus. Dichter Šiško Meučetić, 44, где се каже за Гучетића: „Aelius (de Cerva) hielt ihm eine Grabrede in welcher er... ihn feiert als Dichter in der lateinischen, griechischen und *slavischen* Sprache". — О Јулији Бунићевој ни Цријевић („multa Etrusco carmine cecinit", каже он), ни Сладовић (који је означује као „poetria Italica"), ни Апендини (који је такође означује као „poetessa italiana". II, 232) не кажу да је певала српски али Колети (Eccl. Rag. 21) каже за њу и Цвијету: „celebres... fuere saeculo decimo sexto Julia Bona, quae *Illyricae* ac Italicae poeseos laude claruit, et Floria Zuzzeri...." О Цвијети Цријевић вели: „multa *Illyrica* carmina elegantissime ediderat" (*Cerva*, Bibl. Rag. II. биогр. Floria de Zuzzeris, cap. II).

[2] О нетачностима у делу требало би такође на овом месту говорити, али смо ми сматрали за згодније издвојити серију Ђорђићевих нетачности и говорити о њима у засебном одељку ове главе (в. даље).

што шта ново извући, или старо кориговати или бар несигурно потврдити. Ми овде не можемо наводити шта је све ново и значајно у *Животима и песмама* за биографију дубровачких писаца (то је ствар оних који буду научно радили биографије ових писаца на основу података из овог и других дела), али ћемо ипак навести два три примера у потврду вредности овога дела као извора. Тако н. пр. у *Животима и песмама* налазимо биографије два српска песника о којима ни један научан рад у области дубровачке књижевности не зна да су они српски певали, нити и речи зна да о овима каже[1]; то су Виктор Бесаљић и Кристо Лилиат.[2] Тако, даље, да узмемо за пример једног од оних песника о којима постоје модерне биографије и монографије, Ветранића наиме, у *Животима и песмама* налазимо да је овај песник писао једну песму о постању града Дубровника[3], а то је вест о којој, у биографијама Ветранићевим и иначе, нема никаква помена.[4] Тако, опет, да узмемо и ситније ствари

---

[1] Шафарик и Љубић немају биографије ових песника; други писци тако исто.

[2] Ни *Животи и песме* не кажу за ова два песника да су српски певали, али ми то знамо по Цријевићу, који каже за Бесаљића: „cum Latinas, tum *Illyricas* musas studiosissime coluit, multaque utraque lingua poemata edidit (Bibl. Rag. IV, биогр. V. Bessal.), а за Лилиата: „quamvis autem negotiis gravibus adeo assiduisque distentus, musas cum Latinas tum *Illyricas*... minime neglexit, sed, cum iis quotidie versatus, cecinit scripsitque utraque lingua multa poemata“ (Bibl. Rag. I, биогр. Ch. Liliat.). — О Бесаљићу и његовим српским песмама, в. IV главу.

[3] „Extat in ejus (Mauri Vetrani) obitum elegia Didaci Pyrrhi... in qua ait ipsum cecinisse de origine Ragusii carmen“. (*Vitae et carmina*, биогр. Maur. Vetran.)

[4] В. биографију Ветранићеву од Казначића (*Stari pisci*, IV увод). Песме са таквим насловом и том темом, колико знам, нема у данас познатим песмама Ветранићевим. Има их у којима се Дубровник помиње (*Stari pisci*, III, 49 и др.).

у вид као и оне које су у пола познате а нису потврђене, у *Животима и песмама* каже се да је Наљешковићева песма *Razmišljanja vrhu muke Isukrstove* писана 1586 године[1], чиме се потврђује једна белешка у једном само рукопису која то исто казује[2], која вест до сад није изгледала поуздана. Тако се потврђује и она белешка[3], непоуздана до сада, да се онај којем је песма Марина Држића *Svitlomu i vridnomu vlastelinu Sabu Nikolinovu* испевана, презивао одиста Гундулић, јер се у *Животима и песмама* овај властелин изриком назива Сабо Гундулић[4] (Sebastianus Gundula), итд. Оваквих примера могло би се још неколико навести[5], али је и ово до-

[1] „...Conscripsit (Nicolaus Nalius)... ultimum (librum) de Christi Domini passione anno domini 1586. (*Vitae et carm.* биогр. N. Nal.)

[2] У једном ркп. стоји код те песме: „složeno godišta 1586“ (*Stari pisci*, V. 117).

[3] „Na ovom je mjestu u 2 izdanju netko upisao: *Gundulići*“ каже издавач Држићевих дела код те песме (*Stari pisci*, VII, 17).

[4] „...ut ipse (Marinus Darsius) testatur ad Sebastianum *Gundulam*, ubi haec habet“... каже се у *Животима и песмама* и одмах се наводе стихови из поменуте песме (*Vitae et carmina*, биогр. Mar. Darsius).

[5] Овде ћемо навести још један податак из *Живота и песама* који би, да је био познат у своје време, разјаснио оно што су доцнији испитивачи (Г. А. Павић) сами морали да разјасне. О делима Савка Гучетића рекао је Апендини ово: „Ci resta di lui (Savino Gozze) la traduzione di due tragedie italiane.... cioè dell' *Ariadna* di Vincenzo Giusti e della *Dalida* di Lodovico Grotto, detto il cieco d' Adria“ (*Appendini*, II, 233). Данас је, међутим, позната само *Далида* Гучетићева, и видело се да она „није превод Гротове *Далиде* него је слободна имитација друге трагедије, *Ариадне*, истога талијанскога писца, у коју је Гучетић уметнуо мотива и сцена... по Гротовој *Далиди*“ (*Stari pisci*, XVI, увод *Djelima S. Gučetića* од Г. Н. Будманија, стр. XVIII). *Ариадне* пак Гучетићеве (превод из Бустија) нигде нема (в. *A. Parić*, Historija dubr. drame, 55). Ђорђићев говор о тој ствари потврђује то и разјашњава: „Sabinus Gotius, Bendeviscevich dictus, transtulit Illyrice *Ariadnam* Ludovici Grotii, quem Caecum Adriae vulgo nuncupant, quam *Dalidam* appellavit“. (*Vitae et carmina*, биогр. Sab. Gotius).

вољно да покаже колика је вредност *Живота и песама* као извора за познавање биографије дубровачких писаца[1].

Ми смо говорили о вредности Ђорђићева дела као извора за изучавање биографија дубровачких писаца, према данашњем познавању овога дела дубровачке књижевности; пређимо сад на вредност коју дело има уопште, према начину како је рађено и писано.

Ван икакве сумње, дело је писано савесно и са познавањем ствари. Ђорђић је први почео у већем обиму радити на дубровачкој биографији и писати животописе свих главнијих дубровачких писаца, и он је тога ради ушао у познавање свега што се на живот њихов односи дубље него што су његови претходници то могли чинити. Он је на све стране[2] скупљао податке о животу писаца о којима је говорио, и брижљиво читао њихова дела; помоћу тога двога, он је савесно писао своје *Животе и песме*.

Прикупљајући податке о животу писаца, Ђорђић се трудио да пробере оне који су поуздани и потврђени, а

---

[1] По себи се разуме да смо ми овде говорили о вредности коју *Животи и песме* данас представљају као извор за проучавање биографије дубровачких писаца, а не о томе је ли ово дело вредно да се изда. О вредности за издавање једног споменика, решавају и други разлози, које нећемо сад набрајати. Циљ издавању споменикâ, у осталом, тај је да се студије по овој или оној научној области подстакну јаче и упуте на што тешњу везу са изворима; главна је корист од издавања у томе што се студије директно везују за сам издани споменик, а престану ослањати се на радове онога који се тим споменицима служио. У осталом, *Животи и песме* нису вредни издавања само по томе што садрже биографске податке о дубровачким писцима, него што често пута садрже и песме дубровачких песника које су се само у овом Ђорђићевом делу очувале, а не и у којем другом рукопису.

[2] О изворима које је Ђорђић за ово дело употребио, в. засебни одељак у овој глави.

да одбаци оне који изгледају легендарни. Због тога по свој прилици код Ђорђића нема оних легенада којих у Цријевића каткада има. Тако н. пр. у Ђорђића нема она прича како је постала Чубрановићева *Јеђирка*, и коју је Цријевић забележио па по њему понављају и данашњи литерарни историци, наиме: како је Чубрановић био заљубљен у једну госпођу властелинку па јој не смео открити љубави, него би је сваки пут само пратио чим она из дома изиђе; па како се она један пут расрдила на то, кад га је чула да за њом нешто шапуће, и рекла својој служавци: „шта гунђа овај Јеђупак (Циганин)?;“ па како је он одмах отрчао кући и написао ону своју чувену песму[1]. Ђорђић је за ту причу тако исто могао знати као и Цријевић, али је није ставио у биографију Чубрановићеву као овај[2]. Уопште се Ђорђић трудио да само каквим извором потврђене податке уноси у дело. Због тога он скоро сваки податак потврди документом, исказом савременика, или, што је такође често, песмом која такође може да потврди неке од унесених података[3].

Оцењујући дела и узимајући пробе песама појединих песника, Ђорђић је у главном показао добар укус и разумевање у овом послу. Види се по свему да је многа дела дубровачких песника видео и читао, и да је с довољним познавањем давао оцене о њима и уносио их као обрасце у дело. И код оних дела која не оцењује него само помиње, види се, по томе како их описује, да их је, ако не читао, оно бар имао у рукама, што се за Цри-

---

[1] *Cerva*, Bibl. Rag. I, биогр. And. Ciubranovich, cap. II.

[2] Цријевић је сличну легенду забележио и о постанку *Dervišijade*. Једанпут, прича Цријевић, кад је Стијепо Гучетић изишао из тамнице, запуштен, брадат и чудно одевен, кнежева жена видела га и запитала некога: „какав је ово дервиш?“, а он то чуо па написао своју *Dervišijadu*.

[3] Ово је обичај и Цријевића и других дубровачких биографа.

јевића н. пр. не може увек тврдити, бар кад је реч о српским делима о којима овај говори. Тако н. пр. Ђорђић каже да је Никола Бунић „написао песму о Јовану Крститељу у три књиге“[1], и доиста његово *Glavosječenje navjestitelja Jezusova Ivana Krstitelja slavnoga* има три „pjevanja“[2], што је доказ да је песму Ђорђић бар видео. Тако, даље, каже да је Паско Примовић „написао шест књига песама о порођењу Богородице“[3], и одиста Примовићева *Pjesan od upućenja riječi vječne i od poroda djevičkoga* има шест „pjevanja“[4]. Тако, после, каже за Шишка Менчетића да је „писао шест књига љубавних песама“[5], а, ако тих шест књига данас и нема, новија критика склона је по разним знацима да верује да је толики број књига његових песама доиста био некада[6].

---

[1] „Poema de Joanne Baptista tribus libris comprehensum scripsit (Nicolaus Bona)“. В. *Vitae et carm.* биогр. N. Bona.

[2] В. ову песму штампану у *Dubrovniku, zabav. Nar. Štion. dubrov.* (Spljet, 1868, стр. 265—277).

[3] „(Pasqualis Primus) scripsit de Partu Virginis carmine Illyrico libros sex“ (*Vitae et carm.* биогр. P. Prim.).

[4] В. ркп. ове песме у фрањев. библ. у Дубровнику под бр. 5 (126) и 79 (195).

[5] „(Sigismundus Mensius) scripsit eroticorum sex libros“ (*Vitae et carm.* биогр. Sig. Mens.).

[6] Г. М. Решетар у својој расправи *Das ragusanische Liederbuch aus dem Jahre 1507* (*Archiv f. slav. Phil.* XXII Bd. стр. 223) претпоставља да су првобитно биле две самосталне збирке Менчетићевих песама које су доцније спојене у један азбучно уређени зборник (онај из 1507), и да су обе имале по три књиге песама. „Wahrscheinlich, додаје он, wurde gleichzeitig auch die erste Sammlung auf dieselbe Weise in 3 Bücher eingetheilt, denn eine solche 3 + 3 Bücher enthaltende Redaction der Lieder Menčetić's war den ragusanischen Literaturhistorikern aus der ersten Hälfte des XVIII Jahrhunderts bekannt, da sie ausdrücklich von *sechs* Büchern erotischer Lieder des Menčetić sprechen.“

Ми ове примере наводимо да се види како и поједини детаљи Ђорђићевих *Живота и песама* сведоче о његову познавању дела о којима је говорио, а да цело дело сведочи о том познавању које нико од његових претходника није имао, ствар је јасна свакоме који је имао прилике да *Животе и песме* види и прелиста[1]. Што се тиче оцена које Ђорђић даје о песницима и њиховим делима, ваља поменути да су оне у главном трезвене и без јачег хваљења ових. Ђорђић је уопште, а супротно Цријевићу на пример, уздржљив у хваљењу, умерен и без дивљења и одушевљења. Он, у осталом, пропусти каткад песнике и дела без оцене; тако, Доминка Златарића, Марија Мажибрадића, Франа Лукаревића, и друге. А и кад дâ оцену, дâ је кратку и умерену. Најчешће су му оцене: „био је добар песник“[2], „није рђав“[3], „писао је доста лепо“[4], „преводио је доста срећно“[5], и сличне. Ређе су јаче похвале[6]. За *Osmana* н. пр. каже само ово: „између осталих (Гундулићевих дела) истиче се епска песма

---

[1] По одељку о изворима (в. даље) може се то исто видети.

[2] „Antonius Castratius... poeta bonus fuit Illyricus“ (*Vitae et carmina,* биогр. A. Castr.).

[3] „Joannem Palmottam... poetam non malum fuisse argumento est...“ (*Vitae et carm.* биогр. Jo. Palm.).

[4] „Christophorus Liliatus... Latine et Illyrice scripsit splendide satis“ (*Vitae et carm.* биогр. Chr. Lil.).

[5] „(Simeon Slatarichius) coeperat Ovidii Metamorphosim satis feliciter in Illyricum e Latinis transferre...“ (*Vitae et carm.* биогр. S. Slatar).

[6] „(Horatius Maxibradi) optimus fuit sui temporis poeta“ (*Vitae et carm.* биогр. H. Maxib.); „Pasqualis Primus poeta fuit optimus“ (*Vitae et carm.* биогр. P. Prim.); „Valentinus Valentinius... poeta sui temporis fuit optimus“ (*Vitae et carmina,* биогр. V. Val.). Тако и за дела ових песника: „extat luculenta epistola (Horatii Maxibradi) ad Valentinum Valentinium“ (*Vitae et carmina*, биогр. H. Maxib.); „...quod ipse (Valentinus Valentinius) testatur ad amicum lepidissima elegia“ (*Vitae et carm.* биогр. V. Val.), и др.

која се зове *Osman*"[1]. Највише цени, међу свима дубровачким песницима, Гундулића за којега каже да је између осталих песника „без поговора први"[2] (суд један који је Ђорђић први од свију биографа дубровачких рекао); затим цени јаче Рањину за којега каже да је „први довео у ред српску поезију"[3]; Менчетића и Држића за које вели да су били „први што су прославили српску поезију" и које назива Петрарком и Бокачом, хвалећи при том „елеганцију њихова језика, неусиљени патос и љупкост сентенција"[4]; па Марина Држића којега означава као „човека врло одарена за поезију и наклоњена шали и досеткама"[5]; после, Хорација Мажибрадића, Вала Валовића', за које има лепе речи, и др. Чудна је оцена коју даје о талијанским песмама Сава Бобаљевића, али се може објаснити игром речи пре но жељом да дâ оцену тачну[6].

---

[1] „Prae reliquis tamen emergit epicum poema quod Osmanes inscribitur" (*Vitae et carm.* биогр. J. Gund.).

[2] „Joannes Gundula..., vir et eruditione et splendore poematum, in caeteris poetarum facile princeps" (loc. cit.).

[3] „Primus Araneus redegit in ordinem Illyricam poesim" (*Vitae et carm.* биогр. D. Araneus).

[4] „Georgium Darsium et Mensium primos fuisse qui r(ati)o(n)em Illyricae poeseos illustrassent..." (*Vitae et carm.* биогр. G. Dars.); „ausim ex his alterum Petrarcam, Boccacium alterum Illyricae poeseos appellare, nam et elegantia idiomatis, et inelaboratum pathos atque sententiarum suavitas in ipsis passim eminet" (*Vitae et carm.* биогр. Sig. Mensius).

[5] „Marinus Darsius... vir ad poesim facillimi ingenii, nec minus ad sales et lepores proni" (*Vitae et carm.* биогр. Marinus Darsius).

[6] „Sabinus Bobalius Surdus... Italice scripsit, pro temporis illius conditione, non absurda epigrammata". (*Vitae et carm.* биогр. S. Bob.). Игра речи: surdus, absurdus.

Сем тога што су *Животи и песме* писани и рађени савесно и са познавањем ствари, како у погледу на животописне податке тако и у погледу на оцену и избор песама, то је дело и иначе добро писано. Све је у њему казано кратко, концизно, и са доста добрим редом у излагању. Што Цријевић вели да се у *Животима и песмама* о писцима и њиховим делима говори „без икаква реда",[1] није основано, ако се узме у вид начин излагања података у једној датој биографији.[2] Додуше, у неким биографијама (Златарића, Бобаљевића), подаци су нешто набацани и испретурани, али је то случај само код две три дуже, а у осталим, које су махом кратке, података и нема толико да их је требало нарочито уређивати, и ред којим су изложени добар је. Карактеристично је (и ми то истичемо да се види веза у начину излагања између *Живота и песама* и *Писма попу Раду*) да је Ђорђић, у *Животима и песмама* а у биографијама оних песника и писаца чијих дела има штампаних и рукописних, по правилу најпре ређао штампана дела тих писаца па онда рукописна; држао се дакле оног истог реда који је у *Писму попу Раду* са још више прецизности увео, где је, наиме, поделио све писце у две групе: оне чија су дела штампана, и оне чија су дела рукописна, па говорио најпре о првима а после о овим другима.[3] Да је поменути ред у излагању узео у *Животима и песмама*, види се по био-

[1] В. почетак II главе, стр. 159.

[2] Рекавши да су *Животи и песме* написани „sine ullo ordine", Цријевић је јамачно мислио на ред којим су биографије у делу поређане, а који јамачно није био ни азбучан, ни икакав, судећи бар по реду који влада у Цријевићеву препису овога дела. До нас је међутим дошао и други препис дела у којем су биографије уређене (да ли од самог аутора или доцнијих преписача?) по азбучном реду, који, узгред буди речено, није строго држан.

[3] В. IV главу овог чланка.

графијама Антуна Кастратовића, Доминка Златарића, Марина Држића, Николе Бунића, Николе Наљешковића, и других, а нарочито Гундулића.[1]

Кад Ђорђићево дело има такве особине какве смо сад набројали, није чудо што су се познији биографи дубровачки а његови млађи сувременици у великој мери користили њим при изради својих дела. Сладовић и Цријевић за многе податке које су забележили, дугују Ђорђићу; Цријевић је цео материал који је нашао у Ђорђићеву делу, унео у своја дела, која је још обогатио многим другим материалом. По Цријевићу и Сладовићу, и други су биографи узимали податке које су ови по Ђорђићу забележили, и тако се каткада деси да се понеки податак или примедба из *Живота и песама* нађе и у списима Апендинија, и чак Шафарика, и других, који ово Ђорђићево дело нису ни видели него само чули за њ.[2]

---

[1] В. гл. III, стр. 218, прим. 2, где се говори о Гундулићевим делима.

[2] Да се види како су Цријевић, Сладовић и др. узимали и каткад просто преписивали из Ђорђића поједина места, навешћу један пример. Ђорђић је рекао да су Гундулић и Палмотић узимали често пута стихове из Чубрановића и уносили у своје песме, и поредио тај поступак њихов са оним што је Виргилије чинио каткада са стиховима Енија, највећег латинског песника из предкласичког доба, и Лукреција, писца *De rerum natura*. То су сви за Ђорђићем понављали. Ево да цитирамо: „Adeo magni a nostris celebrioribus poetis est habitus (Andreas Ciubranovich) ut Gundula et Palmotta non erubuerint ejus integra carmina, ut Virgilius Ennii atque Lucretii, suis carminibus intertexere“, каже Ђорђић (*Vitae et carm.* биогр. A. Ciubr.). А Цријевић: „Celeberrimos nostrorum poetarum Joannem Gundulam et Junium Palmottam non puduit integra ejus carmina suis inserere poematibus, ut inde palam facerent summi illi viri, eam se Andreae carminum rationem habuisse, quam Ennii atque Lucretii carminum habuit Virgilius“. (*Cerva*, Bibl. Rag. I. биогр. A. Ciubr. cap. II). Сладовић, тако исто: „Andreas Ciubranovich poeta Illyricus adeo insignis fuit ut Junius Palmotta et alii

Пређимо сад на нетачности и погрешке којих има у Ђорђићеву делу.

У биографији *Андрије Соркочевића*, Ђорђић каже да је овај песник умр'о 10 априла 1578, и додаје да је

non erubuerint suis carminibus integros ejus versus intertexere, ceu Virgilius illos Ennii et Lucretii". (*Dolci*, Fasti, 2). Апендини опет: „Comunque sia, egli (Andrea Ciubranovich) superò di lunga mano chiunque l'avea preceduto, e i Gondola, e i Palmotta, che sono riputati per i più grandi poeti illirici, non dubitarono, siccome leggiamo aver fatto Virgilio di quelli di Ennio e di Lucrezio, di inserire gl' interi di lui versi nelle proprie composizioni" (*Appendini*, II, 222). А Шафарик просто преводи Апендинија: „Wie dem auch sei, er übertraf bald alle seine Vorgänger und sowohl Gundulić als Palmotić, welche beide allgemein für die grössten illyrischen Dichter gehalten werden, nahmen keinen Anstand ganze Verse von ihm in ihre Dichtungen aufzunehmen, wie solches Virgil mit Versen des Ennius und Lucretius gethan hat". (*Šafařik*, Gesch. der südsl. Lit. II, 8). И Љубић каже један део од тога: „Gjono Palmotić i Ivan Gundulić nisu se stidili is nje (*Jedupke*) čitave redke u svoje pjesmotvore uvrstiti" (*Ljubić*, Ogl. II ,379). Чак и дум Иван Стојановић понавља исто: „Gundulić i Palmotić prenosili su u svoje pjesme čitave stihove iz *Jedjupke* kao što je radio i Virgilij sa Enijevijem i Lukrecijevijem stihovima" (*Ivan kan. Stojanović*, Dubrovačka književnost, 1900. стр. 10). Срећом те је ова примедба Ђорђићева о позајмицама из Чубрановића као и компарација са позајмицама Виргилијевим, тачна; иначе се, како нико од ових које наведосмо није контролисао њену тачност, могла и једна погрешка тако преносити с колена на колено. О позајмицама из Чубрановића, видети увод проф. Л. Зоре пред песмама Чубрановића (*Stari pisci*, VIII, стр. IX), где су наведени неки стихови из *Osmana* и *Kristijade* који су одиста позајмљени из Чубрановића. Да је пак Виргилије узимао из Енија и Лукреција, видети у издању *P. Virgilii Maronis Opera* које је приредио E. Benoist (Paris, Hachette, 1890, 16) увод (préface, IX; Vie de Virgile, 10) као и таблицу позајмица Виргилијевих (table des principaux passages des poètes grecs et latins imités par Virgile) у истој књизи (стр. 571—592) где се ова два латинска песника сваки час истичу као извор Виргилију, нарочито за *Енеиду* његову. И иначе је та ствар позната; в. француски провербиални израз „du fumier d'Ennius" који је баш поводом тога и постао.

тај податак узео из књиге *Album nobilium*.[1] Тај податак, међутим, не може бити тачан. *Album nobilium* који овде Ђорђић помиње, није ништа друго до познати рукописни зборник *Specchio del maggior consiglio* који се и данас чува у архиву републике. У том пак зборнику, помиње се само један властелин под именом које и наш песник има (Andreas Franchi de Sorgo), али тај властелин није онај песник о којем Ђорђић говори. Јер песник је, како Ђорђић каже (а то потврђује и Јаков Флавије, као што ћемо даље видети), умр'о у својој двадесет трећој години, а овај о којем *Specchio* има запис, умр'о је у својој осамдесет седмој години, и ако код обојице стоји 1578 година као година смрти.[2] Излази дакле да се ови подаци из *Specchio* не могу односити на песника о којем Ђорђић говори, а Ђорђић их је ипак узео као да се на овога односе. У биографији *Арканђела Гучетића*, Ђорђић каже да је овај „сем осталог што пропаде, издао на српском *Rozario s družbom prislavnog imena Jesusa*",[3] по чем би се могло мислити да су сва Гучетићева дела сем овога пропала. Међутим од овога писца још нам је остало и ово: *Rozario B. D. Marije, Život sv. Karla Boromea,* и *Anđela Nelija o početku i svrsi života čovječanskoga.*[4] Наведен неким песмама Рањининим у којима се помиње реч „цвијет" (то су 33. и 87 песма) коју су дубровачки песници каткад

[1] „Andrea Franco di Sorgo morì l'anno 1578 ai 10 aprile. Reperitur in Albo nobilium" (*Vitae et carm.* биогр. A. Sorg.).

[2] *Specchio:* „Andreas Franchi de Sorgo. an(norum) 23. Die XI dece(m)b(ris) 1514. Obiit 1578 maii." То значи да је био примљен у веће дубровачко 11 децембра 1514 кад му је било 23 године; следствено да се родио 1491, и да је умр'о у својој 87 години (1578).

[3] „Praeter alia, quae perierunt, edidit typis Illyrice *De Rozario et nomine Dei*" (*Vitae et carmina*, биогр. Arch. Gozzeus).

[4] *Ljubić,* Ogledalo, 441.

узимали као алузију на име чувене поеткиње дубровачке, Ђорђић је у биографији *Динка Рањине* рекао за овога да је волео Цвијету Зузорићеву и навео поменуте песме у потврду тога. За овим речима Ђорђићевим повео се и Цријевић те каже то исто о Рањини, у биографији овога, и позивајући се на исту песму на коју и Ђорђић[1], а за Цријевићем су и други понављали.[2] Међутим, то није тачно. М. Ваљавац је доказао нетачност овога навода овим разлагањем: „кад је Рањина своје песме год. 1563 издао, било је Флори Зузеровој *осам* година, ако је истина (што вели Апендини) да се родила 1555 године; за такијем дјететом не вјерујем да је Динко пламтио“.[3] А родила се одиста у то време, свакако не пре те године.[4] У биографији *Ђора Држића* има једна погрешка за коју би се пре могло рећи да је погрешка преписача него самога Ђорђића. У два рукописа Ђорђићева дела стоји да је Ђоре Држић волео кћер Шишка Менчетића па се ова удала за другога.[5] „Ову је вијест, каже проф. Јагић,

---

[1] *Cerva,* Bibl. Rag. I. биогр. D. Araneus cap. II. То је „ode XXXIII“ како је Цријевић бележи.

[2] Гаљуф (Galleria di Ragusei illustri, биогр. D. Araneus) и Кукуљевић. В. *Stari pisci*, XVIII, стр. IX прим., и *Stari pisci,* XXI, стр. XVIII, прим., где су уводи делима Рањине и Златарића од Ваљавца и Г. Будманија.

[3] *Stari pisci*, XVIII, стр. IX. прим.

[4] *Stari pisci*, XXI, стр. XVII. прим.

[5] „Georgius Darsius, poeta, amicus Sigismundi Mensii, cujus filia pro qua Georgius ardebat, alii nupta est.“ Тако је у једном од ркп. по којима сам спремио издање *Vitae et carmina*, а тако је и у ркп. изгубљеном из којега проф. Јагић наводи ову реченицу (*Stari pisci,* II, стр. VII). У трећем рукопису који је писан руком самога Цријевића, стоји: „Georgius Darsius, coaevus Sigismundi Mentii cujus est poema cum puella quam ardebat, alii nupta fuisset.“ Да је овде Цријевић сâм поправио Ђорђића у преписивању, он би јамачно известио о томе у свом делу (Bibl. Ragusina) као што је то учинио с Ђор-

прихватио те по својем обичају оћћими фразами искитио Апендини, а из њега пријеђе на касније литерарне историке".[1] У истинитост те вести одмах је посумњао проф. Јагић који ју је први и саопштио као Ђорђићеву, али је данас, после биографских истраживања проф. Јиречека о Шишку Менчетићу и Ђору Држићу, потпуно јасно да је та вест неистинита, и то из два проста разлога: прво, што се Шишко Менчетић оженио тек онда кад је Држић био поп; и друго, што Шишко није имао ни једне кћери него саме синове.[2] У биографији *Марина Држића* има такође погрешака. Пре свега, могло би се као погрешка рачунати и оно што се хоће да одреди година кад је породица Држића од властеоске постала пучанска.[3] Ђорђић је ту јамачно хтео ставити годину 1526, 1348 или 1399 које дубровачки летописци разно узимају као годину преласка Држића у пучанство. Међутим, те су године нетачне, као што је нетачна и вест о овом преласку. По испитивању проф. Јиречека зна се данас да су биле две породице Држића: једна властеоска, која је угинула пре краја XIV века; и друга, пучанска која се јавља у другој полн истог века и којој су припадали песници Ђоре и Марин Држић.[4] Затим је погрешка оно што Ђорђић вели да су Марина Држића оптужили да је узео из Ветранића

ђићевом погрешком за Миха Бунића (в. даље). Али Цријевић у свом делу ништа о томе не говори, нити уопште помиње да је девојка коју је Држић волео, била Шишкова кћи (Bibl. Rag. II. биогр. G. Darsius). С тога држим да је ово пре погрешка преписача него Ђорђићева.

[1] *Stari pisci*, II, стр. VII.

[2] *K. Jireček*, Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić (*Archiv f. slav. Phil.* XIX Bd., 74).

[3] „Marinus Darsius ex antiqua familia, quae in civilem ordinem devoluta est anno.... (година није стављена)". B. *Vitae et carm.* биогр. M. Darsius.

[4] *K. Jireček*, наведено место.

Tirenu[1] кад је опште позната ствар да је то било због *Posvetilišta* које је одиста само скраћена прерада *Posvetilišta Arramova* од Ветранића; ову исту погрешку примио је и Цријевић а за њим и Апендини од Ђорђића.[2] Можда је нетачно и оно (бар личи на легенду) да је Држић написао *Tirenu* због неке девојке Талијанке коју је у Италији заволео; то исто Цријевић и Апендини причају.[3] У

[1] „*Tyrrhenam* bucolicam comoediam edidit (Marinus Darsius)... Non defuerunt invidi qui illum comicum poema Vetrani fuisse crederent et plagiarii nota afficerent Darsium“ (*Vitae et carm.* биогр. M. Darsius).

[2] „...Habemus... (Marini Darsii) bucolicam comoediam, *Tyrrhenam* inscriptam...: Maurus Vetranus, qui tunc vivebat magni nominis poeta, creditus est comoediae author...“ (*Cerva*, Bibl. Rag. III, биогр. M. Darsius, cap. II). „Quando (la *Tirrena*) uscì alla luce, i nemici del Darscich l'attribuivano al Vetrani“ (*Appendini*, II, 283). В. и увод Ф. Петрачића *Djelima* М. Држића (*Stari pisci*, VII, стр. IX).

[3] „... quod Tuscam puellam in Italia amasset, cujus memoriam integram quoque trans mare in patria servabat, eam comoediam (Tyrrhenam) edidit.“ (*Vitae et carm.* биогр. M. Darsius). „Eam (*Tyrrhenam*) adhuc juvenis lucubravit quod puellam, forte Paulam nomine, in Etruria, cui proximum est Tyrrhenum mare, adamasset“. (*Cerva*, Bibl. Rag. III. биогр. M. Dars. cap. II). „La sua (di Marino Darscich) *Tirrena*..., fatta da lui in grazia d'una sua amica della Toscana...“ (*Appendini*, II, 283). — Нећемо сматрати за праву погрешку али држимо да је потребно поменути како Ђорђић, за стихове „Držića svi znamo poboḷe nego ti“, каже да се налазе „in prologo *Adonidis*“, а они, међутим нису из „*Adona*“ него из „Prologa drugog komedije prikazane u Držić na piru“ (*Stari pisci*, VII, 21—26); можда је пак то одиста пролог „*Adona*“. Поменимо најзад да оно што Ђорђић каже за *Prikazanje od poroda Jezusova* да је то „mixtura prosae et carminis“, не треба узети да се односи на целу драму него само на почетак као пролог у којем одиста има и прозе и стиха, док је цела остала драма у стиху. Тачно је, међутим, оно што Ђорђић каже да је Држић оставио осам комедија („item supersunt octo comediae soluta oratione“), и ако ми данас имамо њих седам (*IV*, *V*. *Skup*, *Dundo Maroje*, *Arkulin*, *Guho Krpeta i Hlad*, *Pjerin*), јер се комедија *Pomet* изгубила (в. поменути увод Петрачића; *P. Budmani*, Pjerin Marina Držića, Zagreb. 1902, стр. 1)

биографији *Миха Бунића* Ђорђић је начинио велику збрку, коју нам је Цријевић разјаснио. Он је помешао Миха Бунића Бабулиновића који је био српски песник и живео крајем XVI века (његова је песма штампана у *Discorsi della penitenza* од Н. В. Гучетића 1589) са Михом Лука Бунића који је такође био српски песник али живео почетком тога века и био кнез дубровачки 1511 године, те је тако у биографију првога унео поменути податак о кнештву другога.[1] У биографији *Шишка Менчетића* има такође једна погрешка, а односи се на годину његове смрти. Ту је, наиме, забележено да је овај умр'о 1501 (mortuus est Sigismundus Mentius anno 1501, annorum 44, uti e nobilium catalogo patet). Та је година, међутим, погрешно записана, и данас се зна поуздано да је Шишко умр'о 1526 године.[2] Што је можда Ђорђића преварило, то је што у поменутом *catalogus nobilium*, који ништа друго није него чешће помињани *Specchio*, стоји, поред имена једног Шишка Менчетића, 1501 година као година смрти

[1] У своме препису Ђорђићевих *Vitae et carmina* Цријевић сам додаје, после преписане биографије Бунића: „Michael Bona alter a laudato. Trovasi ai Salmi penitentiali del Gozze un sonetto del Bona, onde non può essere quello che fù rettore dell' anno 1511. S' esamini bene ciò che viene notato di Michael Bona e troverasi che furono due". А у свом делу (Bibl. Rag. III, биогр. M. Bona, cap. II), вели (у биографији Миха Лукова Бунића): „Laudatur hic ab Ignatio Georgio in Adversariis, sed confunditur cum alio cognomine de quo hic secundo loco agimus (одмах иза ове биографије долази биографија Миха Бунића Бабулинова под насловом: Michael Bona alter). Non advertit Georgius quod, si unus ac idem fuisset Michael Bona qui anno seculi sextidecimi XI, imo III, ut publicis tabulis constat, rector reipublicae fuit (quem dignitatis locum ante annum quadragesimum nemo forte omnium adhuc conscendit), et exeunte eodem seculo in vivis erat, uti revera alter erat de quo mox agemus, jam ad annum aetatis prope CXL pervenisset; id autem nec ille affirmaret, nec ulli probabile prorsus videbitur".

[2] *Jireček*, Der ragus. Dichter Š. Menčetić, 72.

(obiit 1501) али се то односи на Шишка *Стијепова* Менчетића (Sigismundus *Stephani* de Menze), а не на нашег песника који је Шишко *Шимунов* Менчетић (Sigismundus *Simonis* de Menze) као што и сам Ђорђић (што ствар чини чуднијом) зна („filius fuit Simeonis Mensii", каже Ђорђић). То су од прилике погрешке и нетачности у *Животима и песама.*[1]

Завршимо анализу *Живота и песама* истраживањем извора којима се Ђорђић за ово дело служио.

Извори којима се он служио, многи су и разноврсни, и он их често сам казује. Ми смо се по његовим назначењима, која наравно нису увек сувише прецизна, трудили да проверимо сваки податак на самом извору из којега је Ђорђић црпао а до којега смо могли доћи, и то што смо нашли сматрамо да није некорисно изнети у овом засебном одељку.

---

[1] Овде не рачунам погрешке које су ван сумње преписачеве: погрешке у цифрама и сличне (тако је као година кад је изишао *Dialogo sopra la sfera* од Наљешковића стављена 1576 место 1579. итд.). Тако исто не рачунам ни погрешке које је Ђорђић учинио у биографијама који нису српски писали. Ту би дошла она коју смо раније поменули кад смо говорили о броју биографија у делу, напме да је Ђорђић убројао у Дубровчане и Ивана Доминкова који је одиста био Флорентинац како Цријевић исправља (в. стр. 164). Само бисмо додали да је Ђорђић убројао у Дубровчане и Јакова Филипа Томазини, чија се биографија налази такође у једном ркп. Ђорђићевих дела, а који такође није јамачно био Дубровчанин кад његове биографије нема у Цријевића делу. (В. писмо Марину Златарићу пред *Saltijerom slovinskim*, 1851, стр. V, где Ђорђић вели: „Jacobus Philippus Tomasinus, Aemoniensis episcopus«.). Додајмо још да Цријевић, поред Ивана Доминкова, оглашава за странца и Руфина Скачоту којега је Ђорђић такође у Дубровчане уврстио и написао му биографију у *Животима и песама.* Цријевић ту има право. (в. IV главу овог чланка).

Претходници Ђорђићеви нису му послужили као богат извор. Онима из XVI века (*Амброзије Рањина, Бернардо Геталдић*) као да се није никако ни служио те их и непомиње никако, али већ од оних из XVII века узимао је колико му је било потребно. Тако је из *Амброзија Гучетића* узео, за биографију Анђела Мартини, све податке које је овај забележио[1]; тако исто, и за биографију Шимуна Охмућевића[2], нешто мало ипак изостављајући. Из *Кавалиерија* је узео све потребне податке за биографију Арканђела Гучетића[3]. Биографијом Јунија Палмотића од *Стијепа Градића* не можемо рећи да ли се служио, пошто те биографије данас нема у Ђорђићеву

[1] „Fr. Angelus de Martinis de Rhagusio, pater non solum nomine sed et re angelus, ob vitam quam ducebat in religione. In scientia grammaticali erat unicus. Scripsit *Methodum grammaticae, Carmina* multa poetica. Claruit circa annum 1530«. (*Ambr. Gozzeus*, Catalogus virorum ex familia Praedicatorum, стр. 19). — У овом ћемо одељку наводити само изворе а не и речи самога Ђорђића, за које можемо упутити само на дело Ђорђићево.

[2] „Fr. Simeon Ohmuchievich de Rhagusio, lector sacrae theologiae, pater multum venustus, in scientiis tum scolasticis tum moralibus perfecte instructus, memoria tenacissimus, ingenio rarus, in studiis assiduus, in lectionibus providus, in consiliis unicus, in omni re exquisitus. Convertit multa ex latino in idioma maternum, ut *Confessionale perpulchrum, Orationes* multas, *Sermones* varios. Et multa alia fecit. Vivit adhuc in conventu Rhagusino 1605.« (*A. Gozzeus*, Catalogus, стр. 220).

[3] „Il. P. Fr. Arcangelo Gozzeo (o de Gozzi), da Ragusa, vescovo delle chiese unite di Mercana e Trebigna nella Dalmazia, eletto da Clemente VIII circa al 1595, fù un suggetto chiarissimo nella teologia, nelle scienze umane e nella gravità di costumi, d' ingegno eccellente, di parlare composto e di gran valore nel predicare e declamare al popolo. Fra le altre opere nelle quali lasciò di se a posteri la dotta memoria, scrisse in idioma illirico della confraternità del santissimo rozario e del nome di Dio«. (*Gio. Mich. Cavalieri*, Galleria de' sommi pontefici, etc. св. I, стр. 499).

делу; биографијом пак Петра Бенешића од истог Градића јамачно се није служио пошто није ни писао живот овога Бенешића.

Како му његови претходници нису пружали никакву овећу грађу за његово дело, то се Ђорђић за ову обраћао хроничарима и историцима који су у својим делима узгред помињали којег дубровачког писца.

Тако је, од хроничара и историка, узимао за извор, и ако га не помиње, најпре *Милеција*, хроничара из XII и XIII века, који је описао главне моменте дубровачке историје у стиховима. Од њега је н. пр. узео, за биографију Мавра Ветранића, онај податак да је Живко Ветранић (Vitalis Vetranus), један од предака Маврових, био кнез дубровачки (principem locum in senatu Ragusino obtinebat) 1012 године, кад је бродар Јован Фрунције пренео у Дубровник мошти мученика Зенобија и његове сестре Зенобије[1]. Затим му је извор био *Марко Антоније Сабелик*, талијански историк из XV века, који је 1487 штампао у Млецима своју велику млетачку историју у 33 књиге *Rerum venetarum ab urbe condita*

[1] Стихови Милецијеви из којих је Ђорђић извадио овај податак, ови су:

Non multis post haec facta labentibus annis
quidam nauclerius, qui Fruntius est vocitatus,
a castro, Stracolum quod dicitur, urbis Aegeae,
urbem Rhagusam cum Zenobio Zenobiam
transtulit; hic praesul, haec virgo, martyr uterque.
Quos Nicephorus pastor metropolis hujus,
*Vitalis*que comes qui dictus est *Veteranus*,
plebs simul ac populus in aede metropolitana
cum prece, cum psalmis, cum laudis honore locarunt
Sanctae Mariae Domini genitricis in aede,
anno milleno Domini simul ac duodeno.

То су стихови 25—35 из његове хронике која је штампана у *Coleti*, Ecclesiae Ragusinae Historia, стр. 13.

ad sua usque tempora libri XXXIII[1]. Од њега је, за биографију Андрије Чубрановића, узео један цитат по којем је некакав Андрија Чубрановић био војсковођа неких млетачких чета. Најпосле му је од историка био извор и *Мавро Орбини* († 1614) писац познатога дела *Il regno degli Slavi* (Pesaro, 1601). По овоме је говорио о Динку Рањини као о талијанском песнику према речима Орбинијевим да је овај био песник, „славан на талијанском као и на српском језику“[2]; а тако и о Саву Бобаљевићу, за којега је рекао, по Орбинију, да је певао и српски[3]. У историке можемо убројати и *Филипа Алегамбу* који је, како изгледа, писао историју исусоваца[4],

[1] Ђорђић овога писца помиње само по презимену. Цријевић који тај исти цитат наводи (Bibl. Ragus. I, биогр. A. Ciubranovich cap. II) даје му пуно име: Marcus Antonius Sabellicus. Књиге Сабеликове нема фрањевачка библиотека у Дубровнику те нисмо могли поредити цитат у Ђорђића са оригиналом. У тој библиотеци има само један лист бележака из ње у рукописном зборнику „Zibaldone II“ (под бр. 265—267, по нов. 415—416) од раније поменутог преписивача Ивана Марије Матеји. Те су белешке на стр. 402—4 тога зборника под насловом „Indicazioni ed estratti d' alcuni autori che hanno scritto di Ragusa“.

[2] *Orbini,* Il regno degli Slavi, стр 198 (рукописи погрешно наводе стр. 195): „Di questa istessa famiglia (напред је била реч о Клименту Рањини) vive al presente Domenico Ragnina, cavaliere di S. Stefano et poeta nella lingua italiana non men che nella slava famoso“. — Ђорђић је према томе написао: Fuit quoque poeta in Italica (тако по једном ркп.; по другом је: Illyrica) lingua.

[3] *Orbini,* Il regno degli Slavi стр. 198 (и рукописи наводе исту страну): „Savino il Sordo, della medesima famiglia di Bobal poeta nella lingua italiana e particolarmente slava eccelente“.

[4] Башић, у својој биографији Марина Гундулића, наводи речи које је о овом Гундулићу написао „Philippus Allegambe societatis (Jesu) scriptor“. (*Elogia Jesuit. Ragus.*, стр. 50). Сладовић, у биографији Василија Градића, помињући о преводу Градићева *Libarca* на пољски, позива се, као и Ђорђић, на Алегамба: „testatur Alegambe in lib. de scriptoribus dictae societatis (Jesu)“. (*Dolci*, Fasti, 8). — Алегамбино дело нисам видео.

и који ће по свој прилици бити онај на којега се Ђорђић позива у биографији Василија Градића помињући како је један учени исусовац превео на пољски Градићево *Libarce od djevstva i djevičkoga bitja*. Делом *Серафина Раци* (La storia di Raugia, Lucca, 1595) у којем је могао наћи податке о Динку Рањини и Франу Лукаревићу[1] и нарочито о Марину Кабоги[2], као да се није служио те га и не помиње никако. Тако се није служио ни хроником *Ивана Марина Гундулића* († 1650) који је написао *Annali della nobilissima republica di Ragusa*, те никако и не зна за онај, вероватно легендарни, податак о двобоју младога Сава Бобаљевића са једним својим вршњаком, и казни која га је тога ради стигла[3].

Сем историка, Ђорђић се служио и другим писцима који су, бавећи се разним књижевним пословима, узгредно, као и ови, помињали по што шта о ком дубровачком писцу, обично у предговорима и посветама својих књига. Тако је н. пр. видео предговор *Бартула Кашића* (1575 † 1650), познатог далматинског писца песама, богословских и граматичких списа, пред његовим делом *Ritual rimski istomačen slovinski* (у Риму, 1640), и отуд забележио у биографији Василија Градића да је Кашић овога у том предговору поменуо као врсног српског писца. Тако је, даље, навео неке податке о породици Бобаљевића по

---

[1] Рачки у уводу к делима Ф. Лукаревића (*Stari pisci*, X, стр. IX) наводи Рацијеве речи (*Storia di Raugia*, 1595, стр. 131) о овој двојици песника.

[2] Цријевић (Bibl. Ragus. III. биогр. Mar. Caboga) прича целу борбу између цркве и државе у XVI веку у којој је врло велику улогу играо Кабога, а све по Рацију.

[3] Занимљиво је да о том двобоју не знају ништа ни Цријевић, ни Сладовић, ни Апендини, и да само Кукуљевић (*Stari pjesnici*, III, 19) и Рачки (*Stari pisci*, VIII, стр. XVI) о том причају по И. М. Гундулићу.

једној мало познатој књизи с насловом *Phytognomonica*[1] (Напољ, 1583 или 1588, fol.) коју је написао познати талијански драматичар и физичар *Јован Баптист Порта* (рођ. 1540 † 1615), посветио је једном од многих Бобаљевића[2] и у посвети сам дао тај податак[3]. Тако се, најпосле, користио још и књигом, негда врло чувеном и цењеном, *De sphaera mundi* коју је написао енглески астроном *Јован Сакробоско* из Средњег Века († у Паризу 1256)[4] а на талијански превео талијански књижевник, преводилац Аристотела, Цицерона, Плинија и издавач једне библије која је одмах оглашена за јеретичку књигу првога реда, наиме *Антоније Бручоли*[5] (рођен у Флоренцији крајем XV века) који је тај превод свој посветио Ивану Наљешковићу, брату Николе Наљешковића, па по тој посвети Ђорђић унео извесне податке у биографију Наљешковића. Јамачно је Ђорђић видео и дело веронског лекара и талијанског књижевника *Франа Индије* под насловом *Ethice, seu de mediis virtutibus quae*

---

[1] Овако је забележен наслов једног Портиног дела у *Biographie universelle* (Bruxelles, 1846). Рукописи Ђорђићева дела бележе *Pythognomica*, што је јамачно погрешан наслов овог дела, а не дело ново, засебно.

[2] Посветио је Марину Андрије Бобаљевићу, а то је онај којем су посвећене *Rime amorose e pastorali* Сава Бобаљевића (Venezia, 1589).

[3] О овом талијанском писцу в. поменуту *Biographie universelle* и сличне биографске зборнике; *B. Wiese & E. Percopo*, Geschichte der italienischen Litteratnr (Leipzig & Wien, 1899), стр. 313, и друге историје талијанске књижевности, у којима се говори о Портиним комедијама; *Klein*, Geschichte des Dramas, (V. Das ital Drama, II Band), стр. 618 где се говори о његовим драмама као и о другим делима: Della magia naturale« (1589) и др. Поменуто дело Портино, као и Кашићево, нисам видео.

[4] О овом в. Biographie universelle; *Stari pisci*, V, стр. V.

[5] О овом в. Biographie universelle, и др.

ad summas conducunt[1], кад је, у биографији Доминка Златарића, напоменуо да је овај аутор то своје дело посветио Златарићу, сем ако о тој посвети Ђорђић није сазнао из једне песме[2] Јакова Флавија (в. о овом даље) која носи наслов „De commentariis Indiae medici Veronensis ad Dominicum Slatarichium“[3].

Ђорђић се служио још и *коресподенцијама* које су дубровачки писци водили са страним знатним писцима. Тако је употребио издану збирку писама чувеног хуманисте XV века *Анцела Полициана* († 1494), и из ње преписао писмо овога Ивану Гучетићу, за биографију овога. Затим се служио и *некролозима* као што је онај који је поменуо у биографији Николе Бунића а који је овоме држао, 17 новембра 1678 у цркви св. Влаха, чувени исусовац, доцније кардинал *Јован Батиста Толомеји* и који је штампан у Анкони 1679[4]. Служио се, даље, и *генеалогијама*, књигама (штампаним или рукописним) које су излагале детаљну генеалогију појединих

[1] Овај наслов је по Г. Будманију (увод у *Djela Dom. Zlatarića*) *Stari pisci*, XXI стр. XX. У Црнјевића је исти наслов сем „ducunt“ место „conducunt“. У ркп. Ђорђићева дела наслов је нешто иштеђен.

[2] Песма се налази у ркп. *Jacobi Flavii Eborensis....*, Elegiarum libri tres, стр. 18, где је означена као elegia VII. (ркп. 277. по нов. 370. фрањ. библ. у Дубр.).

[3] Додајмо овде да је карактеристично што Ђорђић не узима као извор *Dizionario italiano - latino - illirico* од исусовца Арделија Делабеле, на који се Црнјевић и други стално позивају као на извор, пошто у том речнику Делабела помиње многе дубровачке писце. То је зато што ово дело још није било изишло на свет кад је Ђорђић писао *Vitae et carmina*. Делабелин *Dizionario* штампан је 1728, а *Vitae et carmina* видели смо кад су постала.

[4] In funere Illustrissimi Domini Nicolai Bona, Joannis filii, patritii Ragusini, legati ad Bossinatum proregem, qui tandem catenatus occubuit, Oratio, habita Bagusii in ducali S. Blasii templo a P. Jo. Baptista Tolomeo, Soc. Jesu rhetorices professore in Collegio Ragusino die 17 novembris MDCLXXVIII. Anconae. Typis Francisci Seraphini. 1679. Dominorum superiorum permissu. 4⁰. Стр. 1—23. и 8 ненагинованих.

дубровачких породица. Тако је, у биографији Влаћа Менчетића, за генеалошке податке о његовој породици употребио, како сам каже, генеалогију породице Гучетића. Јамачно тиме мисли на спис напред помињаног *Амброзија Гучетића* под насловом *Arbor nobilis familiae Gozzeanae,* ако не на оне породичне листине исте садржине које се и данас у породици Гучетића чувају. Можда се гдегде служио и генеалогијом антунинском коју је око почетка XVI века писао *Бјелослав Тибуртини* а настављали је доцније тројица његових потомака *(Origine e genealogia di tutte le famiglie dei cittadini della città di Ragusa),* или другом којом генеалогијом, пошто често пута зна за генеалошке податке о писцима[1].

Најпосле се Ђорђић служио, као изворима за своје дело, и чисто архивалном не само књижевном грађом. Он је ишао у архиве манастирске, породичне или државне, и овде онде налазио податке по рукописима, по очуваним старим писмима, или званичним актима републике. Тако је у *архиву доминиканског манастира* у Дубровнику нашао неке податке о смрти Анђела Мартини, или о нарави Арканђела Гучетића; данас је тај архив знатно осиромашио и јамачно погубио све рукописе у којима је Ђорђић те податке могао наћи. Тако је, даље, у *архиву бенедиктинског манастира* у св. Јакову нашао један запис о Василију Градићу, учињен у рукопису *Тумачења јеванђеља* која је саставио један егзегетски писац из XI

[1] Тако можда онај податак у биографији Ђора Држића: ejus frater filium habuit Marinum Darsium, poetam. Неке податке могао је и иначе наћи: н. пр. о Н. Наљешковићу у поменутој књизи А. Бручола; о Г. Тампарици у његову писму пред издањем Бурешићевих песама, итд. Очево име песницима (А. Кривоносић, В. Пуцић, Н. Бунић, Ш. Менчетић и др.) могао је наћи у рукописима њихових песама (где се често пута поред имена писца ставља и име његова оца), ако не на којем другом месту, као: за Н. Бунића у поменутом некрологу, за Ш. Менчетића у именику властеле дубровачке (Specchio).

века, охридски архиепископ Теофилакт[1]; тај некад врло богати архив данас је сасвим пропао[2], те се у њему не може наћи поменути рукопис. Из *архива исусовачког манастира* морао је такође извадити који податак, и ако то не казује, јер је понајпре тамо могао наћи оне вести о тврдичењу Бернарда Ђорђића који је најпре био исусовац, или оне о васпитању као и смрти Ивана Гучетића млађега који је такође био исусовац[3]. Из *приватних породичних архива* Ђорђић је такође по што шта узимао. Тако је оно раније помињано писмо графа Зрињскога Доминку Златарићу нашао у приватном архиву поменутог Николе Златарића, што сам Ђорђић сведочи у писму

[1] Ево неких помена о Теофилакту: „Ex junioribus Graecis addendae sunt Theophylacti Enarrationes in quatuor Evangelia« (*Rudolfus Cornely*, Historicae et criticae introductiones in V. T. libros sacros compendium Parisiis, 1891, стр. 516); „Celebriores scriptores in ecclesia orientali fuere: Theophylactus, Acridae archiepiscopus et totius Bulgariae metropolita, vir doctissimus; reliquit commentaria in aliquos prophetas minores, in quatuor Evangelia, in Acta apostolorum, in epistolas S. Pauli...« (*R. P. Clari Vascotti*, min. obs. Institutiones historiae ecclesiasticae, Vindobonae, 1888, edit. Hipmair, св. II, стр. 114); „(Teofilacto) viveva in secolo undecimo, morì 1071" (*Encyclopedia ecclesiastica*, 1862, Venetiis, стр. 121); „Durch exegetische Arbeiten machten sich berühmt..... der bulgarische Erzbischof Theophylactus (*Hergenröther*, Kirchengeschichte. Freiburg, 1879, стр. 694). В. још *Schaffarik*, Gesch. der slaw. Sprache u. Literatur, 1826, стр. 225; *А. Теодоровъ*, Българска литература, 1896, стр. 89 и др.

[2] Оно што је од тог архива (и библиотеке) остало после 1805. пренесено је у Анкону (*K. Vojnović*, Crkva i država u dubrovačkoj republici, стр. 91; прештампано из „Rada jugosl. Akad.«, CXIX). Г. Алфред Јенсен који је 1901 био у Анкони и трагао за рукописима који се тичу Гундулића и дубровачке књижевности, каже: „о дубровачкој литератури нијесам нашао баш ни слова«, говорећи о библиотекама и архивима анконским. (*A. Jensen*, Bilješke o Gunduliću i njegovu vremenu, Zagreb, 1901, стр. 21).

[3] Данас, по уверавању старешине исусовачког манастира, нема у том манастиру ни главнијих дела о исусовцима.

Марину Златарићу.[1] По *архиву републике* дубровачке такође је трагао за писцима о којима је говорио. Тако је, као што смо већ раније видели,[2] за Андрију Соркочевића и Шишка Менчетића нашао датуме њихове смрти у већ поменутом рукописном зборнику *Specchio del maggior consiglio*. Тако је и за Мавра Ветранића видео да му је породица била властеоска, у једном од аката и књига архива републике које он назива „publica commentaria.“ Најпосле је у истом архиву нашао и за Николу Наљешковића вест да је од сената дубровачког добио награду ради посвете дела *Dialogo sopra la sfera del mondo* учињене сенату; што је могао наћи у *Libri Rogatorum* за год. 1579.

Али најглавнији извор из којега је Ђорђић највише података и грађе узео, јесу сама дела дубровачких књижевника. Читајући та дела, Ђорђић не само што се могао потпуно обавестити о броју и вредности дела, него је у њима могао наћи и доста биографске грађе. У дубровачкој књижевности био је велики број посланица које су песници један другом писали, и осмртница којима су њихове смрти жаљене, и та књижевна врста открива више биографских података о песницима него што су то могли учинити случајни помени о овима који су забележени у историјама, предговорима и посветама туђих писаца. Ђорђић је видео важност те књижевне врсте и уопште књижевних дела за биографију, и први почео тај извор употребљавати у тој цељи. За њим су после истим путем ишли други, стари и нови биографи,

---

[1] *Saltijer slovinski*, Zagreb, 1851, стр. XI, где је то писмо штампано и где Ђорђић каже: „autographam habebat D. Nicolaus Slatarichius.... (в. овај исти цитат напред, II глава) *ex qua descripta est quam penes me habeo.*“

[2] В. у овој глави стр. 196 и 201.

све до оних који су писали биографије дубровачких песника у познатој колекцији *Starih pisaca.*

Ђорђић је, наиме, узимао грађу за своје дело из латинских, талијанских и српских дела дубровачких писаца.

Два су латинска дубровачка писца из којих је Ђорђић узимао податке и цитате. Први је *Е. Л. Цријевић* (рођ. 1463 † 1520) врло цењени латински песник, крунисан 1485 од стране квириналске Академије као „poeta laureatus.“ Из једне песме коју је писао Миху Бунићу, Ђорђић је, као што смо већ једном поменули, за биографију Миха Бунића, узео податак да је овај био кнез дубровачки, и навео је целу песму.[1] Други је *Јаков Флавије*, из Еворе у Португалији ((Jacobus Flavius Eborensis, друкчије звани Didacus Pyrrhus; Ђорђић га зове обично Eborensis, а каткад н. пр. у биографији Ш. Менчетића, и Pyrrhus Lusitanus), рођ. 1517, латински песник, јеврејин по рођењу, који дође у Дубровник 1558 и настани се у њему за тридесет година, другујући с Рањином, Златарићем, Моналдићем и другим на гласу дубровачким песницима.[2] Из песама овога песника, Ђорђић је узео

[1] В. у овој глави одељак о погрешкама. — Ф. Рачки у својој расправи *Iz djela E. L. Crijevića* (*Starine*, IV) помиње стр. 187: „Crijević je svojim odličnim zemljakom posvećivao plodove svoje vile; tako, knezovom: Mihajlu Buniću...“, али не наводи песму. — У Фрањевачкој библиотеци у Дубровнику има ркп. 279 (270) и 280 (102) у којима су дела Цријевића под насловом: *Aelii L. Cervini Carmina, oratiuncula et epistolae* (сабрао их Радо Радеља).

[2] О Јакову Флавију, в. увод Г. Будманија ка *Djelima Dominka Zlatarića* (*Stari pisci*, XXI.); *Tommaso Chersa*, Della vita e degli scriti di Didaco Pirro altramenti detto Jacopo Flavio Eborense“. Firenze. 1826; *Appendini*, II, 326; *Dolci*, који погрешно чини разлику између „Didacus Pyrrhus Eborensis“ и „Jacobus Flavius Dominici“, који су једна иста личност. — У Фрањевачкој библиотеци у Дубровнику има ркп. 277 (370) под насловом: „Jacobi

многе податке о појединим дубровачким песницима, наводећи у исто доба и песме које о овим подацима сведоче. Тако је за биографију Андрије Соркочевића узео податак да је овај млад умр'о, у 23 години, и наводи осмртницу Флавијеву овоме.[1] За биографију Динка Рањине узео је податак да је Рањина био витез реда светога Стевана (ово је могао и из Орбина узети; в. напред), и да му је Флавије посветио једну збирку својих песама, а све то по истој збирци која носи наслов: *Quinque magnorum regum insignia* и којој, у самом наслову (посвети), назива Рањину витезом реда светог Стевана.[2] За

Flavii Eborensis seu Didaci Pyrrhi Lusitani *Elegiarum libri tres*«; ркп. има око 300 страна (само првих 55 пагиноване) fol. Подељен је овако: најпре *Elegiarum libri tres* (стр. 1-55); затим, *Cato minor sive disticha moralia* (lib. I—III), штампано 1596 (Venetiis, MDXCVI, apud Felicem Valgrisium); затим *Xenia* (збирка изрека), *Portugaliae reges* (о сваком португалском краљу по један епиграм), *Urbium nomina* (епиграми о градовима великим), *Quinque magnorum regum insignia* (в. о овом даље у прим.); затим *Moralium carminum Liber* I—III; затим *Hendecasyllabi*; затим, иза неколико празних листова, *Lyrica*; и најпосле *Tumuli*. У истом ркп. и „Georgii Sisgorei Sibenicensis Carmina.«

[1] Та осмртница („Flere immortales mortali in funere divos«) налази се у одељку *Tumuli* поменутог рукописа. У том одељку су осмртнице владарима: Карлу V, Јовану краљу португалском, Фрањи I француском краљу, Јакову V скотском краљу, и др.; а тако исто, и дубровачким песницима: Ветранићу, Моналдићу и др. Поред песме коју Ђорђић наводи, има још једна у истом ркп. с насловом: „Andreae Franci, summae spei adolescentis, Epitaph(ium): obiit XXIII aetatis anno« и гласи:

Erigit Andreae mater Rhacusa sepulchrum
et jubet incidi marmore e verba duo;
sustulit immitis mors hunc qui a multa scientem
cum videt ante pilos, credidit esse senem.

[2] У тој збирци, има ових песама: „De inventione rosae albae et rubrae apud Anglos«, „De origine garterii apud eosdem«, „De origine Tuponii apud Belgas«, „De origine D. Michaelis apud Bel-

биографију Доминка Златарића узео је податак да му је Флавије посветио једну књигу песама,[1] и да му том приликом честита сина (ову честитку у стиху и наводи) а то је видео у песмама Флавијевим у којима једна збирка носи наслов *Moralium carminum liber primus*[2] и у наслову посвету Златарићу,[3] и у којима, на крају треће књиге ових „Моралних песама", има једна с насловом *Gratulatur Dominico Slatarichio, nobili juveni et Patavinae scholae rectori, natum filiolum*".[4] За исту биографију узео је даље и податке да је Флавије посветио Златарићу своје три књиге Елегија и епску песму о Светом Влаху, и одиста *Elegiarum libri tres* као и песма *Divus Blasius Rhacusanus* носе одмах у наслову посвету Златарићу.[5]

---

gas", „De origine ordinis D. Stephani apud Tuscos", „De magni Prussiae magistri insignibus". Флавије је ову збирку посветио Рањини као витезу ордена св. Стевана баш за то што се у њој говори о орденима уопште и специјално о овом. Посвета гласи: „ad Dominicum Rhauniam, patritium Rhacusinum et D. Stephani in Etruria equitem".

[1] У рукописима *Vitae et carmina* стоји да је Флавије посветио Златарићу „primum carminum librum" што је јамачно имало бити: „primum *moralium* carminum librum".

[2] У овој I књ. „Моралних песама" је и она песма Златарићу „Bruma fugit..." која је штампана у уводу Г. Будманијеву (*Stari pisci*, XXI стр. XXI.).

[3] Посвета гласи: „Dominico Aurio Patavinae scholae rectori." — Само је прва књига „Moralium Carminum" посвећена Златарићу. Друга је Антонију Меду („ad Antonium Medum, civem Rhacusanum"); трећа, Франу Сагри („ad Franciscum Sagrium").

[4] Од ове песме Ђорђић наводи само крај (стих 11—14). У уводу Г. Будманијеву је цела. Иза ње је у ркп. Флавијевих песама још једна с насловом: „Aliud", од 8 стихова, која је штампана у поменутом уводу такође.

[5] Divi Blasii Urbis vestrae custodis vitam
heroico carmine complecti nuper agressus sum.

Тако почиње песма о св. Влаху. Посвета њена гласи: „Didacus Pyrrhus Lusitanus Dominico Slatarichio, Patavinae scholae

Најпосле, и оно што се у биографији Златарићевој помиње да је талијански песник XVI века Камило Камили писао посланице Златарићу и хвалио његово имање у Конавлима, такође је узето из Флавијевих песама, наиме из одељка *Lyrica,* из 6. оде која носи наслов: *Ad Chrysaeum, Patavinae scholae rectorem* и коју је Ђорђић навео.[1] За биографију Марина Кабоге служио се Ђорђић такође Флавијевим песмама, и нашао ту да је Флавије написао један епиграм Кабоги; то је одиста епиграм *Ad Marinum Cabogam* који се налази у трећој књизи поменутих *Моралних песама.*[2] Тако исто и за биографију Мавра Ветранића, где наводи песму у којој Флавије оплакује Маврову смрт и вели да је овај писао песму о постанку града Дубровника (в. напред); то је 4. елегија из Флавијевих *Elegiarum libri tres.*[3] Исто чини Ђорђић и за

rectori et equiti splendidissimo«. Посвета Елегија гласи: »ad Dominicum Slatarichium, Patavinae scholae rectorem et equitem spleni, didissimum«.

[1] Камило Камили, родом из Сијене у Тоскани, доминиканац. Дође у Дубровник неколико година пред крај XVI века (1598), би примљен од владе дубровачке међу пучане, постаде управитељ школа и професор књижевности, умре 1615, и би укопан у цркви св. Розарија. Као песник бејаше доста добар, преведе Овидијеве *Фасте* али се нарочито прочу својом допуном (у пет песама) Тасова *Ослобођена Јерусалима*, које су, у осталом, далеко заостале за песмама Тасова спева. О њему в. увод Г. Будманијев *Djelima D. Zlatarića (Stari pisci,* XXI, стр. XXIV); *Tommaso Chersa,* Degli illustri Toscanstati in diversi tempi a Ragusa, Padova, 1828; *V. Adamović,* Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije, Zagreb, 1885, стр. 29; *Appendini,* II, 319; *Dolci,* 14.

[2] Тај епиграм гласи:

Erigit intonsam viatrix Ecclesia laurum,
laurus in inciso cortice carmen habet:
»post debellatos Romani nominis hostes
jure meo cessit laurea patritio«.

[3] Ова елегија је на стр. 35. поменутог ркп. Флавијевих песама. Има још две осмртнице Флавијеве Ветранићу: *Mauri Vetrani*

биографију Миха Бунића, казујући да је овај био и латински песник и наводећи Флавијеву једну песму у потврду тога; то је 9. ода из Флавијеве збирке *Lyrica*.[1] У биографији Ш. Менчетића казује Ђорђић, опет по Флавију, да породица Менчетића води порекло од Павлимира; то је по елегији VIII, из I књиге Флавијевих Елегија, која носи наслов *De origine domus Mensiae*.[2] Најпосле, у биографији Виктора Бесаљића, Ђорђић казује „да је овоме Флавије писао разне епиграме“, и наводи један; одиста, поред наведеног, има још епиграма Флавијевих Бесаљићу, као онај *Ad Vessalium* у одељку *Hendecasyllabi*.

Сем латинских писаца, Ђорђић се служио и талијанским писцима дубровачким. Први од тих писаца јесте познати философ и књижевник XVI века *Никола Вид Гучетић* (Nicolaus Vitus Gozzius, Nicolò Vito di Gozze), рођ. 1545 † 1610, који је написао многа учена дела на талијанском.[3] У једном од тих дела, наиме у *Dello stato delle republiche*[4] (1591), које је писано у диалошкој форми

Epit(aphium), од 10 стихова, у одељку *Tumuli;* и *In obitum Mauri poetae Illyrici*, која је ода 5. у одељку *Lyrica*.

[1] У Ђорђића ркп. су наведене 5. и 6. строфа; то исто, штампано у уводу Бунићевих песама (*Stari pisci*, XI). Песма има 7 строфа у ркп. Флавијевих песама, и носи наслов: „Ad Michaelem Bonum R. P. R. rectorem“.

[2] Ова је елегија на стр. 6. у ркп. Флав. песама, и почиње:

Impiger imperium repetebat Beluş avitum,
regiaque ad Grusiae littora classis erat...

[3] О Гучетићу, в. *Др. М. Вујић,* Економско-политички погледи Дубровчанина Николе Вида Гучетића, из друге половине XVI века. Ср. Карловци, 1900; *Appendini*, II, 66; *Dolci*, 48 и др.

[4] Dello stato delle republiche secondo la mente di Aristotele, con esempi moderni. Giornate otto. Di M. Nicolo Vito di Gozzi, gentilhuomo raguseo, accademico occulto. In Venetia CIƆIƆXCI.

Гучетић узима Динка Рањину у диалог те с њим разговара о предмету књиге; Ђорђић је то видео и забележио у биографији Рањининој, наведавши и један цитат о томе из књиге.[1] У другом делу, наиме у *Discorsi della penitenza sopra i sette salmi penitentiali di David* (1589),[2] налази се иза предговора један талијански сонет у похвалу писца од Миха Бунића: *Del sig. Michiel Bona all'autore;*[3] Ђорђић је тај сонет видео, и по њему забележио, у биографији Миха Бунића, да је овај био и талијански песник. Други талијански писац којим се Ђорђић служио за израду *Живота и песама*, јесте познати талијански песник дубровачки из XVI века *Михо Моналдић*, друг и пријатељ Бобаљића и других дубровачких песника,[4] и писац неколиких дела талијанских, као

Presso Aldo. 8⁰. Стр. 1—446. Посвећено папи Гргуру XIV. Подељено у осам глава које представљају разговоре у осам дана. Испод наслова глава стоји: „interlocutori Gozzi e Ragnina«.

[1] Цитат: „Il magnifico signor Domenico Ragnina..« (в. *Vitae et carmina*, биогр. D. Araneus) је из почетка I главе. И остале главе слично почињу. Тако друга: „Il seguente dì alla medesima hora che fù del passato giorno, venne il signor cavaliere (Ragnina)..«; трећа: „Non hauena il sol ancor all' oriente co' raggi suoi cominciato ad apparire quando il seguente giorno il signor cavaliere ritornò...«; четврта: „Era già il sole giunto al nostro hemisfero quando il signor cavaliere...«; и тако даље, све у истом тону и с истим поетичним украсима, и казују како је Рањина дошао аутору да настави јучерашњи философски разговор.

[2] Discorsi della penitenza sopra i sette salmi penitentiali di David. Di M. Nicolo Vito di Gozze, gentil' huomo raguseo... Alla Santità di N. S. Papa Sisto V. In Venezia. Presso Aldo. CIƆIƆXXCIX. Con privilegio. 16⁰. Стр. 1—479.

[3] Почиње сонет:

Mentre Gozze gentil a noi dimostri
la via di chieder venia al gran fattore.. (в. *Stari pisci*, XI, увод).

[4] О Моналдићу, в. *Appendini*, II, 70; *Dolci*, 46 и др.

Irene[1] или *Dell'hauere et della metafisica,*[2] и др. Из Моналдићевих песама које су штампане 1590 под насловом *Rime,*[3] Ђорђић је, у биографији Динка Рањине, навео један сонет Рањини од Моналдића[4] и одговор овога, и по овима поменуо да је Рањина био у милости код неког војводе („fuit gratiosus duci N. N".) и да је био талијански песник. За биографију Јулије Бунићеве употребио је и навео, из истих песама Моналдићевих, њену песму испевану овом песнику.[5] За биографије Марина Држића и Сава Бобаљевића употребио је и навео осмртнице Моналдићеве овима.[6] За биографију Марина Кабоге, навео је посланицу

[1] Irene ouero della bellezza del Signor Michele Monaldi, con altri due dialoghi: uno dell' Hauere, et l' altro della Metafisica. Con privilegi. Con licenza de' Superiori. In Venetia. Presso Francesco Bariletto. MDIC. Листи 183. 4⁰. Подељено у 10 диалога.

[2] Dell' Hauere et della Metafisica. Dialoghi del Signor Michele Monaldi. Al Signor Giovanni Facenda. Con privilegi. Con licenza de' Superiori. In Venetia. Presso Altobello Salicato. MDIC. Листи 14. 4⁰.

[3] Rime del Sign. Michele Monaldi. Alla molto illustre Signora, la Signora Fiore Zuzzeri Pescioni. Con privilegi. Con licenza de' Superiori. In Venetia. Presso Altobello Salicato. MDIC. Листи 33. 4⁰. Напред је посвета: „Alla molto illustre Signora, la Signora Fiore Zuzzeri Pescioni, Marino Battitorre. Затим предговор: Lo stampatore a' lettori; па: „in lode dell' autore sonetto dell' incerto", и: »al S. Marino Battitorre del Sig. Vettor Bessalio«.

[4] Сонет носи наслов: „Al Sig. Cavaliere Ragnina«, и заједно с одговором штампан је у II издању Моналдићевих песама (*Rime*, 1783) на стр. 213. Оба су штампана у уводу Рањининих песама (*Stari pisci,* XVIII. стр. XXIV).

[5] *Monaldi*, Rime, 1590, л. 22; изд. од 1783, стр. 217. Пред овом Јулијином песмом је сонет Моналдићев *Alla Signora Julia Bona,* а иза ње одговор Моналдићев (risposta) на песму, симетричан овој, и у којем се као и у сонету помиње Јулијино име.

[6] *Monaldi*, Rime, 1590, л. 15; изд. 1783, стр. 202. Наслов: *In morte del Signor Marino Darsa.* — *Monaldi*, Rime, 1590, л. 16; изд. 1783. стр. 205. Наслов: *In morte del. Sig. Sabino Bobali il Sordo.*

Моналдићеву овоме.[1] Уз Моналдића поменимо узгред и *Цезара Симонету*, и ако није Дубровчанин, чијим се талијанским песмама Ђорђић послужио за биографију Цвијете Зузорићеве.[2]

Делима српских писаца служио се највише. Из њих је вадио потребне библиографске податке, наводио песме и налазио податке о животу песника. Из дела *Андрије Чубрановића* узео је мало: помен о *Јеђирсі* и њеном штампању; и, по стилу и дикцији, изводио закључке о времену кад је песник живео. Из дела *Антуна Кастратовића* навео је једну песму *(Versi suproć ljubavi)*, и забележио податке да има још песама, додавши своје закључке о нарави песниковој колико се у песмама огледа. Из дела *Антуна Кривоносића* наводи само почетак његова *Suda Paridova*. Из дела *Динка Раћине* више је узео. Он је у њима нашао, поред проба песама које наводи (неке су и у биографији Ђора Држића),[3] још и неке биографске податке о песнику. Тако, да је овај волео неку Ливију из Месине, и наводи једну песму у доказ томе;[4] затим, да је волео и неку Розу из Флоренције, и за то наводи песму као доказ;[5] најпосле, да је волео

---

[1] *Monaldi*, Rime, 1590, л. 25; изд 1783, стр. 215. Наслов: *Al Signor Mario Caboga*. Има и „risposta“ овога.

[2] Цезар Симонета, из Фана, талијански песник. Његове песме издаде Доминко Златарић у Падови (в. увод Г. Будманија *Djelima D. Zlatarića, Stari pisci*, XXI. стр. XIX).

[3] То су Раћинине песме под бр. 3, 33, 85, 116, 146, 168, 169 (*Stari pisci*, XVIII).

[4] Ова Ливија се не помиње само у песми коју Ђорђић наводи. (То је песма 3.) У песми 2. и 63. Раћинових песама помиње се такође „Livija, zla Latinka,“ „Latinka, lijepa vil“. И у делима Ђ. Бараковића она се помиње с Раћином. (*Stari pisci*, XVIII, увод Ваљавца стр. VII. и VIII.).

[5] Ваљавац који, по Апендинију, зна за ову љубав песникову, каже (*Stari pisci*, XVIII, стр. IX): „u hrvatskijem pjesmama ne

Цвијету Зузорићеву (о том смо ми раније помињали), и наводи такође песме у потврду.[1] По посланицама Рањине изводи који су му били пријатељи, и помиње као такве Мароја Мажибрадића, Луку Соркочевића и Франа Лукарића, наводећи две песме Рањинине,[2] и помињући да је Лукарићу и иначе писао.[3] Из Рањининих дела узео је Ђорђић податке и за биографије других песника. Тако је за биографију Ђора Држића узео податак да су Држић и Менчетић били први песници дубровачки, и позивао се у том циљу на посвету (dedicatoria) Рањинину, и одиста, Рањина, у посвети својих песама Миху Менчетићу каже: „naši prvi spjevaoci Šišmundo i Đore“;[4] узео је, затим, и две надгробнице Ђору Држићу од Рањине (то су песме његове 168 и 169). За биографију пак Шишка Менчетића узео је податак да је овај „veoma slijedio i ljubio pisma Platonova“ и то је одиста, како и сâм каже, у поменутој посвети Рањининих песама; узео је још и то да му је Рањина писао надгробнице.[5] Из дела *Доминка Златарића* такође је доста узео. Најпре је узео неколике песме које наводи: осмртницу Барто-

dolazi nikakva Roza«. Г. Будмани (*Stari pisci*, XXI. стр. XVIII. прим.) исправља погрешку Ваљавца и наводи неке Рањинине стихове у потврду, у којима се *Роза* помиње као *Руса*, како се у Дубровнику и каже. — Песма коју Ђорђић наводи, одиста је 116 песма Рањинина како Ђорђић каже (*Stari pisci*, XVIII. стр. 63).

[1] О тачности овога податка, в. даље.

[2] Те две песме су 85. и 146. песма Рањинина (*Stari pisci*, XVIII. стр. 51 и 78).

[3] Одиста је Рањина писао чешће Лукарићу, и то су посланице под бр. 75, 151, 440, 441, сем оне коју Ђорђић помиње.

[4] В. посвету Рањининих песама (*Stari pisci*, XVIII. стр. 5.).

[5] В. исту посвету (*Stari pisci*, XVIII, 5) и песме 162 до 167 (*Stari pisci*, XVIII, 91—3). У ркп. Ђорђићева дела стоји: „de eo (Sigismundo Mensio) ode apud Dominicum Araneum 162; idem ei epitaphium scripsit“, као да ова „ода“ 162 није баш један од шест епитафа Менчетићу од Рањине.

ломеју Пешону посвећену „Fiori Zuzorić ženi ńegovoj“[1] осмртницу Цвијети[2] с насловом *U smrt Fiore Pešoni*, осмртницу Динку Рањини,[3] и песму *O gizdari gospodine*.[4] Затим је дао списак Златарићевих поетских састава, додајући да је Златарић посветио Цвијети *Ljubav Pirama i Tizbe* (1597, Млеци) и да је у тој посвети поменуо да ће ускоро издати своју „књигу песама“; и одиста, у посвети, Златарић каже за себе Цвијети: „s česa ću ja... izvesti na svijetlo ne mao broj pjesni koje sam u vašu hvalu učinio“.[5] Али, сем тога, Ђорђић је забележио и сродничке везе Златарићеве куће са кућом Држића, што је могао видети по једној Златарићевој осмртници *U smrt gospodina Bara Zlatarića, gospođi Dijani Držić ženi ńegovoj*.[6] И за друге биографије, Ђорђић се послужио делима Златарићевим. Тако је целу биографију Мароја Мажибрадића извео по Златарићевој песми *U smrt gospodina Maroja Mažibradića Šuljage*[7] коју делимично наводи. У биографији Сава Бобаљевића навео је Златарићеву песму *U smrt gospodina Savka Mišetića Glušca*.[8] Из дела *Франа Лукарића* узео је песму коју је овај спевао Динку Рањини уз слику овога *Nad prilikom pjesnivca*.[9] и унео је у биографију Рањинину. Из дела *Ђора*

---

[1] *Stari pisci*, XXI, 154.

[2] *Stari pisci*, XXI, 187.

[3] *Stari pisci*, XXI, 195, под насловом *Nadgrobje Dinka Ranine*.

[4] *Stari pisci*, XXI, 200.

[5] В. посвету ову, *Stari pisci* XXI, 144.

[6] *Stari pisci*, XXI, 152.

[7] *Stari pisci*, XXI, 153.

[8] *Stari pisci*, XXI, 157. — Поменимо овде да је Ђорђић употребио и једну талијанску посвету Златарићеву и један талијански сонет, који су штампани у књизи песама Цезара Симонете, талијанског песника.

[9] *Stari pisci*, XVIII. стр. V.

Држића узе неколико песама за биографију овога.[1] Из дела *Хорација Мажибрадића* узе његову посланицу Валу Валовићу, изводећи из ње да је песник био на Мљету и живео сиромашно и бедно. Код *Ивана Гучетића млађег*, поменуо је, по његовим делима, само наслове ових. Код *Ивана Гундулића* побројао је сва дела овога, и то нарочито по оном месту у посвети *Pjesana pokornih* Мару Бунићу у којем Гундулић ређа наслове неколиких својих дела.[2] Делима Гундулићевим послужио се Ђорђић и за још неке биографије. Тако, за биографију Ивана Бунића, да је овај штампао један епиграм уз издање Гундулићеве *Ariadne*;[3] тако, за биографије Антуна Кастратовића, Криста Лилиата, Ивана Палмотића, Шимуна Златарића и Виктора Бесаљића, да су ови писали песме (сонете, епиграме и др.) у славу Гундулића и иначе, које су штампане у издању *Pjesana pokornih* Гундулићевих.[4] Делима *Јунија Палмотића*

---

[1] В. песме Држићеве 55, 57, 116 (*Stari pisci*, II, 393, 394, 437).

[2] Ред имена дела је један исти у Ђорђића и Гундулића. Ђорђић: „caetera quae cecinit, sunt *Galatea, Diana, Armida, Amoris sacrificium, Raptus Proserpinae, Ceres, Cleopatra, Adonis, Phyllis Scyria* Bonarellii.“ Гундулић: „i ako su druzi razlika složenja moja *Galateu, Dijanu, Armidu, Posvetilište luveno, Proserpinu ugrabljenu, Cereru, Kleopatru, Ariadnu, Adona, Koraljku od Šira* ...prikazivali.“ Ђорђић је раније поменуо *Ariadnu* као штампану. По свој прилици из Гундулићевих дела су онај „distichon“ и „tetrastichon“ анонима̂ које Ђорђић наводи.

[3] Ariadna, tragedija gosp. Điva Frana Gundulića, vlastelina dubrovačkoga. U Jakinu. Po Marku Salvionu. MDCXXXIII. 8⁰. Стр. 1—80. (в. ркп. 258 по нов. 37. „Varia variorum“ III, у фрањ. библ. у Дубр., у којем је и ово дело). Епиграм Бунићев има 20 стихова; наслов „Gospodin Đivo Sara Bunića pjesniku; почиње:

„Arijadna ostavljena
„tako lijepo mlada cvili...“

[4] Ђорђић каже за Кастратовића: „est ejus ad piacularia Gundulae carmina... laudantiuncula.“ Оригиналног издања *Пјесана по-*

такође се служио[1] и ако није написао биографију овога песника, што се види по оном месту у биографији Бернарда Ђорђића где каже да постоји један епиграм његов у славу Палмотића. Тај епиграм одиста постоји, и штампан је у *Kristijadi* Палмотићевој (Рим, 1670).[2] Делима *Марина Бурешића*, о којем као ни о Палмотићу није писао, такође се послужио,[3] и нашао, у штампаном издању песама овога песника, једну песму Гаврила Тампарице у славу овога, и писмо истога сину Маринову. По тој песми и писму, Ђорђић је видео сродничку везу између Бурешића и Тампарице, и забележио то у био-

корних нема фрањ. библ. у Дубровнику, те нисам видео има ли у њему ова „laudantiuncula“ Кастратовића, али у издању истог Гундулићевог дела, од 1828, ње има (*Šafařik*, Gesch. der südsl. Literatur. II, 128). За Лилиата, Ђорђић каже: „ejus extat in laudem Gundulae ode latina.“ То је такође пред *Pjesnima pokornim* што сведочи Сладовић: „ad piaculares psalmos Jo. Francisci de Gundula... ipsius (Liliati) odam legimus in auctoris laudem.“ За Ш. Златарића, Ђорђић каже: „typis mandatum poemation ad Gundulam“ не казујући у којем се делу Гундулићеву тај „poemation“ налази, али Сладовић изриком наводи да је то „ad psalmos piaculares Gunduleos.“ (В. *Stari pisci*, XXI. стр. XXXV, где се овај „poemation“ помиње под насловом *U hvalu Giva Frana Gundulića*).

[1] Тим чудније изгледа што у Ђорђића делу нема биографије Палмотићеве. Ово би могао бити такође један посредан доказ да то дело није потпуно. Или Ђорђић није хтео ту биографију да пише после оне од Стијепа Градића?

[2] Пред *Kristijadom* се налазе песме од Ника Бунића (латинска и српска), Марина Орбини (латинска), Јакете Палмотића (2 српске, 1 талијанска), Ђора Палмотића (српска). Пред свима, пак, стоји песма Бернарда Ђорђића с насловом: »In laudem illustrissimi domini D. Junii Palmottae, Bernardi de Georgiis, archidiaconi et canonici Ragusini, epigramma“, која почиње:

„Illyricum quoque melos feret inclyta fama.“

[3] Ни Бурешићеве биографије, како рекосмо, нема данас у Ђорђићеву делу, а ипак се Ђорђић служио песмама његовим.

графији овог последњег.[1] Из дела *Марина Кабоге* узео је. сем наслова делâ, још и неке биографске податке. Тако из посвете Кабогине књиге *De praecedentia episcopalis vicarii* узео је податак да је Кабоги био много наклоњен талијански кардинал Кристофор Мадручо и његова породица; а из књиге *In Philippinam Jupanensem defensio*, податке да је Кабога учио у Падови, да је слат једанпут у Млетке да брани права падованског универзитета пред већем млетачке републике и т. д.; то све, међутим, потврђује и Цријевић да се то у поменутим Кабогиним књигама налази.[2] Из дела *Марина Држића*, Ђорђић је, сем помена о делима, узео и једну песму[3] и навео је цитат из пролога једне његове комедије,[4] и унео то у биографију овога. Сем тога, користио се Држићевим делима и за друге биографије. Тако је у биографију Мавра Ветранића унео цитат из пролога *Ti-*

---

[1] Штампаног издања Буретићевих песама нема фрањ. библ. у Дубровнику, те нисам видео то писмо и песму Тампарице. Али и Цријевић сведочи у потврду Ђорђића. У биографији Гаврила Тампарице, он каже за овог: „Avunculi sui Marini Buresii opera poetica typis imprimenda curavit. In libri propylaeo legitur ejus epistola ad Franciscum Buresium, Marini filium, fratrem suum amitinum data, et in avunculi sui Marini laudem Illyricum epigramma,“ (*Cerva*, Bibl. Rag. II, биогр. G. Temp.).

[2] Говорећи о поменутом делу *De praec. epis. vic.*, Цријевић додаје: „ubi in epistola Madruciae gentis, maxime vero Christophori cardinalis erga se benevolentiam... summopere commendat.“ (*Cerva*, Bibl. Rag. III, биогр. M. Caboga, cap. XVII). Говорећи пак о бављењу Кабогину у Падови и његову посланству пред млетачким сенатом, Цријевић додаје у потврду тога: „ut ipse fatetur in *Philippinae Jupanensis defensione*“ (*Cerva*, Bib. Rag. биогр. M. Cab. cap. II). — Кабогиних ових списа нема фрањ. библ. у Дубр.

[3] *Stari pisci*, VII, 17. Наслов: Svitlomu i vridnomu vlastelinu Sabu Nikolinovu Gunduliću.

[4] *Stari pisci*, VII, стр. 25, стихови 123 и 124 из „Prologa drugoga komedije prikazane u Držić na piru.“ (в. наш ранији говор о томе).

rene;[1] а у биографију Ђора Држића, податак да су Ђоре Држић и Шишко Менчетић били први песници, позивајући се на дела Маринова као на извор где се ово тврди. Доиста, Марин Држић на два места спомиње Држића и Менчетића као старе дубровачке песнике, и то: у прологу *Tirene,*[2] и у посланици *Svitlomu i vridnomu vlastelinu Sabu Nikolinovu Gunduliću.*[3] Из дела *Мавра Ветранића* Ђорђић није много узео за биографију овога песника: узео је помене о делима и податак да је песник дуго живео као пустињак на острву св. Андрије код Дубровника, што је могао видети из Ветранићева *Remete.* За биографију Марина Држића, узео је Ветранићеву *Pjesanci Marinu Držiću u pomoć.*[4] Из дела *Миха Буића* узео је, за биографију истога, податак да је волео Цвијету Зузорићеву, што је могао видети по песми *U pohvalu Cvijete Zuzorićeve,* коју и наводи;[5] а за биографије Ветранића и Бобаљића, узео је осмртнице које им је Бунић испевао.[6] Из дела *Николе Наљешковића* узео

---

[1] *Stari pisci,* VII, 69.

[2] У прологу *Tirene,* Вучета говори (*Stari pisci,* VII, 68.):

Svud Đ*ore Držića* slove svitlo ime,
uresna mladića božim dari svime...
Gdje *Šiško Vlahović* ne slove mudrosti,
toli slavan plemić meu svitlom mladosti?...

[3] У овој песми овако помиње ову двојицу (*Stari pisci,* VII, 17):

Poslušaj s ljubavi Držića, pri vodi
u slavnoj dubravi ki s vilam dan vodi,
s kim opći i hodi ńekada i Đ*ore*
i *Siško* izvodi tanačce kraj gore...

[4] *Stari pisci,* III, 208.

[5] *Stari pisci,* XI, 101.

[6] Осмртница Ветранићу, *Stari pisci,* XI, 257, под насловом *U smrt M. Vetranića.* Осмртнице Бобаљићу нема у колекцији *Starih pisaca.*

је, за биографију овога, једну његову песму[1] и сонет Виктора Бесаљића у славу овога, и овај је сонет одиста штампан у Наљешковића делу *Dialogo sopra la sfera del mondo.*[2] За биографију Бартула Наљешковића узео је податак да постоји један његов епиграм; тај је епиграм одиста штампан у поменутом делу Наљешковића.[3] Из дела *Паска Примовића*, наиме из његове *Euridice*[4] узео је податак да је Кристо Лилиат био секретар дубровачке републике, и унео то у биографију Лилиата. Ђорђић, до душе, не казује одакле је тај податак узео, али Сладовић сведочи да се тај податак ту налази и Ђорђић га је јамачно отуд извадио.[5] Делима *Сава Бобаљевића* такође се користио. Карактеристично је да није видео српске песме Бобаљевића (за које зна само по Орбину),[6] него само талијанске. Из тих песама његових које су штампане под именом *Rime amorose e pastorali*

---

[1] *Stari pisci,* VIII, 23.

[2] Dialogo sopra la sfera del mondo, di M. Nicolò di Nale, diviso in cinque giornate... Alla illustrissima signoria di Ragusa.... In Venetia. Appresso Francesco Ziletti. MDLXXIX. 8⁰. Стр. 1—133. У делу је најпре посвета сенату дубровачком, затим неколико сонета међу којима је трећи по реду „Del signor Vettor Bessalio.“

[3] Четврти сонет по реду у поменутом *Dial. sopra la sf.* је „Del signor Bartolomeo Nale.“ Почиње:

Ben gloriar ti puoi, novo Epidauro,
via più d' ogn' altra tua fortuna e sorte...

[4] У ркп. 79 (195) се налази штампана: »Euridice, tragikomedija Paše Primovića Latiničića, Dubrovčanina, prinesena po ńemu u jezik dubrovački iz jezika latinskoga.... U Bnecijeh. Po Ivanu Salio. MDCXVII. 16⁰ Стр. 1—62.

[5] *Dolci,* Fasti, 15 (биогр. Christ. Liliatus): „Paschalis Primi suam ipsi (Christophoro Liliato) dedicavit *Euridicem,* et ex praefatione scimus quod non solum nostrae reipublicae fuerit a secretis, sed etiam...«

[6] «Scripsit Illyrice qūoqūe ut Orbinus pag. 198« вели се у *Vitae et carmina* (биогр. S. Bobal.).

e satire.[1] Ђорђић је видео да је Бобаљевић био пријатељ прослављеном талијанском песнику Анибалу Кару (рођ. 1507 † 1566), одличном петраркисти, и наводи осмртницу Бобаљићеву овоме.[2] Тако исто, да је био пријатељ и Јовану Батисти Амалтеју, из Тревиза, такође песнику талијанском, који бејаше дуго година учитељ књижевности у Дубровнику и секретар дубровачке републике;[3] и наводи и њему осмртницу коју је Бобаљевић спевао. Обе ове песме узео је Ђорђић у биографију Бобаљевића. Поменуо је још, опет у биографији овога, да је Бобаљевић био пријатељ и Франу Лукарићу, и да му је писао посланице; и, одиста, у талијанским песмама Бобаљевића, има четири сонета посвећена овоме.[4] Из посвете пред издањем Бобаљићевих песама, видео је годину смрти песникове. Песмама овога песника послужио се Ђорђић још и за биографије Франа Лукарића и Марина Држића наводећи неке стихове из његових сонета овима посвећених.[5] Из дела *Шимуна Златарића* узео је једну латинску песму и једну српску. Из дела *Шишка Менчетића* узео је помен о делима, и једну песму.[6] Из дела *Вица Пуцића* узео је две песме, једну латинску и једну талијанску. Делима *Вала Валовића* се послужио као био-

---

[1] Rime amorose e pastorali e satire del magnifico Savino de Bobali Sordo, gentilhuomo raguseo. Con privilegio. In Venezia. Presso Aldo. 1589. (Овакоз абележио Рачки, *Stari pisci* VIII. стр XXI. прим.).

[2] Штампана у *Bobali*, Rime, 1783, стр. 100. под насловом (2 сонета су под тим насловом): *In morte del Caro.*

[3] *Bobali*, Rime, 1783, стр. 102. *In morte di M. Gio. Battista Amalteo.* — В. о Амалтеју, *Tommaso Chersa*, Degli illustri Toscani stati in diversi tempi a Ragusa. (Padova, 1828). Стр. 19.

[4] *Bobali*, Rime, 1783, стр. 109—111. Најпре *A M. Francesco Luccari. Risposta*, па још 3 сонета.

[5] *Bobali*, Rime, 1783. То су сонети на стр. 110: *Al medesimo Luccari, Al medesimo*; и на стр. 95: *Al Darsa.*

[6] *Stari pisci*, II, 201. (песма 53). Наслов *Blaženi trenutci.*

графским извором, те сву свађу између песника и Томе Надала Будисављевића прича по Валовој једној елегији које данас нема.[1] Делима осталих српских песника које ми у овом прегледу нисмо поменули, Ђорђић се служио само у толико да побележи имена и наслове њихових књига и песама, или да оцену њихову. Тако је радио н. пр. са делима Савка Гучетића, Василија Градића, и др. Има писаца чијим се делима, како изгледа, није ни толико служио, и која као да није ни видео. Такав је случај са делима Влаћа Менчетића која и не помиње, или са делима Шимуна Охмућевића о којем само по Амброзију Гучетићу говори, или са делима Мароја Мажибрадића чију је целу биографију саставио само по једној песми Златарићевој.[2]

То су извори којима се Ђорђић послужио при изради својих *Живота и песама*, и којима дугује сву грађу што је у дело унео. Ипак зато има података у његову делу који нису из ових извора узети, или бар ми то не знамо. Такав је податак да је Савко Гучетић умр'о 1603, што је могао наћи или у архиву републике, у *Specchio* на пример, или у каквом рукопису Гучетићевих дела, јер на рукописима често стоји забележена година смрти песникове. Тако, и лични опис Цвијете Зузорићеве, који је мора бити саставио по неком портрету Цвијетином који се онда чувао. Тако, најзад, и они подаци о прорицању Вица Пуцића.

---

[1] Ђорђић се позива изреком на »lepidissima elegia qua et narrat causas sui reatus, poenae, et ludibria Budisalii«.

[2] Поменимо да је Ђорђић и своју једну песму унео у *Vitae et carmina*. То је она латинска: „Dum Ragusinas subitus tremor arietat arces...“ која је у биографији Ивана Гундулића млађег (в. III. гл. овог чланка).

IV.

Други биографски списи.

Писмо попу Раду (помени о овом спису; кад је спис писан ко је поп Радо; однос овога списа према *Животима и песмама*; о спису иначе). — *Писмо Марину Златарићу*.

Помени о *Писму попу Раду*[1] у старој дубровачкој биографији ови су. Цријевић вели: „читао сам и Ђорђићево талијанско писмо попу Раду Милићу, суграђанину његову, у којем укратко излаже низ већег дела писаца дубровачких.“[2] Додаје затим да је овде Ђорђић, тако исто као и у *Животима и песмама*, погрешно убрајао у Дубровчане и оне који то нису били, и наводи као пример за то Руфина Скачоту[3] о којем је доиста Ђорђић гово-

---

[1] Како сам, публикујући ово *Писмо*, већ једанпут говорио о о њему (*Наставник*, 1901, I, 28—30), то сад само допуњујем раније казано, понављајући потребно.

[2] „Ejus (Ignatii Georgii) etiam epistolam Etrusca lingua ad sacerdotem Raphaelem Millium, concivem suum, datam legi, in qua brevi stylo plurium scriptorum patria Ragusinorum seriem exhibet“ (*Cerva* Bibl. Rag. II. биогр. Ign. Georg. cap. VII).

[3] „Porro in iis quoque opusculis (реч је о *Писму* као и о *Жив. и песмама*) nimium et aequo majus erga gentem suam studium ostendit qui exteros homines Ragusina civitate facile donat; in utroque enim fratrem Rufinum Scacciotam, minoritanum, Marianae Coronae super angelicam salutationem scriptorem laudat qui certe Ragusiensis fuit, at Siculus, non Dalmata« (*Cerva*, наведено место). — Одиста се Ђорђић код овог писца могао помести, јер и

рио и у *Животима и песмама* као и у *Писму попу Раду.*[1] Сладовић не говори нарочито о овом Ђорђићевом спису, али се позива на њ у биографији Винка Балача[2]. Апендини, јамачно по овој двојици, вели: „једно Ђорђићево талијанско писмо писано попу Раду Милићу, суграђанину Ђорђићеву, које је дошло до нас, садржи неке белешке о многим дубровачким писцима".[3]

Кад је Ђорђић ово *Писмо* писао, није нигде забележено. Али како се на крају *Писма* каже: „сад живе међу исусовцима О. Иван Лукарић и О. Бенедикт Рогачи"[4] и како је овај Лукарић умр'о 1709[5] (Рогачи је умр'о после њега, 1719),[6] то је оно писано не после те године. Вероватно да га је Ђорђић писао по свом повратку из Рима (1704) спремајући се да изађе из реда исусовачког, или мало доцније, до 1706 кад је ушао у ред бенедиктинаца, пошто изгледа да је, тада кад је то писао, био још исусовац или се бар држао с њима. То изгледа по томе што, као што се у горњем ставу види,

---

у Сицилији има место Ragusa, а Руфино је био Сицилијанац. Сладовић, помињући Руфина (*Fasti* 55), каже: „commemoro tamen auctorem hunc; si enim ejus patria Ragusa fortassis quae in Sicilia est, hanc a nostris conditam fuisse hominibus tradit Luccarius in Annalibus".

[1] В. гл. II овог чланка, и *Писмо попу Раду.*

[2] „Abbas Ignatius Giorgi in epistola ad Millium testatur quod ab ipso (V. Balachi) plura fuerint conscripta opuscula" (*Dolci,* 62). Одиста, Ђорђић то каже у *Писму:* „P. Balachi, gesuita, ha fatto stampare varie sue dottissime operette in italiano".

[3] „Una sua (di Ignazio Giorgi) lettera italiana scritta a Raffaele Millich, suo concittadino, e giunta fino a noi, contiene alcune notizie di molti altri (illustri personnaggi ragusei)." (*Appendini,* II, 30).

[4] „Vivono ora nella compagnia di Gesù il padre Giovanni Luccari... ed il padre Benedetto Rogacci" (*Lettera a D. Rado*).

[5] *Dolci,* 34; *Bassich,* Elogia, 152.

[6] *Dolci,* 10; *Bassich,* 182.

издваја и истиче исусовце међу сувременим књижевницима, а не чини исто са књижевницима другога ког фратарског реда. Држим, у осталом, да је ово *Писмо* старије од *Живота и песама*, и изгледа ми, по малености и скромности његовој, као први покушај Ђорђићев на дубровачкој биографији, којем је доцније имало следовати веће и опсежније дело *Животи и песме*.[1]

Ко је био овај попа Радо, није ми познато. Јамачно се није у то време бавио у граду (Дубровнику) него негде на острвима или другде по дубровачкој области, а још волео књижевну прошлост дубровачку и занимао се њом, те му с тога Ђорђић и писао.

У *Писму попу Раду* поменута су 63 књижевника. Број је дакле мањи од онога који је у *Животима и песмама* али ипак у писму има поменуто неких писаца више него у *Животима и песмама*, и то су: Франо Радаљевић, Јунije Палмотић, Марин Бурешић, Михо Бобаљевић, Никола Дмитрић, Рајмундо Замањић, Шишко Ђорђић, Шишко Гундулић, Стијепо Ђорђић, Винко Балач Вице Братути,[2] Бенедикт Рогачи, Иван Лукарић и Јакета Палмотић. Кад се пак узме у обзир да су првих једанаест писаца забележени у оном раније помињаном *Catalogus Georgianus*,[3] да су дакле по свој прилици били

[1] Додатак Ђорђа Матеји овом писму писан је пре 1721 пошто је „X. kal. Januarias MDCCXXI“ умр'о Иван Шишка Гундулића, а Матеји га у свом додатку као жива помиње. Ово каже Цријевић: In vivis adhuc agentem (Joannem Gundulam) laudatus vir Georgius Matthaei in parvo quodam illustrium virorum elencho laudavit his verbis... (следе речи из додатка Матеји) В. *Cerva*, Bibl. Rag. III биогр. Joannes Gundula tertius. — Ово значи још да су Ђорђићева дела преписивали још за живота његова, пошто је Ђорђић умр'о 1737.

[2] У писму попу Раду стоји само презиме: „V'e il signor Bratutti“, али то је јамачно само Vincenzo Bratutti (в. II. главу овог чланка стр. 166, прим. 3).

[3] В. II гл. овог чланка (наведено место).

заступљени својим биографијама у *Животима и песмама* (Шишко Гундулић је и одиста био), то остају само тројица више поменута у *Писму попу Раду* него у *Животима и песмама*. Од те тројице, Рогачи и Лукарић су поменути као живи, а о живима *Животи и песме*, као што смо видели,[1] не воде рачуна; а Јакета Палмотић је, и ако не записан у поменутом *Catalogus Georgianus*, вероватно као важан писац ипак био поменут у *Животима и песмама*. И, ако је тако, онда *Писмо попу Раду* нема ни једног више него *Животи и песме* сем савременикâ о којима тамо није ни био задатак говорити.

Животи и песме имају више података него *Писмо попу Раду*. Али у овом последњем спису има ипак понешто више него онамо. Тако је н. пр. у *Писму* поменуто да је Василије Градић написао, поред осталога, још и дело *Vita cristiana*, а у *Животима и песмама* тога нема. Тако, даље, да је Никола Бунић написао *Praxis curiae Ragusinae;* да је Влаћ Менчетић написао *Trubḷu slovinsku* (l' encomio di Pietro Strino); да је Виктор Бесаљић и српски певао,[2] и друго ситније,[3] а тога свега нема у *Животима и песмама*.

Карактеристично је да је понешто (време кад су неки песници живели) забележено у *Писму* друкчије него у *Животима и песмама*. Тако за Андрију Чубрановића

---

[1] В. III гл. овог чланка, стр. 180.

[2] В. III главу овог чланка, стр. 183.

[3] Н. пр. да се у *Животима и песмама* не види кад су живели П. Примовић и В. Менчетић, а у *Писму* стоји за првога: „sub initio saeculi 17 forte floruit“ а за другог: „fiorì nel 1660“; да се у *Животима и песмама* не види да ли је Гундулићева *Proserpina* штампана, а у *Писму* се види да јесте; да у *Писму*, код Примовићева дела *Od uprićenju riječi božje* (Natività di Christo) стоји још: „simile al latino di Sanazaro“, чега у оном другом делу нема; итд.

стоји у *Писму* да је живео око 1460, а у *Животима и песмама* да је то било 1500;[1] за Менчетића и Држића, стоји у *Писму* да су живели око 1480, а у *Животима и песмама*, око 1500.[2]

У оценама писаца, Ђорђић је у *Писму* опакав исти као што смо видели да је у *Животима и песмама*. Ретко да оцену о којем писцу. Хвали и овде јаче Гундулића, М. Држића и друге које је и тамо истицао, а додаје похвале и за Ивана Бунића, и Ветранића.

Извори су овде сама дела песника и писаца дубровачких. Грешака нема много, осим каткад у годинама кад је који писац живео, а које он ипак приближно даје, или оне коју је Цријевић нашао (в. напред о Руфину Скачоти). Ред у набрајању дела и песника види се одмах: најпре су поменути писци чија су дела штампана, затим они чија су дела остала у рукопису.

Писмо Марину Златарићу Цријевић назива *Viri illustres patria Ragusini ex Patavinis monumentis* и каже о њему само оно што ми из самог писма знамо; то исто каже и Апендини.[3] Сладовић и не помиње ово писмо.

Писмо је ово писано, то се изрично каже у њему 1729.[4] Оно је јамачно последњи рад Ђорђићев на дубровачкој биографији. Писао га је кад је отишао у Падову. Истражујући по библиотекама падованским, он је

---

[1] »Credo che fiorisse intorno al 1460« *(Lettera a D. Rado)*; »anno 1500 vixisse stylus monet« *(Vitae et carm.)*.

[2] »Fiorirono verso il 1480« *(Lettera a D. Rado)*; »ineunte anno domini 1500 uterque floruit« *(Vitae et carm.)*.

[3] *Cerva*, Bibl. Rag. II, биогр. Ign. Georg. cap. VII; *Appendini*, II, 30.

[4] *Saltijer slovinski*, 1851, страна XIV: »VI. Cal. Apr. anno MDCCXXIX«

нашао на овећу биографску грађу о знаменитим Дубровчанима па је хтео да допуни тиме своја ранија дубровачка истраживања, и онда написао то *Писмо* у којем излаже оно што је у Падови нашао.

Ко је био Марин Златарић којем је он писао писмо, не можемо рећи посигурно. Цријевић не зна ништа више о њему од онога што је Ђорђић сам рекао.[1] Али ће бити по свој прилици да је то онај Марин Стијепов Златарић (Marinus Stephani Slatarichius) који је издао Ђорђићево дело *Apocrysis*, 1762, у Млецима.[2] Свакако неће бити онај који се у једном рукопису Ђорђићевих *Живота и песама* спомиње као ималац писма Зрињскога и чије је пуно име Марин Доминков Златарић (Marinus Dominici Slatarichius), јер је тај жив био још 1786 како се у истом рукопису каже.

У овом писму су биографије Марина Геталдића, Антонија Меда, Ђорђа Дубровчанина, Доминка Златарића, Ђорђа Бањиви,[3] и две кратке белешке о Антуну Бунићу и Франу Краси.

За нас има интереса само биографија Златарићева, пошто је он српски писац док ови други то нису. У њој је пак готово све што је у биографији Златарићевој у *Животима и песмама* (сем српских песама), и има више још натпис на универзитету у Падови, цитат из Марула и две песме Симонетине.

Павле Поповић

---

[1] Видети *Cerva*, Bibl. Rag. биогр. Ign. Georg. cap. VII. и IX. in 14°.

[2] *Dolci*, 30.

[3] О Ђорђу Бањиви забележио је пре Ђорђића Ђорђе Матеји у поменутом додатку уз *Писмо попу Раду* (в. напред).

ОБИЧАЈИ У ЦИГАНА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

(ЈЕДНА ГЛАВА ИЗ ДЕЛА **Цигани у Краљевини Србији**, ПРИЛОГ ПОТПУНОМ ПРОУЧАВАЊУ НАРОДА У СРБИЈИ).

ОД

Др. Тих. Р. Ђорђевића

Сви Цигани Краљевине Србије немају подједнаке обичаје, већ различити Цигани, различито врше своје разнолике обичаје.

Живећи на различитим местима, изложени различитим утицајима, разним верама, народима итд. Цигани су своје обичаје на разним местима различито прилагођавали средини у којој су, или их и замењивали обичајима средине у којој су. Отуда данас обичаји многих Цигана у Србији и немају међу собом никакве сличности.

Давно досељени Цигани *(Гацикано рома)* истина су још многи мухамеданске вере, али им обичаји нису мухамедански, већ сасвим другојачији. То нису ни српски обичаји, већ нека смеша, од можда чисто циганских рудимената и обичаја других народа с којима су живели, а нарочито српских. Али ни те обичаје не врше сви Цигани подједнако.

Цигани чергари имају неку врсту обичаја, коју само они врше, али се ни за њих не може рећи, да су

ти обичаји од искони њихови, већ су, изгледа, бледа подражавања турским и српским обичајима.

Влашки Цигани имају влашке и српске обичаје.

Скоро досељени турски Цигани (Корано рома) и бели Цигани имају обичаје, који се врло приближују турскима, али ипак нису сасвим турски, јер Циганима није допуштено, да се с Турцима изједначују.

Али при свем том изгледа, да у неким ситницама имају Цигани у својим обичајима и нечега свога специјалнога, као што ће се из самих обичаја видети.

Ја сам циганске обичаје бележио од Цигана различитих врста, па их овде износим, да се види какви су и шта садрже.

1. Обичаји око деце.

Давно досељени Цигани (Гацикано рома) у Јагодини необично пазе на жену, кад је у другом стању. Тада је она заштићена од тежих послова, а муж је радостан и спрема се да части кад се дете роди. — О порођају зову бабицу (ону исту коју и Срби зову) да се око породиље нађе. — Чим се дете роди, одмах му одсеку пупак и окупају га, а за тим му укућани сами наденуиме. — За седам дана породиља не устаје из постеље и ништа не ради. — Седме ноћи мати држи целу ноћ дете на крилу и никако не сме заспати, јер те ноћи долазе *суђенице* да детету одреде судбину. Мајка не сме заспати те ноћи да детиња срећа не би заспала. Али је уз породиљу тада још друштва и гостију који се веселе и часте за срећу и здравље новорођенчета. — Тек сутра дан устаје породиља из постеље и ради све послове као и обично. — Ако би се дете разболело родитељи се зареку, да ће, ако дете оздрави, правити *курбан* (жртву). Чим детету буде боље врше свој завет макар продали кућу. Обично закољу овна па крвљу намажу дете по челу, а

месо онако непечено раздаду суседима. Укућани од тога овна нити што задржавају нити окушају.

Скоро досељени Цигани у Алексинцу (Корано рома) врло воле да имају деце било мушке или женске. Кад жена нема деце, тражи лека да би их добила. Кад жена рађа само мушку или само женску децу а хтела би да има и обратно, треба да украде од друге жене, која је родила обратно, постељицу *(тан)*, да из ње пије мало воде и да се с том постељицом окупа. — Или: Онда, кад добије прање *(ало упролате)*, треба да узме мало од своје крви, па да јунцу намаже муда и да рекне: Ево теби моја мушка деца, дај ти мени своју женску! Или обратно какву децу жели. — Док је жена у другом стању неће јести ничега што је начето, нити пак трулу јабуку или крушку, нити слезину, да јој дете не би било начето (т.ј. без каквог дела тела), слабо, и да не би имало модра уста као што је слезина модра. — Кад жена хоће да побаци, ваља да једе по мало од сува меса од јагњета које се извади из овце за коју се није знало да је бремена. Циганске врачаре кад добију такво јагње сачувају га и осуше па дају и Српкињама које су раде да немају деце. Још ради побацивања пију Циганке барут расквашен у води. — Да би жена лакше родила, дају јој се у води мрве које су заостале од јела од Нове Године и Ђурђевдана, или од Божићњег ораха, или богојављенске водице. Сем тога пусти јој се кроз појас јаје да падне и да се разбије. — Пошто жена роди, намести се заједно с дететом у постељу, а око постеље метну конопац. Још поред њих метну катрана, чешаљ, парче хлеба, гребене и бела лука. Све се ово чини да не би могле доћи *бабице* да досаде или породиљи или детету. Сем тога због бабица породиља за три ноћи не сме заспати, а ако би она заспала неко мора бити будан. — Мати не треба да задоји дете из своје сисе, но најпре

треба да га подоји друга која жена која има мало дете а мати почне дојити дете тек на 2—3 сахата после порођаја, а тада јој метну на главу сито, хлеба и соли да би имала млека. — После пола сата метну и њој и детету на главу по чено бела лука *(парни сир)* против урока, јер је то љуто па пресече зле очи. Сем тога метну детету по 2—3 зрна манистра или пару на капу, такође против злих очију. — Трећега се дана породиља окупа. Тога дана у вече *(трито рат)* надева се детету име. Бабица донесе кошуљу детету, јер је то њена дужност и обуче дете.[1] За време вечере устане отац или ко од фамилије и благосиља дете, да је живо и здраво и срећно и напредно и да се зове тако и тако. Остали прихватају то име и дете се од тада тако зове. Имена су им само турска. За тим узме бабица дете од мајке па се с њом трипут пољуби и трипут подигне дете у вис и рекне: „Колико сам ја стара, још више да остари ово дете и да дочека праунуке.“ За тим предаје дете мајци и опет се с њом пољуби, и мајка јој даје на дар шамију у којој је везано по неколико динара. За тим мајка преда дете оцу, а овај баца бакшиш детету у пелену. Отац даје дете другоме до себе, који учини исто што и отац и тако редом док дете опет не дође до мајке.

Ако се коме не држе деца већ брзо умиру, онда, чим се дете роди завијају га у пелене, па га метну у котарицу и изнесу и оставе на путу. Ко први нађе на дете, он му одмах онде и име надене. За тим му бабица одмах провали једно уво иглом и провуче кроз уво конац, док рупа не зарасте, а чим зарасте мође му се у уво минђуша *(чени)*. Кад буде треће вече и ако је дете до-

[1] Цигани верују да бабица прихвата на оном свету свако дете које је на овоме свету прихватала, па кад не би дала кошуље на овоме свету, прихватала би децу голу на ономе, а то би за њу био грдан грех.

било име, прави се вечера на коју се позива и онај што је име дао детету *(кумбаро)*. — Један Циганин у Алексинцу, који је тако остављен на пут добио је име *Демир* (турска реч — гвожђе, да би био чврст као гвожђе). Он и данас, и ако му је двадесет година, носи у уву минђушу. — Кад дете болује, онда му се промени име. Име се мења и у доцнијим зрелим или и старим годинама у болестима, да би се болест помела, мислећи да је овај с другим именом, други човек, и отишла. Кад коме мењају име, над главом му преломе оклагију или испале пиштољ и праве завет да ће нешто извршити ако оздрави.

Трће ноћи, после вечере, сви седе поред детета и сви су весели, јер тада долазе *суђенице* да одреде судбину детињу, па због тога треба да је око детета весело да би му целог века било весело и добро. — За четрдесет дана породиља се зове *леусна*, и за то се време никако не оставља сама, нити сме бити у мраку, нити детиње пелене остају на пољу по заласку сунца. — За 40 дана породиља, кад спава, не сме бити окренута леђима детету, јер ће дете бити жуто и слабо. — Породиља се може и уређи па због тога се разболети, те јој се у том случају баје или се пресиње водом. — Најближа родбина доноси породиљи повојницу до 40 дана. Као повојница се доноси пита. Сусетке, које нису ништа породиљи род, доносе јој качамак са сиром и маслом. Дете се купа за 40 дана сваки дан, а после тога дана не купа се средом и петком. — Кад детету буде година дана, онда се над њим врши стрижба *(кумбара)*. Тада се прави ручак, на који се позове кум *(кумбара)* и кума *(кумица)* и гости. Кум донесе детету кошуљу или и још што од одела, па се то детету обуче. За тим кум и кума узму дете у крило, окрену се сунцу и почну му маказама сећи косу и то од десног ува свуд редом док га не ошишају. При овоме непрестано бла-

гостљају. За тим кума узме детињу косу у скут од сукње и прилази гостима, а они бацају у косу колико ко хоће новаца. Тај новац кума преда матери а ова за њега купи што детету. После овога се руча, пије и весели. Пред разилазак мати детиња дарује све пешкирима, марамама или чиме може, а куми обично поклони ципеле. — Кад дете за дуго не може да проговори, онда се украде од просјака мало хлеба и да се детету да поједе и онда верују да ће брзо проговорити.

2. Сунет.

И ако у Србији има доста Цигана мухамеданске вере, ипак нису сви сунетисани. Само скоро досељени Цигани (Корано рома) врше сунет, остали о томе често и не знају шта је то и не врше га никад. Ја сам о сунету бележио од Цигана клинчара у Алексинцу. Они су сви сунет исто онако као и сви Цигани мухамеданске вере у Турској.

Сунетисање се врши између четврте и шесте године, али може бити и доцније. Сунетисање се врши у лето.

Ради сунетисања воде Цигани своју децу у Ниш берберину, који је вешт томе послу или берберин дође у Алексинац. С децом иду увек њихови родитељи и родбина.

Деца се најпре окупају, па их онда обуку у нове или стајаће хаљине, а фесове им окните новцем па их онда сву скупе у једну собу. Једно по једно пољуби берберина у руку, па онда сва изађу из собе. За тим по два човека уводе једно дете за другим берберину у собу где такође има по неколико људи и берберинов помоћник. Дете се скине голо, само остане кошуља на њему. Један човек ухвати дете позади, подметне му своје колено у леђа и навали према себи. Други га човек ухвати за

једну, а трећи за другу ногу тако да не може ни маћи. Четврти пак човек даје детету меда у уста и држи му расечену главицу црна лука под носом да не би пало у несвест. — Тада берберин ухвати штипаљком кожу са уда, па је повуче и увије, а другом справом притисне тако да је испод те справе сва скупљена кожа. За тим оштрим бријачем једним махом пресече ону кожу тако да сва остане на штипаљци. После овога посне рану црвеним прашком, који зову *танфуз*, и крв одмах стане.

Овим је сунетисање готово. Дете се одмах метне у душек, који је ту у соби прострт и покрије чаршавом.

За тим се уводи друго дете и тако редом. Чим се које сунетише, одмах се намести да лежи поред оног што је пре њега сунетисано.

Изнад деце висе о концу јабуке, па их деца узимају у руке и љуљајући их забављају се.

Док се ово у соби врши, напољу свира музика, а деца која су на годину две пре тога сунетисана узимају канте, лупају у њих и вичу: Алах! Алах! Алах!

За то време жене узму по једно перо па га у рукама тару и окрећу говорећи: „Како је лако ово перо, тако нека је лако детету унутра“! По нека жена и плаче од страха. Људи пак стоје и разговарају се.

Сунетисана деца морају ту и да преноће, а за то време доносе им мајке *петуле* (колаче од меда и брашна). Воде не смеју по много пити.

Сутра дан дођу берберин и његов помоћник да прегледају децу, како им стоје ране. За тим им на ране превију бели мелем и посаветују им да леже мирно на леђима са згрченим ногама.

У соби деца остају три дана и три ноћи, а за то време обилази их берберин, а долазе им и родитељи а по неко и ноћива код њих. Кад истеку три дана, берберин прегледа последњи пут ране, остави мелема да

родитељи сами превијају и препоручи им да на ране мећу првоточине да би засушивале а после тога одлази.

За сунет се берберину плаћа колико ко може по 2—4 динара.

Првога дана, кад је свршио сунет, берберин узима све оне кожице што је скинуо од деце, метне их у тањир па их изнесе напоље и показује свету. Сви пак бацају у тањир бакшиша од 0.20—1 дин. — Те коже берберин чува, па кад умре сарањују га заједно с њима да их на ономе свету покаже.

Пошто је покупио бакшиш, воде га у другу собу где је постављен ручак, који су спремили дечји родитељи, те сви заједно ручају. За време ручка свирају свирачи, а после ручка настаје игранка, те играју сви и мушки и женски.

После три дана сваки води своје дете кући.

Од пре неколико година, уверавају ме Цигани, да султан шаље чак из Царграда берберина у Ниш да изврши сунет. Овај берберин не само што ништа не наплаћује за свој рад, већ још свакоме Циганчету поклони по један фес.[1]

3. Побратимство.

Побратимства нема у свих Цигана. Ја сам га нашао у Цигана клинчара у Алексинцу, па га износим као обичај, који су по свој прилици примили од Срба.

Кад два Циганина лепо живе, онда се они побратиме т.ј. постају браћа *(арама)*.

---

[1] Турци, нарочито богатији, врше обичај сунетисања много свечаније. Они провозе на фијакерима сунетисану децу кроз варош. Деца су лепо обучена и накићена. Кола се с децом лагано крећу, а за њима и око њих разлеже се до неба свирка и веселе.

На дан кад ће се побратимити позове старији млађега на ручак а исто тако и сву његову породицу и пријатеље. Пошто метну на софру соли и хлеба, купу се. Дигне се старији па умочи парче хлеба у со и рекне: *Те марелма о лон та о маро, ако те на виђинов прама!* (Да ме убије со и хлеб ако те не зовем братом). За тим поједе то парче хлеба. Онда се дигне онај други па учини тако исто. — Тада неко из друштва узме три па њиме убоде у мали прст десне руке старијега да потече крв. Млађи метне убодени прст себи у уста па исише крв. За тим онај исти који је бо старијега убоде и млађега у мали прст десне руке па његову крв исише старији. За тим се изљубе, па се изљубе узајамно и са породицом један другога и дарују се узајамно, а исто тако обдари и породицу један другога: шамијама, пешкирима, ципелама итд. Тада седну пију ракије, ручају и веселе се.

После неколико дана прави ручак онај други, па зове оног првог и његову породицу те се и ту часте и веселе.

Од тада су они браћа (*прама*) и један другог зову брате (*прам*). И браћу побратимову зове исто тако као и њега, његовог оца оцем (*даде*), мајку мајком (*даје*), сестру сестром (*пене*).

Побратимство сматрају Цигани као велико крвно сродство. Ако нису на овоме свету рођена браћа, на ономе морају бити, тако веле Цигани.

Исто се овако посестриме и женске (пења), само што се онда не прави ручак, већ само сисају крв једна другој из малог прста.

Овако простије само сисањем крви може се побратимити и мушко са женским.

Побратимство бива и на овај начин: Кад је ко болестан, изнесу га рано изјутра под шљиву, па на шљиву

закаче кантар, а о кантар обесе болесника. Неко од Цигана, о којим се болесник пазио, потегне три пут кантаром као да болесника мери, али не треба да гледа колико је болесник тежак. При овоме се нешто и говори, али не могох сазнати шта. После овога држи се да ће болесник оздравити. — Може се мерити и здрав човек, да га не би ухватиле мађије. — Болесник или онај који је мерен постају тиме побратими са оним што га је мерио.

4. Свадба.

Свадба се циганески каже *бијав*, али се код различитих Цигана различито врши.

Цигани чергари, скитајући се немају где да праве правих свадаба већ то врше на сасвим прост начин. — Кад се коме човеку допадне каква девојка, он је купује за сина од њеног оца, макар му син имао само 5 година. На вашару, у кафани, на пазару или где се нађу погоде се за девојку, исто онако као што се за коње погађају. Девојчин отац заћути па попушта, а момков отац да најпре малу суму, па после додаје, па се најзад и погоде за 50—100 динара, каква је која девојка. За тим се добро почасте и свекар одмах води девојку својој кући. Обреди се никакви не врше, сем што у вече свекар баци преко куће или преко шатора секиру, коју после узме и унесе у кућу. — Ако је Циганин имућан, прави весеље и части по неколико дана. — Девојка седи у свекровој кући неко време, па ако јој се допадне, остане докле јој је воља, а ако не, враћа се оцу, па је он продаје другоме.

Таир, Циганин из Алексинца, који је до пре 5 година био чергар, па се у Алексинцу настанио с фамилијом, оженио је дете од 4 године, а узео му жену од 16 до 18 година.

Но ваља знати да увек са снахом живи свекар, те је она у доста случајева задовољна. Снаха поменутог Таира

живела је с њим 5—6 година па је сама отишла. Деце није имала, а многе или одведу децу са собом или их оставе свекру и мужу. Овај обичај помиње, у Цигана чергара, г. С. Тројановић још у пуном јеку.[1] Алексиначки првостепени суд судио је један случај где је Циганин свекар живео са снахом 15 година. Исти суд судио је Шају Циганина из Соко Бање на 12 година робије, што је убио снаху због тога што је побегла из куће не хотећи му се подавати поред жива мужа.

Полигамија је у Цигана чергара врло ретка ствар.

Настањени Цигани у Соко Бањи жене се врло млади и граде свадбу овако: Девојку изабере момков отац па се с њеним оцем погађа о цени колико треба да плати за њу; и ако се погоде, онда одмах дарује девојку, обично шамијом. Свадба може бити и одмах а и доцније. На три дана пре свадбе, ако се свадба доцније прави, а ако се одмах прави онда после свадбе девојчин отац оде у општину и каже да му се кћи удаје за тога и тога, те се тамо то запише. У ранија времена вишли су девојчини родитељи у Ниш оци, те он напише на хартији исправу да су им се кћери удале и очита над шамијом некакву молитву.

Свадба почиње у среду. У среду и четвртак је игранка и весеље у момковој кући. У петак се млада лепо обуче, лице намаже медом а преко меда облепи варка па га покрије дуваком и тако обучена не излази никуда до подне. После подне дођу по младу кола па је одвезу момковој кући заједно с браћом. Ту њена браћа предају девојку младожењи и за то добију част, обично по неколико литара вина. За тим настаје играње, певање до мрака, када се сви разилазе. Девојка преноћи с момком, а сутра дан свуче кошуљу и остави пред вратима. Ку-

[1] „Карапић“ за 1901 г. стр. 160.

варица или која старија жена узме кошуљу у решето, озго је покрије велом, па кад се скупе сватови она игра и купи бакшиш за младу.

У Јагодини Цигани просе девојку као и Срби. Младожења даје девојци прстен и дукат који ће носити на фесу. Исто тако даје и девојчиној матери један дукат *бабахак*. У петак пред свадбу купи младожења кане и да девојци. Девојка покваси кану и у њу забоде 4—5 лојаних свећа, а каква стара жена са неколико пешкира на леђима узме чанак с каном и свећама и стане уз свирку свирача играти и певати. Кад баба заврши песму иде с оним чанком и од гостију скупља бакшиш, који припада девојци. За тим девојка са женскадијом отидне у засебну собу, те јој ту намажу каном главу, шаку и стопалу. За време мазања певају девојке по какву песму а баба удара у дахире. — У суботу се само припрема за свадбу. Тога дана младожења по каквој баби шаље млади одело, која га носи млади уз пратњу свирача. Кад баба донесе девојци одело, онда се код девојке скупе још по неколико девојака те играју 2—3 сата. — У недељу је права свадба. Младожења са својим гостима и свирачима иде младиној кући, те је узму. Њу лепо обучену води по какав дечко као девер. За тим с девојком прођу чаршијом и воде је младожењиној кући. Пред кућом их дочекује младожењина мајка држећи у рукама два хлеба и два сатлика вина. Кад млада стане пред кућни праг, свекрва јој даје и хлебове и вина, а младожења из куће узме шољу с медом и парче шећера па умочи свој прст у мед и да млади да олиже, а за тим јој да и парче шећера да поједе, после тога исто тако даје она њему меда и шећера. Ово се чини да би једно другоме били слатки. За тим младожења ухвати младу око паса и унесе у кућу. Тек у кући остави она хлебове и вино. За тим се руча. После ручка настаје игра до мрака. Пред мрак

се сви гости разилазе својим кућама. Пре но што млада и младожења легну, запале две лојане свеће и почну само њих двоје вечерати и то главу од јагњета које је за свадбу заклано. После вечере попију по сатлик вина и поједу по парче шећера. Ако свеће за то време не догоре они их угасе и лежу. Чим сврше љубавни акт, одмах упале свећу што је знак да се може ући у њихову одају, али обично улази по каква баба, која скине млади кошуљу и прегледа да ли је била поштена или не. Док су младенци у мраку дотле по неко стоји испод прозора и прислушкује. То се врши с тога да им деца не би била глува. — Ако је млада била поштена, онда остаје у кући, а ако није, може је младожења отерати. Ако је млада била поштена момкови родитељи зову сутра дан комшије и часте меденом ракијом, а она веже црвен бареш око главе што означава радост, а њена крвава кошуља обеси се о врата да је може свако видети. Непоштена млада се отерује првога јутра, или, ако хоће да је задрже, зову њеног оца на ракију, али му ракију сипају у проваљену чашу којој рупу затворе прстом, а кад он прими чашу, ракија истече. Тиме му се даје знак да му је кћи била непоштена, али да је ипак задржавају.

Најшаренија је пак свадба у скоро досељених Цигана (Корано рома). Ја сам њихову свадбу описао у Алексинцу од Цигана клинчара.

Момков отац или неко старији из његове породице бира девојку, па кад је избере, пита момка да ли пристаје да је узме за жену. Ако пристане, онда шаље кога комшију или пријатеља девојчином оцу да пита хоће ли дати кћер за дотичног момка. Девојчин отац одговара да не може одмах одговорити, већ мора да се договори с фамилијом и кад сви даду пристанак, онда преко које девојчине другарице упитају и њу за пристанак. Пошто и она пристане, онда тек отац јавља да ће дати девојку.

И на скоро иза тога момков отац с наводацијом, пријатељима и фамилијом, али без момка, иде у вече девојчиној кући. Њен отац спрема кафу и друго пиће да почасти госте. Пошто попију по коју, момков отац пита: — Хоћеш ли ми дати девојку за сина? — Хоћу али да питам девојку и да се мало промислим одговара отац. За овим се сви разилазе. Сутра у вече се опет иде девојчиној кући, па пошто опет попију по коју момков отац пита девојчиног: Хоћеш ли ми дати кћер, ја цепам обућу те долазим а ти не знам шта мислиш? — Ако ти треба човек у кући ти мораш цепати, одговара девојчин отац. — Зашто ми не даш девојку? Ако тражиш што за њу а ти кажи, ја ћу ти платити. — Знаш ли шта је пријатељу, одговара девојчин отац, морам још да мислим, сутра око ручка ја ћу ти јавити може ли што бити или не. — После овога опет сви иду кући. — Тек сутра дан око подне јавља девојчин отац да може доћи момков отац. — И кад буде увече девојчин отац позове сву фамилију и комшије, а исто тако дође и момков отац с пријатељима, па опет отпочне: Пријатељу, што ме дангубиш, што не кажеш шта мислиш? — Даћу ти девојку, али је она још млада и неука, немој сутра да ме кориш ако што не би умела. — Умела што не умела ја је примам, јер ја сам прво мислио па сам је тражио. — Добро, али можеш ли ми платити *баба-хак?* — Што тражиш ја ћу ти платити, кад сам дошао нећу да се срамотим. — Да ми даш 3000 гроша, тражи девојчин отац. — Даћу колико год тражиш, одговара момков отац. — Да ми даш пет чифта ципела (или већ колико буде било), хаљине за девојку, четири шамије итд. дар за све укућане. — Дајем све одговара момков отац. — После овога диже се наводација па рекне девојчином оцу: Остави мени 100 гроша. Девојчин отац му остави. Тада се диже други и тражи да му остави 200 гроша, трећи тражи 100 гроша

и тако даље сви траже и он свакоме остави 100 или 200 гроша, тако да од суме 3000 гроша остане 300--400 гроша (60--80 динара) а по некад и мање. Исто тако они који су дошли са младожењиним оцем, траже да остави што и од дара док се не погоде. Исто тако тражи се да се што смањи и од девојчиних хаљина, те да буде одевена као и њене другарице кад су се удавале. — Кад и то сврше момков отац према имовном стању баци у тепсију 1--5 дуката. Тај се новац зове *ћичај* и припада девојци. Сад улази девојка свима љуби руку и даје по једну мараму дара, па онда узима ћичај. За тим се изнесе ракија момковог и девојчиног оца. Пре но што ће се пити ракија они се пољубе, па се онда изљубе и са свима редом и пију. Ова се ракија зове *гудли ракија* (блага, срећна ракија).

После неколико дана бива *ангрустик* (прстен). Тога дана пре подне иде се девојачкој кући на прстен. Момков отац понесе ракије, меса, паприке, лука, соли и свега што је потребно за јело па с фамилијом и комшијама иде девојчиној кући. Тамо их дочека девојчин отац са својом родбином и пријатељима. Сва родбина и пријатељи девојчиног оца доносе *марикма* (пита од спанаћа). — Пошто дође момков отац, пију кафе, ракије и ручају оно што је момков отац донео. После ручка полаже момков отац *баба-хак* (очинску заслугу, тј. оно што су уговорили да дâ за девојку) у тепсију. — После овога се веселе и уговарају дан свадбе, која може бити и после недељу дана а и доцније, али *нићаји* (венчање) бива обично после недељу дана. На венчање иду момков и девојчин отац оци и то без момка и девојке. Оца пита колико имају младенци година. Они кажу. Тада он извади *ћитап* (књигу) па очита молитву, а за тим им напише *нићаји* (сведочанство) па га даје девојчином оцу. У нићаји се ставља и колико даје момак девојци нићаји. То је новац који

даје момак девојци у напред на име издржања, ако би је отерао. Циганско нићаји је што и турски *ниќах*, и износи према стању младожењином 101, 1001, 10001 итд. гроша. Оци се за то венчање плаћа 6 динара.

За овим момков отац узима што треба за хаљине за девојку. У богатијих Цигана то се састоји из 12 метара свиле за шалваре, 1 метар чохе за јелек, за тим 1 пар папуча, ћурак, 1 кушак (марама од свиле што се носи око појаса). За тим се купује дар за фамилију девојчину, као што је погођено, најмају се свирачи, обично два зурлаша и два бубњара и т. д. спрема се све што треба за свадбу.

У понедељник пред свадбу пре зоре на један сат у момковој кући његова сестра или друга која девојка меси погачу, али мора да има повезану главу пешкиром а не шамијом или марамом. Док сеје брашно за погачу младожења треба да избаци један пиштољ. Кад се погача испече намажу је медом, па је девојка сакрије.

У девојчиној пак кући скупљају се жене и девојке на боју. Пошто се скупе, једна жена обуче мушко одело и метне фес на главу па узме једно дрво и метне га у чакшире и зажмуривши јури женскадију и боцка оним дрветом из чакшира. Женскадија бежи, смеје се и шали. За то време једна старија жена удара у дахире и пева. -- После овог весеља жене обоје млади косу и веђе.

У среду пред вече опет се зове женскиње из куће и из комшилука да се каношу. Опет једна обуче мушко одело и онако исто јури женскиње и боде дрветом из чакшира. Пошто се опет тако провеселе упале две лојане свеће, а једно женскиње узима чанак са растворено каном и тражи бакшиш. Свака жена баци у чанак по једну пару бакшиша и по једну шамију или пару као дар за младу. После овога девојке намажу младу каном по коси и по ноктима од руку и ногу. — Кад и то буде

готово све женскиње иде на игранку у авлију, где је наложена ватра. Она жена у мушком оделу води коло, а остале се хватају у коло где која хоће. У колу играју сад и мушкарци, који до тог времена нису имали приступа међу женскима.

У среду још пошље младожења млади четири калема жутога тела (жице), па кад буде у четвртак ујутру тај се тел ситно исецка, па се млада најпре умије и лице јој намажу најпре медом и кремезом а за тим га поспу оним мрвицама од тела, те изгледа црвено и жуто као златом поливено.

У четвртак пре подне зове младожења са свирачима госте својој кући па, пошто ручају, иду са свирачима, али без младожење по младу. Међу тим још пре подне дођу младиној кући *крушке*. То су три или 5 женских (могу бити девојке или младе жене, али не смеју бити трудне) које представљају оно што је у младиној кући. Пошто дођу и младожењини гости, одиграју по неколико кола. За тим младожењин отац тражи младу да је води. Њен отац тражи у накнаду 5—10 ока вина, које момков отац одмах и даје. За тим младин отац или стриц или брат узима младу у наручја па је носи у кола и предаје крушкама. Млада је обучена у одело што јој је младожењин отац купио. Лице јој је покривено дуваком, а преко дувака су пуштене жице од тела. — Кад кола с младом пођу, отац је три пут викне по имену, она се одазове али иде даље. С девојком у засебним колима носи се девојчин дар. Сватови с младом пролазе кроз варош свима главним улицама и иду младожењиној кући. Пред кућом узима младожењин отац младу и носи до кућњег прага. Ту дочекује младу свекрва са ситом у коме је јечам, па га даје млади. Она узме сито па јечам баца шаком преко сватова. Кад сав јечам избаци баци и сито у вис. За тим свекрва дâ млади један чанак меда а она

умаче прсте од обеју руку у мед и маже њиме довратник и с поља и изнутра. За тим јој свекрва дâ три хлеба и она с њима уђе у кућу. Ту јој свекрва узме хлебове из руку, а младожењин брат јој пиштољем подигне дувак с лица. После овога млада непрестано остаје у кући.

Остали сватови оставши у авлији узимају један дугачак пешкир из младиног дара па га један од сватова веже на дугачку мотку и измакне се по даље од сватова. Млади људи се издвоје и с одређеног места сви у један мах потрче ка мотци и ко први стигне добија пешкир. — За тим настаје игранка.

Пред вече се метне вода на ватру да се загреје. Ту воду морају захватити младожењини другови. Па над се вода угреје они и окупају младожењу у њој. За тим они простру и постељу где ће младожења с младом спавати. Под постељу сваки од њих метне по једну пару. За тим узму младожењу и изведу напоље и воде свуд по комшилуку да љуби свакога у руку па и децу, а онда га одведу оцу, кога младожења пољуби у образ и руку. Отац му тада рекне: *Просто нековел туђе, синко, со аракљом, ту три јаг!* (Просто нека ти је, синко, што сам те чувао од ватре!). После воде младожењу мајци. Пред мајком клекне на колена и пољуби је у образ и руку, а она му рекне онако исто као и отац и почне да плаче. За тим га друштво одведе до собе где је постеља и где већ чека млада. За то време другови младожењини певају турску песму: Алах иђбер! — Кад буде пред собним вратима друштво отвори врата па гурне младожењу у собу. Кад младожења уђе, нагази младу на ногу и дигне јој дувак, а она њему одмах пољуби руку. — Тада он узме тепсију па јој полије те се умије од меда и тела, па онда узму ону погачу што је мешена у понедељник, па је држећи је он једном руком а она обема рукама разломе. Пошто је разломе умачу погаче у мед и вечерају. Чим

седну да вечерају мора да уђе још један младожењин друг да с њима вечера. — Пошто вечерају друг изађе а младенци остану и лежу да спавају.

Напољу пак сватови играју и веселе се целу ноћ. Кад буде пред зору дођу под прозор те разбуде младенце. Једна старија жена уђе ка младенцима и пита младожењу: Шта је било? — Добро је одговара младожења, ако је млада била поштена. За тим та иста жена узима младину кошуљу па је метне у сито и износи напоље, да види свет младино поштење. Ако млада не би била дотле сачувала поштење, онда се кошуља не износи.

После овога се млада и младожења окупају и обуку. Младожења веже пару у пешкир и изађе напоље и рекне: *Сабанарала!* (Добро јутро!) па пешкир да свирачима, а свима па и деци пољуби руку. После тога млада послужи све редом кафом и врућом меденом ракијом. — Једна старија жена узима крваву младину кошуљу па води коло и подиже кошуљу у вис. За тим меће кошуљу у сито и иде те купи бакшиш. Младожења узима ибрик са ракијом и иде тасту и тамо све редом пољуби у руку и послужи ракијом па се враћа.

Тога дана младожењин отац закоље две овце па спрема ручак на који позива госте свечано са свирачима. Пред ручак пије се ракија и за то време изнесе се празна тепсија, па у њу прво баци бакшиша младожењин стриц па онда сви редом како ко може. Тај новац иде младожењи.

Још од јутра младеж игра и весели се, а у игри учествује и млада. После ручка излазе на игранку сви сватови и играју до мрака.

Тиме се свадба завршава.

Оваква је свадба у Корано - рома, кад се девојка проси, али бива и то да девојка побегне за момка и тада се њихови родитељи мире (миринђаволе) и то опет иду

три вечери на мир док се не намире. И у овом случају мора момков отац да плати за девојку, али су сви обичаји, ма да су исти као и у првом случају, ипак много простији.

У ових Цигана нема случајева да свекар живи са снахом.

Кад хоће муж и жена да се разведу, отидну оци, пред њим муж исплати жени суму која је означена у ниђаје, па оца поцепа ниђаје. У старије време ниђаје се исплаћивало и цепало само пред збором Цигана.

Код ових Цигана има и бигамије, али кад се узима друга жена, онда нема свадбе, но се само иде оци за ниђаје. Оца тада пита старију жену прима ли ову другу, па ако је прима, онда остају обадве, а ако је не прима, онда јој се исплати ниђаје и узима све покућанство па иде, а место ње остаје ова друга.

Нема случаја да је Циганин имао више од две жене.

Кад два или више браће живе у једној кући, па старији брат умре, онда млађи брат може да узме и његову жену, али старији брат не може да узме млађу снаху.

Влашки Цигани имају влашке свадбене обичаје.

5. Смрт.

И самртне обичаје различити Цигани у Србији различито врше.

Цигани чергари, кад виде да ће човек умрети, окупају га и лепо обуку, и ако умре, тако и остаје. Мртвац лежи 24 сата несахрањен. За то време чувају га да га нешто не прескочи, јер ако га прескочи, повампириће се. — Кад хоће да га сахране положе га у гробу, а преко њега метну даске да не би земља пала непосредно на њега. После сахране у кафани или код куће части се за душу покојникову: ракијом, сиром и хлебом. За три дана се не пије вина ни кафе нити се једе меса. — Сем овога даје се мртвацу подушје у суботу (*ефта ђиве* — седам

дана), четрдесет дана (*саранда ђиве*), па на пола године (*оташо бреш*) и о години (*бреш*) — и то је све. Све ово врше чергари без оце.

За мртвацем носи женскиње по некад цринну за неко време, највише за годину.

Понеки Циганин захтева да се са свирком сахрани.[1]

Мртвац може да се повампири, да постане *чохано* (вампир), али сваки човек не може да се повампири по то зависи од тога каква му је фамилија. Кад се Циганин повампири постаје касапин, али никад месо не мери на кантару, већ га узме на мали прст и одмах зна колико је. — Кад се вампир начне ножем или иглом одмах се спитијоше (постану од њега пихтије). Вампир се може уништити кад се раскопа и на њега наспе врела вина.

Давно досељени Цигани у Јагодини, кад се ко разболи, веома га ревносно обилазе, доносе му понуде, а ако је сиромах дају му и по коју пару да се лечи. Ако је болесник тешко оболео скупи се око њега 10—15 Цигана из комшилука и мушких и женских па га чувају и труде се свакојако да му муке ублаже. — Чим пак болесник умре, одмах згреју воде и окупају га, купе му

[1] Д-р Сима Тројановић у својој етнографској скици о Циганима (Српски Књижевни Гласник за јануар 1902. стр. 35.) вели: У „Србији радо, а у Крагујевцу се може чешће видети да Цигани покојника прате са свирком веселих игара. Чергари не подижу хумке на гробу, али по каквом дрвету или иначе белегу упамте и до године, ако је могућно, дају му дању; ту се опет веселе, певају и играју, па и присмоче, јер друкчије не може бити.“ — У једној приповетци из циганског живота, али не стоји којих Цигана, казује се, како је Циганин, кад му је умрла жена, заклао прасе и наредио да му се свира а он почео да игра. Кад га је свештеник за то прекорео, он одговори: „Кад смо се састали и онда смо се веселили и играли, па зашто да сад не будемо весели, кад се за увек растајемо? *То је наш цигански обичај!*“ (Цигански живот, Нови Сад, 1887. страна 16.).

ћефин (покров), па пошто му све рупе на телу запуше памуком, још му у сваку ноздрву метну по мало *ћафурије* (канфора), увију га у ћефин који вежу изнад главе и испод ногу. За све то време гори мртвацу изнад главе лојана свећа.

Мртвац лежи у кући свега 2—3 сата, а ако умре увече или преко ноћи онда лежи док не сване.

Сандук се не гради за мртваца нити се у сандуку сахрањује, већ га метну на носила и четворица га носе на гробље. Кад га донесу до гроба, онда га положе на земљу и копају му гроб до $1^1/_2$ метра дубоко. С леве стране у гробу ископају удубљење за половину ширине тела. Ако је фамилија умрлога у стању да код куће закоље курбан (овна) у гробу мртвацу простиру асуру, а ако не, онда га сахране без асуре. Овај се курбан коље одмах чим се мртвац од куће понесе тако да се и подели док се мртвац сахрани. Мртваца метну у оно удубљење а преко њега метну даске у косо тако да на њега не може земља пасти. Мртвацу се метне у руку и по 0·20 динара да би на ономе свету купио себи кућу. Преко дасака баце земљу и пошто гроб буде покривен земљом пободу код главе и ногу по један колац о који разбију тестиче с водом које тога ради донесу од куће, а за тим метну на гроб алве па се сви послуже и пођу кући. Пре но што дођу кући сврате на реку те оперу руке, а за тим иду у кафану те фамилија части за покој душе ракијом. На место где је мртвац издахнуо метне се лојана свећа да гори и по једна шољица воде.

Трећег дана иду на гробље и носе воде и некуваног пиринча па тиме поспу гроб. Седмог дана чине то исто. Четрдесетог дана кувају пиринча с месом а и без меса па се то с парчетом хлеба дели за покој душе умрлога. Кад буде шест месеци од смрти, меће се мртвацу камен изнад главе и код ногу а тада се и гроб

побуса бусењем од траве. Тада се коље јагње па се једна половина кува код куће с пиринчем а друга се пече и носи на гробље, а обе се поделе за душу прва код куће, друга на гробљу. Ово се исто чини и на дан годишњице од смрти.

Скоро досељени Цигани у јужној Србији имају самртне обичаје врло сродне турским самртним обичајима али ипак има неких одступака.[1]

Ја сам самртне обичаје у новодосељених Цигана бележио у Алексинцу од Цигана клинчара, али сам о њима разбирао и у Нишу па сам се уверио да су подједнаки.

Кад Циганин болује не само што на њега пази и двори га његова фамилија, већ долазе те га ноћу чувају и надгледају и суседи. Кад већ виде да ће умрети, онда се с њиме опросте, рекавши: Ћераманђа алали! (опрости нам!), на што он рекне Алал'м! (нека је просто!).

Ако се Циганин мучи а не може да умре, онда зову оцу да му чита, или узму воду из ђемије (чуна) која се ту затече било од кише било што ђемија по мало растиче па га запоје и тада ће или брзо умрети или ће болест поћи на боље.

Кад ко лако умре верују да је праведан. Грешници се на смрти ужасно муче, јер им онда греси изађу пред очи па им не даду да се с душом раставе. Ко је дужан тада таре прстима као да броји паре, ко је крао кучину, он је тада чешља итд.

Ако Циганин умре пре подне, сахрањују га одмах још истог дана, а ако после подне умре, онда тек сутра

---

[1] О самртним обичајима у Турака ја сам написао чланак у *Годишњици Николе Чупића* књ. XXI стр. 221—238 и посебно (Београд 1902), те се поређењем циганских самртних обичаја с турскима може видети разлика.

дан. Преко ноћи чувају мртваца и жене и људи. Мртвац не сме никако да остане сам, па да би се забавили, проведу целу ноћ у причању прича.

Чим ко умре, сви Цигани и мушки и женски из целе колоније остављају посао и не раде никако, док се мртвац не сахрани.

Чим болесник испусти душу, одмах зову оџу, а ако у месту нема оџе, онда га замењује по који старији Циганин, који зна и нешто молитве за мртве напамет.

Ако је умрли сиромах, па нема новаца за сахрану, онда Цигани скупе међу собом колико могу, па то даду његовој фамилији да се нађе за сахрану.

Кад дође оџа или његов заменик, окупа мртваца на *тенеширу*,[1] млаком водом и то у авлији, па му онда све рупе затвори памуком и завије у *ћефин* за то спремљен.

Вода, у којој се мртвац купа, треба да буде млака и да се греје покривена на ватри, коју мора неко чувати, а сем тога на тој се ватри не сме ништа друго ни кувати ни пећи.

Ако умрли случајно не би био обрезан (сунет) онда му оџа својом руком сломије мали прст на дасној руци па му преко њега веже конац од црвене свиле.

За овим се мртвац метне у сандук (табут) који је својина џамије и узима се отуда само да се мртвац однесе до гробља а за тим се опет враћа џамији, а мртвац се сахрањује без сандука. У Алексинцу нема џамије те табут стоји у приватном стану једног Циганина.

Док је мртвац у кући пази се да га никаква животиња не прескочи, јер ако га прескочи, постаће *вампир*.

---

[1] *Тенешир* је врста стола на коме Мухамеданци купају своје мртве и који се за ту прилику узима из џамије.

Ако ко кихне, док је мртвац у кући, верују да ће ускоро још ко из куће умрети, а ако се деси те ко кихне, онда мора исцепати мало кошуљу себи с преда.

Међу тим тројица копају гроб. Ако је умрло мушко копају му гроб дубок до појаса, а ако је умрло женско, онда до сиса, јер се верује да је женскиње више грешно.

Кад све буде готово, четворица узму табут с мртвацем и носе ка гробљу. За њима иде оца и остали људи без жена. Мртваца треба да носе четворица нигде не застајући. Носачи се често измењују, нешто због тежине мртваца а још више што се сматра за севап понети мртваца. Чак и оца узима те понесе мртваца, јер ко не би мртваца понео, тресу му се руке. — Децу до две године носи један човек кога други до гробља измењују.

Све остало око сахрањивања врши се као и у Турака, само нешто простије.[1]

Пакао (ценем) замишљају Цигани као место вечитих мука, а рај *(азбашчу)* као место задовољства.[2]

---

[1] Види турске самртне обичаје у поменутом мом чланку у Годишњици, књ. XXI.

[2] Пакао и рај карактерише ова циганска приповетка:

Живела два Циганина у великој љубави па се од силне милоште побратимила. Један од њих отидне у другу варош, па тамо и остане неколино година. Кад се после тога врати у своје место чује да му је побратим умро. Чим то чује, оде на гробље да му види гроб. Кад тамо изађе му побратим из гроба и пошто се поздравише позове га на онај свет. Побратиму за љубав он пође и он га одведе прво у *ценем*, где су само грешни људи, па га упита: Видиш ли ону жену што јој усијане сачеве приближавају образима и удаљавају их од образа те је тако пеку? — Видим, одговори побратим, а шта је згрешила? — На ономе свету није дала да је муж пољуби. — За тим му показа једну обешену жену, којој цигерица дође до уста, и таман она зине да је дохвати устима а цигерица се подигне у вис. — Ова је, жена, рекне, на ономе свету јела кришом од свога мужа. — За тим даље спазе једно голо женско, а до њега гола човека. —

И у рај и у пакао води пут преко једне ћуприје од сламке. Ко је праведан лако пређе преко ње и иде у рај а ко је грешан падне с ћуприје право у пакао.

Породица покојникова још на гробљу дели за душу умрлога колико је у стању. Код куће се прави *халва* од растопљеног масла, брашна и шећера па се то дели за душу.

За мртвацем се жали година дана, за то време се не пева и не весели, али одело ни једна жена не замени црним, сем што по нека забради црну шамију али и то је врло ретко.

Верује се да велике грешнике земља избацује, т. ј. нађу их сутра дан раскопане и извучене из гроба.

Седам дана после смрти оставља се умрломе *евта диве* (седмина). после четрдесет дана *саранда диве* (четрдесетница), после пола године *екваш берш* (полугоди-

---

Ово се двоје, рекне побратим, курвало на ономе свету, па сад жуде једно за другим. — За тим нађу на женско затворено у кавезу од гвожђа, које се непрестано удара о стране од кавеза и убија се. — То женско, објасни побратим, на ономе свету није хтело да зна за мушко. — Мало даље нађу на једну голу женску, којој су папуче од хартије. — Ова се курвала на ономе свету, а папуче су јој од хартије с тога што су јој ноге увек биле горе подигнуте. — Пошто прођу кроз ценем отидну у *азбашчу*, где су сами праведници. Морали су прећи преко ћуприје од сламке, али срећно пређу преко ње, јер су били праведни. У азбашчи седе људи око совра, и једу. То су они који су делили на овоме свету, који пак нису ништа уделили, само шетају и разговарају, али не једу. Једна жена за живота уделила само један опанак па њега и глође. — У једној огради играју се по цвећу ситна деца. — За тим преко исте ћуприје пређу и изађу на овај свет. — Код ћуприје их срете један Турчин. — Овај је Турчин ђаво, објасни мртви побратим, ко год умре овде га овај Турчин сретне и пита: Ко сам ја? Ако мртви рекне: Ти си Бог, онда га он баци у ценем, а ако рекне: Ти си ђаво, онда га пусти у азбашчу. — За тим мртви побратим посаветова побратима како треба да живи, да не би грешио, па се растадоше.

шњица) а после године *берш* (годишњица). Тада се гради халва па се шаље по комшилуку по један чанак и то у три, пет, седам, девет итд. кућа, само се не сме слати у паран број кућа. Где год се халва донесе у кућу, мора од ње свако чељаде да окуси и да после тога пије мало воде, јер ако се не би пило, мртвац не би имао воде на ономе свету. Али ако је ко тога дана пио другога пића сем воде, не сме узимати халве. — У вече се прави *улајбе*, вечера на коју се позива 5, 7 или 9 људи.

Сем овога за време Барјама и Рамазана, чини свака кућа својим умрлима *тевит* (подушје). Тада се од брашна и масти месе *петуле*, које поспу шећером. Ко хоће прави тада и халву.

У очи свакога петка пале се мртвима за душу лојане свеће за време вечере. После вечере свећа се однесе до прага, па се њоме махне по ваздуху да се сама угаси. Исто се тако пале и гасе свеће за време свих подушја.

У Цигана је врло укорењено веровање у вампире.

Вампир постаје онај мртвац који је за живота починио многа зла, или онај кога је, док је несахрањен лежао, прескочила каква животиња. Али вампир не може постати сваки мртвац, већ само онај ко је, од вампириске фамилије.

Вампир се претвара у шта хоће и тако прерушен излази из гроба за 40 дана, а ако га после тога времена не поједу вуци, он се сасвим врати на овај свет.

Понеки мртвац може и да измоли да се врати на овај свет, било да коме учини какво добро или да се освети.[1]

---

[1] Наводим две циганске приповетке које ово лепо представљају. Прва гласи:

Неки Циганин дуговао другоме Циганину 500 гроша, па док је поверилац био негде на путу умре дужник и тако не плати свој дуг. Кад поверилац дође кући и сазна да му је дужник умро не

Верује се да вампир прве вечери дође својој кући и јави се својој жени, а после долази сваке вечери сем

плативши дуг, распита где му је гроб, узме једну мотку, оде на гроб и стане ньоме туђи по гробу. У том прође туда Цигани трговац, па га запита зашто туче по гробу. — Бијем овога што је у гробу, остао ми дужан 500 гроша, одговори поверилац. — Ево ти 500 гроша, рекне трговац, немој га туђи, и извади те му даде 500 гроша. — Поверилац отидне кући, а мртви се Циганин дигне из гроба, па сретне оног трговца што је за њега дуг платио, и не казујући му се рекне: „Ти си добар човек, хајдемо у варош да заједнички радимо, па ћемо зарадити много новаца.“ — Трговац, пристане те отидну у једну варош и отворе касапницу. Повампирени Циганин увек би све месо продао, само би цигерицу задржао и појео, јер вампири цигерице најрадије једу. У тој је вароши био паша који је имао кћер коју је много пута удавао, али за кога је год уда, он прве ноћи осване мртав. Вампир рекне своме ортаку: „Хајде да ти просим пашину кћер за жену.“ Али овај знајући како су друге младожење пролазиле рекне да не сме. Вампир му рекне: „Не бој се, ја ћу ти је испросити и теби неће ништа бити.“ Ортак пристане и пошто је испросише рече му вампир, да кад буде прве вечери са младом никако да не леже већ да стане код врата и да јој рекне да је заборавио кључеве од дућана, па да се мора вратити. За тим нека изађе а младу саму нека затвори да преноћи. — Пошто се свадба сврши, Циганин учини све онако како га је вампир научио и остане жив. — Сутра дан узму младу па је поведу у варош одакле је младожења. Кад су били на пола пута седну под један брест да се одморе, да се разортаче и да поделе новце што су у радњи добили. Пошто се поделише рекне вампир: „Ми смо и ову девојку заједно зарадили треба и њу да поделимо,“ па је веза за брест да је расече на пола. За тим се измакне двадесет корака, извади нож и потрчи ка девојци да је расече викнувши: „Избаци што имаш у срцу.“ Девојка се поплаши и избљује змију. Вампир исече змију на комаде па рекне ортаку: „Ја узех свој део а девојка је твоја.“ — Одатле пођу даље. Кад су дошли до оног гроба вампир рекне: „Ово је моја кућа, ја ћу овде, а вама нека је срећан пут!“ Они на то почну плакати, али им он рекне: „Ја сам са онога света, узео сам одобрење само за три године, да могу вратити љубав човеку који је за мене дуг платио.“ За тим поклони ортаку и своју половину новаца што су зарадили, каже се ко је и нестане га.

суботе, јер онда вампири не могу да изађу, већ тада остају у гробу седећи. За кога се мисли да је вампир треба у суботу да се откопа па, ако се нађе да седи, знак

Друга приповетка гласи:

Имао неки човек жену и мушко дете, али му жена умре и он се ожени другом. Мађеха као мађеха није могла да трпи пасторка, те рекне своме мужу: „Или ја из куће или твој син.“ Човек жени за љубав, да детету 12 динара и одјури га од куће. Дете отиде у другу варош, где на сред пијаце нађе мртваца кога нико није хтео сахранити, већ ко год је прошао мимо њега сваки га је пљувао, јер је многима за живота дуговао па и умрО не плативши дуг. Видевши то младић извади новце што их је од оца добио па исплати све дугове онога мртваца, а од онога што му преостаде лепо га сахрани. Пошто то сврши пође у другу варош. Кад би поред гробља где је оног мртваца сахранио изађе овај прерушен из гроба и упита га: Ако Бог да, побратиме? — Идем у печалбу одговори младић. Мртвац се понуди да иду заједно и тако стигну у другу варош. У тој вароши беше умрла пашина кћи па је метнули у капелу, а сваке ноћи чувао ју је по један човек. Али ко год ју је чувао освањивао је мртав. Тада вампир рекне младићу: „Подухвати се ти да чуваш пашину кћер за три ноћи и три дана, а ево ти ово писмо па га метни њој више главе и све у њега гледај.“ Исто тако прође и друго вече. Треће вечери рекне му побратим: „Побратиме, гледај опет једнако у писмо, чим нетао запева пашина ће кћи изаћи из сандука, а чим она изађе легни ти у њега.“ Младић тако и учини. Чим нетао запева девојка изађе из сандука, а он брже боље легне у њега. Девојка га стане молити да се дигне, па да она легне, али он не хтеде већ кад сване одведе је оцу. — Кад паша то виде обрадова се и упита га шта хоће да му учини. Младић одговори да је задовољан и оним што му да. Паша му да своју кћер за жену, а њега и његовог побратима намести за прве до себе. — После неког времена зажели се младић куће, па опростивши се с тастом пође на колима с великом пратњом својој кући. У путу нађе на један хан, у коме два човека сећаху и пијаху кафу. Чим младић уђе у хан створи се и пред њим кафа, а не виде ко ју је донео. Пошто попише кафе она двојица натераше младића да играју карата. Младић пристане, али она двојица краду а младић не види, те му тако узму све новце, и кола и пратњу, те остаде готово го. Тако без игде ичега отрдне у своје родно место и погоди се да

је да је вампир и треба га макар само иглом убости и он је готов, одмах се спихтијоше.

По неки вампир и спава са женом те жена може да затрудни и да роди. Тако рођено дете зове се *вампир-огли* (вампиров син) и кад одрасте може да види вампира и да га убије ако хоће.[1]

чува свиње. — Његова жена дуго је чекала да јој се муж врати, па кад виде да га нема пође с побратимом да га тражи. Идући дођу у онај исти хан где је младић све изгубио и нађу она два човека, који и њих натерају да играју карата. Побратим пристане да игра. Она двојица беху вампири па им он брзо увиде превару, па стане и он њих варати и узме им све што су имали и што су од младића били узели па их онда убије. За тим пођу даље да траже младића и после дугог тражења нађу га где чува свиње у планини. Кад их спази застиде се и стаде бежати, али га побратим стигне и ухвати. За тим га окупају и обуку као што је некада био, па се врате натраг. Пошто се вратише вампир затражи да поделе што су спечалили, па да се врати својој кући. Младић пристане и поделе све, само је још жену ваљало поделити на два дела, јер су и њу заједнички зарадили. Вампир замахне ножем на њу да је расече, а из ње изађе змија, коју он одхах убије. За тим рекне младићу: „Ја сам онај мртвац кога си ти исплатио, за то сам те наградио, све што смо заслужили твоје је, ја сам узео одобрење само за четрдесет дана, данас је четрдесети дан и ја се морам вратити.“ После овога се опросте и вампир се врати.

[1] И ово нам лепо казује једна циганска приповетка:

Умре неки Циганин, па пошто га сахране он се повампири, дође својој кући и пошто поједе све што је у кући нашао јави се својој жени па јој рекне: „Немој ме никоме казивати, ја ћу ти долазити и доносити све што ти за кућу треба онако исто као кад сам био жив.“ За тим је долазио кући свако вече и доносио по пак брашна и по једну овцу пастрме. Пошто га за четрдесет дана не поједоше вукови он се са свим одомаћи у својој кући само се од људи крио. По целу ноћ би спавао са женом, а дању би га нестајало. После неког времена жена остане трудна и роди *вампироглија*. Кад дете напуни осам година, жена не могаде више трпети вампира, те се потужи својој браћи. Браћа дођу сестриној кући и стану пазити. Вампир дође али они не могу да га спазе. Тада

Вампири се тамане или помоћу вампироглија или тиме што у суботу иду на вампиров гроб па га раскопају и напуне трњем и запале те изгори или га избоду оштрим кољем или другим чим од чега се спихтијоше.

Циганска су гробља свуда одвојена и од турских и од српских. Нико не трпи да се Цигани ма које врсте сахрањују у гробовима где се други свет сахрањује, јер се сматра да би се тиме оскрнавила гробља. У Нишу је циганско гробље читав сат далеко од вароши. У Алексинцу није далеко од вароши али је изведено за себе и у њега се сахрањују не само Цигани из Алексинца већ и из целе околине, јер другога циганског гробља на далеко нема. Тек у новије доба допушта се крштеним Циганима да се сахране у српским гробљима.

Ко год може гледа да удари својим мртвима на гробове камен (*бар*). Камен је обичан неотесан а меће се одмах иза сахране.

Влашки Цигани сахрањују се као и Власи и при томе имају скоро исте обичаје. Има и појединости које су често њихове, али ја не имадох прилике да их опишем.

И Влашки Цигани верују у вампире, које они зову *стригој*, но и они причају да се не може повампирити сваки човек, већ само онај ко је од вампирске фамилије и кога што прескочи док је несахрањен. — Кад се човек повампири изађе из гроба па чини штете: дави кокошке и друге животиње, лупа, разбија, пали куће ит.д. Вампир може трајати 15—20 дана а после тога поједу га вукови. Понекад долази вампир и својој жени па с њоме живи као и за живота. —

браћа позову дете и кажу му да у кући има вампира, не казујући му да је вампир његов отац. Вампир-огли увек види вампира и јачи је од њега. Дете узме пиштољ и кад види вампира убије га. Вампир се сав спитијоше и од тада није долазио.

6. Празници.

И у празновању појединих дана Цигани се међу собом разликују.

Цигани хришћани празнују и славе оне исте дане које и Срби. Мухамеданци пак имају својих празника, али ни код њих нису код свих исти празници. Но ово нису ни све турски празници већ су неки као што ће се видети чисто цигански.

О празницима Цигана хришћанске вере нећу ни говорити, пошто су то српски празници са истим обичајима, већ ћу говорити само о онима мухамеданских Цигана.

Најзначајнији празници Цигана мухамеданске вере су: *Нова Година* и *Ђурђев-дан.*

а) **Нова Година.** — Нову Годину не славе сви Цигани подједнако већ различити Цигани различито.

Давно досељени Цигани у Алексинцу зову Нову Годину *Нево Берш* или *Василија* (по Св. Василију чиј је празник тога дана). У очи тога дана месе колач *вечерњак* и *главни колач.* У вече уочи Нове Године запале воштану свећу, домаћин узме тамњана па га метне на жар и окади вечеру и чељад. После тога сви се стојећи поклоне Богу па пресеку вечерњак и вечерају. После вечере угасе свећу средином од колача, па тај залогај поједе домаћин. — Сутра дан запале свећу те гори цео дан. На подне секу главни колач у накрст онако исто као и Срби и преливају га вином. — Тога дана за јело и за част кољу само ћурке. — И пре подне и после подне иду један другоме на част а долазе им и Срби. — После подне је весеље и игранка, које се наставља још за два дана.

Давно досељени Цигани у Јагодини зову Нову Годину *Васуљица.* За тај дан меси се колач, а од истог

теста месе се још 2—3 хлеба и један кравајчић у који се метне сребрна или златна пара. У очи Васуљице закоље се за сутра ћуран који се испуни пиринчем па се сутра дан пече. Сутра дан пошто у месту нема џамије, носе у цркву свеће од воска и пале и моле се Богу. За тим се враћају кући те позивају једни друге на част. Пошто се скупе у једној кући пију ракије па после сви скупа ломе кравајчић. У чијем комаду буде пара он је залепи за таван те ту остане три дана јер и Васуљица траје три дана. Ако падне пара у комад кога госта, онда му приђе најмлађи укућанин па га пољуби у руку а гост за тим залепи пару за таван. Ако пара допадне у комад ког детета, онда га сви укућани пољубе и подигну те залепи пару за таван. — За тим одлазе сви у другу кућу и у њој то исто раде и тако редом. — Кад гости из које куће полазе онда им домаћица или ко полива да оперу руке. — После тога настаје весеље које траје три дана.

У Врањској Бањи Цигани мухамеданске вере у очи Васуљице секу *бадњак* као Срби у очи Божића, уносе га, у кућу и мећу на ватру, за тим по кући простиру сламу, па се деца похватају око мајке која квоче као квочка, а они пијучу као пилићи. За овим метну по неколико хлебова на гомилу, па један стане с једне стране хлебова а други с друге стране, па један другога пита: Видиш ли ме? — Сад те видим по мало, а до године да Бог дâ нимало — одговара други. То значи сад имамо толико хлебова да те тек по мало видим преко њих, а до године, да Бог дâ толико, да те не видим нимало.[1] — За Ва-

[1] Овај обичај оваквог питања имају многи Цигани у очи Нове Године. Вук С. Караџић у своме *Српском Рјечнику* код речи *милати се* казује ово: „Приповиједају да се у Херцеговини милају на Божић (Срби) с чесницом, т.ј. узму двојица чесницу па је окрећу

суљицу кољу по три гуске, јер она траје по три дана, па се сваког дана рано изјутра испече и преко дана поједе. Докле се год гуске пеку, непрестано пуцају из пиштоља. Пошто првог дана испеку гуску, лепо се обуку и иду у цркву па пале лојане и воштане свеће и клањајући моле се Богу. — Пошто се врате из цркве, позову по каквог Србина на ручак, јер им је тада ручак слађи, па ручају.

Цигани у Власотинцу славе *Васуљицу* слично овоме само што тада праве подварак на који никад не мећу кокош или ћурку, већ мећу свињску главу, јер ћурка и кокош чепркајући бацају земљу иза себе те и циганску срећу терају натраг, а свиња њушком тера земљу напред па и циганску срећу гони напред. Због тога у Власотинцу деца вичу за Циганима: Васуљица васуљос, свињска глава на панђос.[1]

Скоро досељени Цигани у Алексинцу зову Нову Годину *Лачо диве* (добар дан) или *Амаро лачо диве* (наш добар дан) или *Свето Василиј*. Пред тај дан свака кућа набави 3 или 5 или 7 гусака, само не сме бити паран број, да би их за празник употребили.. У очи Нове Године сви се окупају, па онда најстарији у кући преко ноћи наложи ватру и изађе пред кућу, узима гуске и окренувши се према истоку рекне: *Бис милерам Алахим!* Послеовога покоље све гуске колико их је год спремљено. Ниједна не сме остати у авлији жива. За тим све гуске

међу собом и пита један другога: Милам ли се (т.ј. помила ли се иза чеснице)? Онај му одговори: Милаш мало. А онај први онда рече: Сад мало а до године ни мало (т.ј. да роди жито добро и да тако велика буде чесница да се нимало не помила иза ње).« О овоме говори Луј Леже у својој *Mythologie Slave*, Paris 1901, стр. 82. Мислим да су овај обичај Цигани од Срба примили.

[1] Не знам шта хоће овим да се каже, али негде вичу за Циганина и овако: Васуљица Васуљос, свињска глава целивос!

унесе у кућу и ту их сва чељад из куће чупа. За тим се одсеку гушчија крила, па се гуске очисте и извади маст да се њоме прже јела. Та ноћ и читав први дан Нове Године зове се *пари рат* (тешка ноћ). — Пред зору устане кућни старешина узме крчаг, изађе напоље па се умије и помоли Богу, па улазећи у кућу рекне: *Батало ту маро лачо диве!* (срећан добар дан), на што сви одговарају: *Тове засто!* (Да си здрав). За тим сва чељад редом излази на поље, умива се и улазећи рекне као домаћин. — Кад се умију сви, скувају кафу, па је пију и певају. — Пошто сване иду зетови у тазбину и честитају празник. Кад зет дође у тастову кућу, рекне: *Батало ту лачо диве!* На ово му сви одговарају: *Тове засто ђумутреја!* (Да си здрав зете). — Пошто се ту почасте иде тазбина зету у госте. — Иза ових похода настаје игранка, а после ње ручак. Кад се седне за ручак, домаћин узима ибрик са ракијом и моли се Богу за здравље своје, женино и дечије и пије. За тим се износи јело најпре кисео купус *(шутло ша)*, за тим пиринач с месом *(оризи)*, кисела чорба *(шутали чорба)* за тим пита (*колпита*) а најзад татлија с медом и баклава. — После ручка домаћин спава и не сме никако кућу да остави а младићи иду те играју. — Око 4 сата једна жена умеси питу с купусом (*подварко*) а један од мушких пече једну гуску. Кад је испече изломи гуску и метне пола преко пите да се с питом заједно још пече, а друга се половина метне на пиринач да се скува. — Кад буде око 7 сати у вече постави се совра и на њу се метне ђувеч пун мекиња. Домаћин узме пет лојаних свећа па их запали: прву Богу, другу свецу, трећу за здравље, четврту за софру, пету за занат, и све их пободе у мекиње. Ко има и мртвих пали и њима по једну свећу, али је не меће у мекиње поред оних пет свећа, већ је засебно метне ма где на софру. За тим сви устану на ноге и домаћин се

гласно моли Богу за здраље своје, својих укућана и комшија. За тим домаћин рекне: *Бис миљахи!* На то сви одговарају: *Раба итеим!* и тек онда почну јести. — Пошто вечерају, седе и певају докле год свеће не изгоре и тек онда лежу и спавају. — Сутра дан дигне се домаћин пре зоре узима тестију као и првог дана умије се, па узме из авлије граничеву гранчицу па са њом улази у кућу и рекне: *Батало то лачо диве, сари шума локи, аѓокар товел и полаза локи!* (Као што је ова шума лака тако да је и моје полажење лако). За тим сви редом излазе умивају се и доносе по гранчицу и рекну као и домаћин. Сем овога и домаћин и остали морају имати при себи новаца и клип кукуруза, па улазећи троше зрна са клипа и бацају у сва четири ћошка. — За тим пију кафе и ракије и певају циганске и српске песме. — Кад сване иду Цигани једни другима на честитање, те се тако часте једу и пију све до 4 сата. — Око 4 сата сваки иде својој кући те спрема вечеру. Жене месе пите а мушки пеку другу гуску, која се сад читава печена износи на софру. Те вечери сваки зове зета или кога другог на вечеру, те седе вечерају, пију, пуцају из пушака и певају до неко доба ноћи. — Сутра дан се опет дижу пред зору и домаћин и укућани се умивају пред кућом и говоре као и првог дана. Трећег дана који се зове *тикори рат* (мала ноћ) веселе се и часте, али нема никаквих других обичаја, па се ни гуска тога дана не пече. Трећа се гуска чува за први петак који дође (*парашћуви*). Тај се петак сматра као четврти дан славе. Тог се дана спреми трећа гуска као и првог дана што се спремало. — Ко је клао више од три гуске, тај пече првог и другог дана више, али једна мора остати за први петак.

Неки Цигани чергари оставили су и не славе Нову Годину, али казују да су им стари славили.

б) **Ђурђев-дан.** — Ни Ђурђев дан не славе сви Цигани подједнако.

Давно досељени Цигани у Алексиницу зову овај празник *Ђурђев-дан* а славе га онако исто као и Нову Годину, с том само разликом што до Ђурђева-дне не једу никако јагњетине, ни сира, ни млека овчијега, нити млада лука, а на Ђурђев-дан место ћурке кољу јагње.

Давно досељени Цигани у Јагодини такође до Ђурђева-дне не једу ни јагњећег меса нити овчијег млека ни сира. У очи Ђурђева-дне мора свака кућа да купи јагње, које се коље на Ђурђев-дан. У петак пред Ђурђев-дан иду те беру траву па је у очи Ђурђева-дне мећу у бакрач и загреју у води па се том водом купају. На Ђурђев-дан око 3 сата изјутра окупају се у реци најпре жене па онда људи. Понеки понесе и црвено јаје, које је добио прво од Срба на Ускрс, па се на реци помоли Богу, удари се јајетом у главу и гњурне у воду. Кад се врате с купања, наложе ватру, на њој скувају млека те га сад најпре окусе. Кад касапин закоље јагње (јер Цигани нерадо сами кољу животињу) онда обаре цигерице и црева па то мезете и пију ракије. Остатак дроба од јагњета се иситни па се метне у јагње и носи се у фурунциницу да се испече. Кад се јагње испече онда се један део подели по комшилуку а остало се остави за кућу. После ручка настаје веселе које се наставља три дана. Трећег дана у вече скупе се сви Цигани на једно место и са свирачима прођу кроз варош певајући *Ђурђевску песму* и уз то играјући.[1]

---

[1] Ђурђевска песма јагодинских Цигана гласи:

Ај Ђурђевданче ациле барјамче,
ацпле барјамче!
Ај кад авела Ђурђевданче?
Кад авела Ђурђевданче?
Ај са о чове са урјавде,

Ај Ђурђевданче, ацпјо свече,
ацпјо свече!
Кад ће опет доћи Ђурдев дан?
кад ће доћи Ђурђевдан?
Тада су сва деца обучена,

Цигани чергари на Ђурђев-дан још око пола ноћи међу на ражњеве јагњце, којима не скидају рогове, и пеку их. Пошто печиво буде готово они обуку најбоље што имају од одела и почисте под чергом и око ње па онда постављају софру и ручају. Мило им је кад на ручку имају и по кога госта Србина или Циганина. Пре но што ће почети јести два настарија Циганина узму по једну јагњећу главу у руке па један рекне: Што имам лепог дората! На то ће други: Види ти мог алата, он је још лепши! — Кад је лепши колико тражиш прида па да трампимо? — Дај ми пет дуката и твога коња па је трампа готова! — Ево ти пет дуката и нек је срећно! — За тим промене јагњеће главе, рукују се и пољубе као да су коње променили. За тим пију, ручају и веселе се целога дана и целе ноћи.

У Врањској Бањи Цигани мухамеданске вере сматрају Нову Годину као домаћу славу, а Ђурђев-дан као општу те га заједнички прослављају онако као што и Срби прослављају своје сеоске славе. Веселе траје само један дан.

Најзанимљивији је пак Ђурђев-дан у Цигана *Корано рома* који су се скоро доселили из Турске или који су се затекли од Турака. Ја сам овај обичај бележио од таквих Цигана клинчара у Алексинцу.

са о чове са урјавде.
Ај саобакхре са шариме,
саобакхре са шарима.
Ај кад урјава тели антерија,
тели антерија.
Ај кад пандава хумија шамија,
хумија шамија?
Ај кад урјава сандали шалваре
сандали шалваре?
Ај кад урјава ђурђули кошуља,
ђурђули кошуља?

Тада су сва деца обучена.
Јагањци су сви шарени,
јагањци су сви шарени.
Кад ћу обући од тела антерију
од тела антерију?
Кад ћу везати фину шамију?
фину шамију?
Кад ћу обући сандали шалваре
сандали шалваре?
Кад ћу обући ђурђевску кошуљу,
ђурђевску кошуљу?

Они зову Ђурђев-дан *Ерделезе*. Ерделезе је турска реч којом Турци називају празник обновљења лета. Ово није календарски већ народни празник, који се слави на дан српског Ђурђева-дне (23 априла).[1] Турци којима су деца умирала не једу јагњећег меса све до трећег дана Ерделези, јер се верује да тек трећег дана овца окрене јагњету леђа а за три дана је непрестано уз њега. У очи Ерделеза и Турци беру врбу и њоме ките куће и те ноћи жене врачају против мађија које се тада највише натурују. Пред зору се иде крај воде и пуца се из пушака да не би мађије имале дејства и силе. Мушкарци се још купају у реци да би били здрави целе године. Сем тога возе се на чамцима да им посао буде лак и напредан као вода.

Паспати у своме значајноме делу о Циганима Турскога Царства[2] говори о чисто циганском празнику који празнују Цигани у Тракији и који се зове *kakkava* и најзад који пада на дан 23 априла као и Ђурђев-дан. Ја мислим да је циганski *kakkava* на земљишту турскоме замењен турским празником *Ерделезе* чије се име очувало још једино у турских Цигана и у оних српских који су до скора живели у друштву с Турцима. На српскоме пак земљишту изгубило се у Цигана и име *kakkava* и Ерделезе и заменило се Ђурђев-даном именом српскога празника.

Ерделезе прослављају Цигани клинчари у Алексинцу овако:

---

[1] Dr. Ignatz Kúnos у своме чланку *Türkische „Gedankenlieder“ aus Ada-Kale* (Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn за 1891. г. стр. 52.) назива овај празник *Hidrellez*.

[2] A. G. Paspati, Etudes sur les Tchinghianés ou Bohémiens. Constantinople, 1870. стр. 27—28.

У очи Ерделезе сваки домаћин купи по једно јагње и иде сам да набере дрва. До тог дана не једу ни јагњетине, ни млека, ни сира од овце, ни млада лука, а пред Ерделезе један дан посте. Сем дрва донесе домаћин још и грану од дрена с лишћем. Кад дође кући жена узима бакрач па иде на реку и с три места из реке узима воде и тако напуни бакрач. Још у бакрач меће коприве врбе, грабовог лишћа и различитих других трава које уз пут набере. Кад дође кући метне у воду још и ону грану од дрена, па бакрач метне на ватру да се греје вода. Кад се вода угреје онда се сипа у корито па се у њој окупа најпре домаћин а за њим и сви укућани редом. Кад буде пред вече иде домаћин те донесе из врбака врбовог грања и тиме окити кућу. За тим домаћин ложи ватру у авлији па ту са женом и целом фамилијом и гостима из комшилука седи целе ноћи, вечерају, пију, певају причају, веселе се и пуцају из пушака. — Те ноћи се девојке свлаче голе па гледају да нађу где год кола те их вуку и рекну: „Као што иде точак за точком, тако да иду момци за мном!“ или: „Као што ова кола иду за мном тако да момци иду за мном!“ — Кад буде пред зору на два сата од прилике сви и мушки и женски иду у реку те се купају здравља ради. Ко би пропустио да се окупа те ноћи у реци болује целе године. Кад се врате с купања сви се опашу прућем од врбе. Неки се опасују и лозом од павита. У свитање или сам домаћин или ако он не би хтео зове касапина те му заколе јагње. Крв од јагњета остави се па се њоме сви намажу по челу. Једна се половина метне у ћувеч да се пече, а од друге се половине готове друга јела. Цигерицу испече сам домаћин и дели је по комшилуку за душу мртвима. — За овим се скува *шукљаше* (млеко с пиринчем) па то домаћин подели деци до 6 година. После овога домаћин иде у кафану

на се части с пријатељима али још ништа не једе. За то време жена спрема за ручак: киселу чорбу (*шуталм чорба*), паприкаша (*јанија*), печења, колпиту и колаче (бокоља). Око 10 сати седну те ручају а после ручка легну па сви спавају. — Око три сата устају и иду на игранку (*хоро*). На игранци стари људи седе, пију ракију и гледају а младеж игра. — Пред мрак људи и жене иду кући да спремају вечеру а младеж остаје и игра. Старији вечерају, а млађи долазе и једу кад који огладни. — О вечери домаћин узима јагњећу главу, изломи је, извади језик и даје жени да га сакрије и чува до идућег Ђурђева дне. Језик се чува, јер се верује, да, ако се да женскоме да једе, мора волети онога ко му да и обратно кад даје женско мушкоме.[1] Сутра дан одмах изјутра иду једни другима на честитање. Где год дођу рекну: *Батало ту лачо диве!* (Срећан добар дан), на што се одговара: *То је засто!* (Да си здрав!). Свуда се часте ракијом и кафом. — После ручка опет иду на игранку. — Трећи дан проводе као и први.

в) **Остали празници.** — Истина ретко, али тек има Цигана који у место Ђурђева дне славе другу коју славу: Св. Николу, Св. Петку, Св. Аранђела итд. али те славе већином прослављају као и Срби што прослављају своје славе.

Но неки Цигани поред Ђурђева дне славе још по коју славу. Неки Цигани у Јагодини славе Св. Николу, и то само они који су се у болести заветовали да ће га славити ако оздраве. Пред ту славу још и посте неки 15, а неки 7 дана. За ту славу месе колач, па у очи славе забоду у колач велику воштану свећу и домаћин окади

[1] Неки Цигани пале и воштану свећу о Ђурђеву дне и месе колач, па поред језика остављају још и по мало од свеће и од колача, и то међу на болесна места на телу. (Цигани у Љубешу у срезу моравском у округу нишком).

све укућане тамњаном и моли се Богу. За тим га сви млађи пољубе у руку и онда вечерају. После вечере домаћин угаси свећу гурајући фитиљ у вино, које за тим попије. Сутра дан ономе ко слави долазе на честитање и част а неке зове и на ручак па о ручку пресеку и други колач. Другог дана само се иде на част. Часте се ракијом и киселим купусом али ручка нема за госте.

Сем свега овога скоро досељени Цигани из Турске, а и још неки други Цигани мухамеданске вере празнују још и *Барјам* и *Рамазан.*[1] Цигани клинчари у Алексинцу славе ове празнике само онда кад знају кад су ти празници, јер немају оце да им то каже. Кад не знају онда и не славе.

Цигани у Јагодини о Барјаму и Рамазану деле по комшилуку *мекике* (тесто пржено у маслу, масти или зејтину) мртвима за душу. Сем тога тих дана у свакој кући пале у вече онолико лојаних свећа колико има умрлих у дотичној кући. Поред свећа се још метне по чаша воде.

Сем свега овога сви Цигани празнују недељу а многи Мухамеданци још и петак. Тих дана ништа не раде.

Неки Цигани купују за Бадњи дан ораха, па их у вече ломе и уз ракију једу. Те вечери приправљају још и нешто бољу вечеру но обично.

Неки Цигани на Божић рано изјутра полазе једни друге као и Срби.

* * *

Напомињем најзад још једну карактеристичну појаву. Кад се какав обичај у Срба већ преживи или кад га Срби почну напуштати, онда га као и изношено одело

[1] Неки Цигани Барјам и Рамазан и не сматрају за своје празнике и ако су мухамдданске вере.

прихватају Цигани, те га врше Србима. — Тако је у неким местима у Србији изумрло обичај да женска деца на Св. Лазара иду у Лазарице, већ тај обичај у тим местима врше Циганке (у Нишу, Књажевцу и још неким местима). Исто тако у врло многим местима иду у Додолице (молба за кишу) само Циганке. И у једном и у другом случају иду оне од куће до куће, врше српски обичај, певају српске песме, и за то им се плаћа.

МИТРОПОЛИТ МЕЛЕТИЈЕ

Рашко-призренски и скендеријски (1854—1895)

Митрополит је Мелетије дошао у Призрен после митрополита Партенија.[1] Живео је у Призрену и управљао епархијом 41 годину и шест месеца, од марта 1854 до своје смрти 27 августа 1895 године. Умро је и сахрањен у Призрену.

Његова се епархија простирала од Јадранскога Мора и Кнежевине Црне Горе до изворних крајева Топлице и Јабланице, и до близу града Врања, захватајући Криву Реку, Изморник и Горњу Мораву;[2] и од вододелнице Шара и Скопске Црне Горе (од епархија Дебарске и Скопске) до епархија Мостарске и Босанске, пружајући се од ове границом Кнежевине, а доцније Краљевине Србије до копаоничког виса Сувога Рудишта, обухвативши неколико села на изворним крајевима Топлице.

На том повећем простору Класичне (Старе) Србије постоје ови градови већи и мањи: Призрен (резиденција митрополитова), Приштина, Вучитрн, Митровица, Бањска, Феризовић, Гњилане, Јањево, Ђаковица, Пећ.

---

[1] *И. С. Јастребов* — „Податци за историју српске цркве,“ стр. 75, Београд, 1879.

[2] „Годишњица“ књ. XX, стр. 217 и 218.

Рожај, Нови Пазар, Сјеница, Нова Варош, Бијело Поље, Беране, Плав, Гусиње, Скадар, Спуж, Подгорица, Жабљак, Улцин и Бар.[3] А од 1878 године откад је Аустро-Угарска посела (окупирала) Босну и Херцеговину на основу Берлинскога Уговора, и откад су се стари митрополити: мостарски, босански и зворнички, које је утврђивао Султан својим ферманима, уклонили из својих епархија, а на њихово место почели долазити нови које је утврђивао указом аустријски цар, а само слао благослов цариградски патријарх, по извесној погодби с Портом и са знањем Султановим од 1891 године, те је као таквима Султан забранио да прелазе у Турску из окупираних крајева, као што су то по старом поверењу практиковали стари фанарски митрополити. Тада је припало призренској епархији од мостарске: Пљевље, Пријепоље и Бистрица, (једна парохија у Нововарошкој Кази), а од сарајевске припао је Манастир Бања и Прибој који сачињава две парохије.[4]

---

[3] Улцин и Бар са својим приморским крајем, као и градови Спуж, Подгорица и Жабљак припали су, по Берлинском Уговору од 1878 године, Кнежевини Црној Гори, према томе Цетињској Митрополији. А Спич (жупа) приморски крај, припао је тада Аустрији па по томе ваља да православној Боко-Которској Епархији. Изворни део Топлице (само копаонички крај) припао је Србији и са селима у сливу ибарском, која су припадала Новопазарском Санџаку: *Црнатово* од 7 кућа са 130 душа, *Обади* од 2 куће са 37 душа, *Лескова* од 4 куће са 48 душа, *Бело Брдо* од 13 кућа са 150 душа, *Градиште* 1 кућа са 10 душа, *Марушиће* од 3 куће са 30 душа, *Планиница* од 3 куће са 25 душа, *Јелење* од 3 куће са 35 душа, *Миоковиће* од 7 кућа са 95 душа, *Заманица* од 6 кућа са 86 душа, и *Стануловиће* од 12 кућа са 80 душа. Сва ова села припала су Нишкој Епархији. У *„Речнику места“ у Краљевини Србији по службеним подацима, израдио Стев. М. Котуровић, Београд, 1892 г.*, стр. 136, нетачно су ова села записана, а Обади и Градишта нема, ваља да су опустела.

[4] Од тих окрајака мостарске и босанске епархије, који су заостали под Турском, помишљало се и било је говора на Фанару

На садашњем терену Рашко-Призренске Епархије било је у старо доба кад више, кад мање епархија на челу с Патријархом у Пећи, па су се у току времена, слабљењем српскога народа, састављале уједно; и најзад 1789 године сједине се рашка и призренска епархија, те цео поменути простор централне Класичне Србије добије „једнога митрополита са седиштем у Призрену. *(Костадин, „Цариградска Патријаршија“*, стр. 32, Београд, 1895. — *„Глас“* књ. LXII, стр. 42. Београд, 1901. од архимандрита И. Руварца *„Рашки епископи и митрополити“)*.

Митрополит је Мелетије сачувао *сведочанство*, које му је издао његов духовни отац јеромонах Јефрем 1838 године, да би га владика зађаконио. То сведочанство, које је нађено после смрти митрополитове у његовим хартијама, гласи у оригиналу овако:

...ἡσελθῶν τὴ ἐμὴ ἐλαχηστότητη ὁ κατὰ πνεῦμαμι ἠὼς Μελέτηος, ἐΙήτησεν, λαβὴν, το ἀξίομα τῆς Ἱεροσίνης, ὁθενστὴσαν, ἐγῶ αὐτόν κατέροσθεν, τῆς ἁγίας ἠκόνος τȣ̃ κυρίȣ καὶ θεȣ̃ καὶ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χρηστȣ καὶ τὸ βάθος τῆς καρδίας αὐτȣ̃ ἐρεύνισον καὶ μηδέν, εὗρον τὸ κολίον ἓν αὐτὸ μαρτίρομε αὗτον ἄξιον τῆς Ἱεροσήνης ὀντα καὶ τέλεον κατὰ τὴν ἐληκήαν ἣν ἅπαντός ἠτον Ἱερου κανόνου, ακευβηα ἐχηντόν μέλοντα Ἱερȣ̃σθε. ἀφ ὧ καὶ ἠπαρȣ̃σα ἀπόδηξης ἐδῶθη αὐτῶ

1838

Ἰαννȣάριος: 10

Ἐφρέμης Ἱερομόναχος καὶ πνευματικος αὐτοῦ πατήρ μαρτιρῶ αὐτόν ἄξιον τῆς

Ἱεροσήνης.

1892 године. да се од њих заснује једна епископија под призренским митрополитом у лицу Србина, а са седиштем у манастиру Свете Тројице (десет минута до Пљеваља), под именом Милошевска Епископија, па да јој се придају Нови Пазар и Сјеница; али су други послови то притрпали, и доцније се та ствар развијала у другом правцу.

На другом празном листу овога сведочанства записао је митрополит својом руком ово:

1824 *Ἰουλίος* 28 *δεβτέρα ἐγενήθηκα στα σέρρας.*
1836 *ἤρθα ης τὸ μανάστήρι μπουνάσια μάρτιος* 15.
1837 *ἔγηνα καλογηρος νοέμβριος* 21.
1838 *γιανουάριος* 11 *ἔγηνα διάκος ης το καστράκι ἅπτον σταγόν κιριλλον.*

Према томе покојни митрополит Мелетије родом је из града Сереза (Сера), на левој страни реке Струме, у источној Маћедонији, у којем је граду одушевљена српска војска, у првој половини XIV века, прогласила Краља Душана за цара. Даље се види да се митрополит родио 28 јула у понедеоник 1824 године; да је 15 марта 1836 године, као дечко од непуних 12 година отишао у манастир Бунаспк, и да се замонашио 21 новембра 1837 године, а 11 јануара 1838 зађаконио га владика Кирил Стагонски.

На полеђини сведочанства записао је митрополит својом руком *συμμαρτηρίαμου* (моје сведочанство).

То је све што се зна сада о рођењу и детињству митрополитовом. Свакојако може имати и сада каквих рођака и потомака у Серезу.[5]

---

[5] Чудна је она срдба некога Господина Б. у „Делу“ (за јул, стр. 76. Београд, 1896 год.). Толико се тај господин заборавио и далеко забраздио, те резили умрлога митрополита што је учио напуцијски занат, као да је стидно радити и учити занате! По наведеном документу види се да митрополит неје имао времена да учи и какав занат, а најмање код каквога „ћелавога мајстора“, како се тај господин Б. незгодно изражава. То су голе приче и познате омразе чорбаџијске у Призрену. Кад овако уме тај господин Б. да резили мртве људе, да ли би се подухватио да пише о оним чудним и без сумње неистинитим причама о покојном митрополиту Дионисију, Србину, које су се испреле у епархији за непуне четири године после смрти Митрополита Мелетија?!

Митрополит је Мелетије кореспондовао с Патријаршијом и митрополитима патријаршијским на грчком језику, с турским властима на турском, а у својој епархији говорио је српски и писао наредбе свештенству и народу на српском језику у народном призренском дијалекту, у колико га је могао да изучи (свикне), па је у писању мешао изговор појединих речи према рускоцрквеном језику, јер је тај језик читао у цркви.

После смрти митрополитове нађена је у његовим хартијама једна *беседа (састав)* или приличније *синаксар* његовом руком писана, коју ми је послао Г. Илија Вучетић, директор Скопске Гимнасије, а пређашњи наставник (онда и заступник ректора) Призренске Богословије.[6]

Ево тога синаксара тачно по оригиналу:

м҃ца декемврiа 13.

Во сей денъ памятъ сотворимо, иже во ст҃ихъ отца нашего Гаврiила Архiепископа свє србiю, священомученика.

стх: „за хрiста хрiстову мученiу мучился,
ѿ Гаврiилє, пастирє србскомъ народу.“

† Блаженн овай Гаврiилъ раньъ би родом из србскiє земле из стари вла, а неки кажѹ из београдску окружiє. по смерти же патрiарху србскому паїсiу Ѡниевскогъ,* священство србску и народ избрао и поставiо на србску патрiаршеску престолу блаженога овога Гаврiила,

---

[6] „Годишњица“ XX, стр. 219. Београд, 1900.

* Овай патрiархъ паїсiа нив родомъ из Задру, како су неки казали, но єсте родомъ из Ѡнево, близу грачаницѹ, гдѣ сад сасъ много жалость нема ни єдну кућу православну но су турци и више католици. За паїсiа како єсте од Ѡнево вседочи и црковни подписъ у цркву с҃тога мина, у село щава во копаникъ окружiу вулчитринску.

и будући Гавріилъ нашао патріаршіу са всемъ сиромашку. и на многу дугъ удавлено, а и все православни храмови по всю србію несу имали ни оно найпотребно за служеніе святу литургіу, а и за помоћь неимаући од ниедну месту другу надежду мимо од православну руссіу, за то на 1654: год: по р: х: отишао у кѡнстандіну граду, и добио допущеніе од султана мехмета д҃. да иди у руссіу милостине ради. и тако отишао у руссіу во времѣ царя руссіскагѡ Алексіа Міхаиловића романова, а наместника у патріаршеску престолу србскога, докъ онъ се врати од руссіу, оставио скопачкога митрополита Максима, бивша гѡ пре неговъ архідіаконъ. и за то учиніо е да скопачки митрополитъ буди пресѣдатель у свету синоду србску патриаршіу. дакле, но иденіе Гавріилову у руссіу, улегао на максимову срцу діаволски желаніе да истера од престолъ негову отца и добродѣтеля гавріила каноническога патріарха, и да буде онъ патріархъ. и тако, божемъ, за народски и црковни послови утишао у кѡнстандінуграду. и издаде негову отцѕ и добродѣтеля патріарха гавріила на султан мехмета д҃. да како патріархъ гавріилъ ние отишао у руссіу за милостиню црковну, него да узми новаца доста од москова, да донесе у србску землю, па да дижи воино противо турску царству! ово речъ врло приятно приміо султанъ мехметъ како по долѣ видеѣемо, и заповѣдао максима да седи у кѡнстандінуграду, и да не кажи никому нищо за ово речъ. на кад се врати гавріилъ од руссіу, нега ћи истера од патріаршески престолъ србски, поставићи же максима, вѣрнога негову слуга. тай изданіе врло драга била и на султана, ербо добићи све благо що ћет донесѣъ гавріилъ из руссіу, а найдрага на максима що ће добити престолу србску патріаршіу! дакле на 1656: м҃ца октовріа вратіо се блажени гавріилъ из руссію у кѡнстандінуграду, и отма правителство, дарови и новци од милостиня узео, и туріо

у царску хазну, а гаврiила ухапсiо. и будући султанъ мехметъ то време био у градъ бруса испратиси блаженога гаврiила код султана у брусу на испитъ. и тако после много страданiу и мученiу да одрече небеснога спасителя нашегѡ јисуса хрiста, заповѣдао султанъ и обесисе блаженога священомученика гаврiила, во м҃ца декемврiа 13: на 1656: год҃: по рож: хр: и сарани га неки священикъ павле ту у брусу између два дуба ѣе имади и источникъ воде. а у србiю священство и народ, како чуо ову мученическу смьртъ (смиртъ) Гаврiилову отма избрао, и поставiо за патрiарха у србску патрiаршеску столицу симеона митрополита зетскога, а султанъ мехметъ, будући обрекао патрiаршеску престолу србску на максима, даде бератъ царски на максима. и тако максимъ яшао на патрiаршески престолъ србски сасъ кровъ блаженому священомученику и отца нашему гаврiилу. Егѡ же молитви буду на все насъ. аминъ. — —

од смиренога митрополита рашко-призренскога и скендеричкога

† мелетiа

Нема датума и године кад је ову беседу писао митрополит Мелетије, али се може мислити да ју је писао око 1860 године, или и пре тога времена, у почетку својега владичанства на непосредној територији пећскога патријархата, кад га је више интересовала судбина патријарха Гаврила. Тим пре га је занимала ова мученичка смрт, што је, може бити, раније у Цариграду или у Светој Гори, за време својега школовања, читао о пећском патријарху Гаврилу у *Историји Цркве* коју је написао његов имењак митрополит атински Мелетије при крају XVII века.[7]

[7] О овоме патријарху Гаврилу има доста бележака и записа и у нашој и у туђој литератури:

У почетку ове *беседе* или *састава* види се да је митрополит, између имена *Гаврїилъ* и речи *би*, додао презиме *раикъ*. За тим после пет речи прецртао *бѥоградску окружїѥ*, па натписао *стари вла, а нѥки кажу из бѥоградску окружїѥ*. При крају *беседе*, а одмах после датума и године, које казују да је патријарх обешен, прецртане су речи *а србску свя-*, па ситнијим словима продужио, јер му је дошло при дну листа друге стране: *и сарани га нѥки свѧщѥникъ павлѥ ту у брусу измѣѓу два дуба, ѣѥ имади и источникъ водѥ.*

По овоме саставу може се мислити да је Мелетије знао народни говор око Сереза, јер по речима *чувек* место човек, и *ѣи* место глаголскога облика *ѣе*, које он редовно пише, јасно је да је знао из детињства народни говор, јер се око Сереза и у доњем Повардарју тако те речи изговарају. С тога он неје ни свикнуо како ваља народни говор у Призрену, јер га је мешао с књижевним и црквеним, те му је у опште шарен и језик и ортографија.

У колико се митрополит Мелетије старао о народној просвети у својој епархији, види се из писма, које је својом руком написао. Ево тога писма тачно по оригиналу:

† Благоговени свѧщѥници, чѥсни кметови и старѥшини и вси православни хрістіани во Копаник, чада наша во хрістѣ возлюблѥна молитвуѥм вас и благословим. нѥможѥ бити, моя браћа драга и чада возлюублѥна, нѥможѥ бити ни ѥдно у свѥту драги ствар од науку: сас науку чувек

а) *„Истина“* за 1888 годину. стр. 356—365, Задар, 1888 год. *»О нѣкним архијепископима и српским патријарсима од Макарија до Арсенија III. (или од 1557—1599. год.).«* од Илариона Руварца архимандрита.

б) *„Глас“ Српске Краљевске Академије* LVIII, стр. 251 и 252, Београд, 1900 год. од Ст. Димитријевића.

хоћи да знає како єстє чувек, хоћи да знає како є хрістіанин православни, хоћи да знає како моли Бога и спасятеля нашега јисуса хріста за своа здравлє, за свой душе спасєніє за свой напредак. и за все що добро земалско и небесно. сада с'с науком божієм може добити. ми вас молисмо, а ви стє сердечно обекли да правите то школю у цркву у граничанє. и да поставите учителя, и да пратите колико би могукно деча да учу: обреклистє, а нєстє досвршили нища. за то опет молимо вас, и заповѣдамо да отма єдинодушно правите то школьо. поставите учителя да пратите и деча. да тако будє мир и благодат од милостивога Бога нашега на все вас. 1870. новембра 23. у призрен.

† рашки призренски Мелетије
молитвеник[8]

Из ове наредбе или управо молбе види се јасно да митрополит Мелетије неје био противан народној просвети, само је желео да та просветна радња буде с његовим знањем и благословом. То је разумљиво ономе који познаје положај митрополита и народа у Турској. Истина

[8] Ово се писмо сачувало код свештеника Нестора Ђорђевића. из Копорића на Копаонику у сливу ибарском, онда а и сада у Вуитрнској Кази. Приштевачкога Санџака. Поп Нестор је умро 4 декембра 1888 године у селу Јошаници, у Прокупачком Срезу, као пресељеник. а овај је документ остао сину његову г. Авраму Поповићу. садашњем наставнику Крушевачке Гимнасије. а пређе Призренске Богословије. Писмо је упућено попу Нестору и попу Косту из Мијоковића, близу Копорића и Граничана. Овај поп Косто био је у мојем батаљону Дежево-ибарских устаника. па је погинуо 2 јануара 1878 године у борби на Кнежевом Брду, између села Лозна и Борчана.

Село *Граничане*, у којем је желео Мелетије да народ подигне и отвори српску школу, помиње се у *Светостефанској Хрисовуљи* — „Споменик" Срп. Краљ. Академије, IV. стр. 2. Београд. 1890 год.

зуцкали су слободнији људи у народу: *овај владика гони нас да правимо само цркве, а за школе се не чини мукаст.* Тако су по неки говорили, али несу имали право. Владика је чинио своју дужност кад је световао народу да подиже и оправља цркве. Само би се имало приметити митрополиту то, што неје спремао млађе људе за епископе, те да у својој пространој епархији има бар једнога Србина епископа. Али је и тај поступак митрополитов по себи и са свим разумљив.

Да је покојни митрополит као Грк респектовао српско име у својој епархији, види се и из натписа на вратима митрополије у Приштини: „*Митрополія ова наградисе трошкомъ Нѹговогъ высокопреосвештен. митрополита рашко-призренскогъ, Господина Мелетія за вѣчитый споменъ србскимъ жительима овога града и окружія истога — године 1869 под надзираніемъ трговца Косте Филиповића.*[9]

Осем онога незгоднога писања, у „Делу“ за 1896 годину, противу митрополита Мелетија, што сам напред навео, види се и једна оптужба у књижици „**Споменица**“ *о двадесет-петогодишњем раду православне српске богословско-учитељске школе у Призрену — израдио професор Милан Гајић, стр. 22*, (не зна се где је штампана).

Гајић се овако изражава: „У првим данима свога рада Богословија добије свога противника у ономе човеку, који ју је требао највише потпомагати, у митрополиту Мелентију. То је заиста загонетна појава за људе, који нису имали прилике, да познају стање ствари.“

Ово што је написао Господин Милан Гајић и неисправно је и неистинито. Треба говорити оно што је право, јер је то и Богу драго. Како је заснована српска

[9] М. В. Веселиновића „Поглед кроз Косово“, стр. 14, Београд, 1895.

Богословија у Призрену, и шта је све рађено пре њенога заснивања објавиће се на другоме месту и у свима детаљима, а овде ћу само да наведем у кратко: да митрополит Мелетије неје био противан заснивању Богословије у Призрену кад је већ сазрело време да се она заснује, већ је био неко други противан не кажем противу саме установе, него из личних ћефова, те се зато отворање одуговлачило до 1 октобра 1871 године. О свему овоме, као што рекох, биће говора на другом за то згоднијем месту, и онда ће се видети зашто се из Београда наваљивало да се што пре отпочне и заснује Богословија у Призрену. А сада само велим да се без благослова и знања митрополита Мелетија не би могла засновати таква школа.

Да се са знањем и благословом митрополитовим почела и школа зидати, ево шта је забележио онда старији учитељ основне школе у Призрену Илија Н. Ставрић, и ако је био у кругу оних Призренаца који су мрзели Мелетија: „*С помоћу Божіом а у добар час стависмо данас 16 Априла на дан св. мученица Агапіи, Ирини и Хіоніи — први камен у темељ православно србске школе од г-ра Симе Андр. Игуманова са благословом и молитвама Високопреосвештеног г-на Митрополита Рашко-призренскога Мелентија у Призрену 1871 год.*“[10]

Кад је 1871 године пре Петрова-дне ствар сазрела и у Београду да се таква школа отвори у Призрену, онда је позван калуђер дечански Сава из Русије где је био на школовању. Сава дође из Русије у Београд крајем јула, и после краткога бављења у Београду, крајем августа месеца, пође за Призрен преко Ниша, Куршумлије и Приштине, као први ректор будуће Призренске

[10] „Браство“ IX и X, стр. 344. Београд, 1902. В. Т-ћ (Петар Костић).

Богословије. Приспевши у Призрен, прва му је брига и дужност била да се јави митрополиту Мелетију, и да од њега изиште пристанак и благослов за заснивање српске богословије у Призрену.

Ту Дечанац Сава, као његов пострижник а сада и свршени богослов духовне академије у Русији,[11] метанише пред митрополитом, пољуби га у руку, и рекне му: *Ваше Високопреосвештенство, поздравили су Вас и моле Вас Господин митрополит Михаило и Господин Ристић кнежев намесник, да благословите заснивање и отварање Богословије у Призрену.*

Митрополит Мелетије устаде, прихвати Дечанца за руке, и рече: *Чок сеир! Чок сеир..... Како цанум?! Мене моли Господин митрополит Михаило! Мене моли! Зашто да ме моли за моја школа, у моја епархија!.... Нек је благословено и сас напредак!*"

Тада су тек одрешене руке биле првоме ректору да с народом отвори Богословију у присуству Симе Игуманова, као одличнога и најбогатијега грађанина и приложника, на дан првога октобра хиљаду осам стотина седамдесет прве године, у старој Симиној кући.

---

[11] Саву је, којем је било крштено име Ђорђе, закалуђерио митрополит Мелетије 1854 године на Божић, као ученика и искушеника манастира Дечана, зато се он зове и Сава Дечанац, као дечански калуђер. Његова породица носи презиме Бараћ, ваља да је старином из села Бара (ном. Баре), на Рогозни, где су им биле појате и трла. Сава се родио у селу Гњеждану, 1831 год., с леве стране Ибра, у Новопазарској Казн. Ја сам био у селу Гњеждану у почетку 1878 године, и Сава ми је сам причао о својем селу. Сава је свршио богословију у Београду 1864 г., а за тим био учитељ у Пећи од 1864 до 1867 године. Те године с допустом и благословом митрополита Мелетија отишао је у Русију да усаврши богословско образовање у Кијевској Духовној Академији. А 1871 године постао је први ректор Призренске Богословије. То је садашњи епископ жички Сава.

Митрополит је Мелетије чешће походио Богословију и на испиту пропитивао ученике; ну кад је јеромонах Сава Дечанац, садашњи жички епископ, *некако* отишао из Призрена о Петрову-дне 1873 године, а дошло световно лице, Илија Ставрић, за управитеља, митрополиту је то било криво, и често је говорио: „*Панум, каква је то Богословија без свештено лице, и како ћу ја да попим те богослове?!*“ Тек је 1888 године, после 15 година, дошао за ректора јеромонах Мелетије, садашњи тимочки епископ.

Да је митрополит Мелетије заштићавао ректоре Призренске Богословије, духовна лица, види се из његових писама, која је писао својеручно архимандриту Илариону Весићу. 1891 године новембра отишао је из Београда преко Цариграда у Призрен архимандрит Иларион Весић за ректора Призренске Богословије. У Цариграду му се издејствује благослов Патријархов, и Патријарх напише писмо митрополиту Мелетију под № 5839 децембра 1891 год. да Илариона прими за ректора и буде му на руци.

Кад је Иларион стигао у Призрен неје затекао митрополита. Био је онда у Скадру. Иларион му се писмом јави, а митрополит ево како му одговара:

†

† преподобнѣйшій Архімандрите ректоре православно-србске богословіе у призрен гос҃пд: іларіоне молитвуем отечески вашу преподобности. твое писмо од 11: (или 14?) декембра писато примисмо, и видисмо како бивши ректор у призренску школу богословіе іеромонах мелетій Вуић дао уставку на ова зване и приміо је друге дужности у србію, а тутори масе покойног симе игуменова изабрале твоје преподобност за ректора ове богословіе. и нама је врло драго, и чеституемо твоје преподобности. и ми препознасмо вас киріархіческу за ректора ову богослов-

ску школу во призрен. и нашу Архієреиску любов, заштиту и покровителство нећимо се одрећи од вашу преподобностну. примисмо и заключено епістолну негову свесвятейшему свеленскому патріарху госпд: Неофиту, у кою препоручуе на нас вашу преподобности. видосмо и грамота негову Високопреосвещенству Архієпіскопу београдску и митрополиту србіе гос̃под: михаил, како негову високопреосвещенство произведіо је твое преподобност за Архимандрита, и у знак да је твое преподобност правилни Архимандрит даде вас ову грамоту, кою вратимо ти заключено на ову нашу писмо. добро би било да си испратіо у нас и диплома од кіевска духовна Академіа или од кою другу духовну Академію имаш діплома (сведочбу) да потврдимо Архієреиски, по заповјест царски, тако смо потврдили и јеромонаху мелетію и другима професорима и учителима. и тако молитвуући вашу преподобности јесмо тепли молитвеник

1892: јануаріа 8.
у скадру

† Рашко-призренски Мелетіе.

(потпис му је на свима писмима у завезаном слогу-шари. по обичају старинских митрополита, али сриским словима).

Митрополит се Мелетије бавио неко време у Гњилану, и онамо га затекла 1893 година. па му ректор с наставницима честитао нову годину, а он одговара овако:

†

† преподобнѣйшій госп̃д. ректоре и Архімандрите іларіоне молитвуем ти отечески. тилеграф твой, чеституући нас за нову спасителну годину примисмо и благодаримо тебе и све професори. такођер и ми чеституемо вас да бог да, да буде срећно у животу и добром здра-

влю. и тако молитвујући тебе и све професори и све ђака остаем ваш топли молитвеник

1893: јануар 7.

у гилане.

† Рашко-призренски Мелетіє.

У почетку 1895 године, пред своју смрт, бавио се митрополит Мелетије у епархији око Нове Вароши и Прибоја, и оданде пише ректору Призренске Богословије својом руком овако:

†

† преподобнѣйшій Архимандрита и ректора богословску школу у призрен господн. іларіоне молитвуем ти отечески такоже и све професори молитвуем отечески. вашу телеграф честитаући нашу имен-дан празнику примисмо, и благодаримо отечески. и явимо вас архімандрите, како примисмо три броја до сада 1—2. и 3. од србску новину цариградски гласник, и желимо да испраћат преко вас нама по едно лист. а ви да предавате протопопа косту, а он да нама испраћа ће ћемо се трефити пошом. пишемо прота да ви дади две беле меціе за ову годину 1895. пише на новинара цариградски гласник да нашу лист испраћа на тебе. ми радимо и овде у н. варош и у прибоје да узимат цариградскога гласника може бити да будит до петнадесет лица. и тако остаем ваш топли молитвеник

1895: фебр̃у. 13.

у н. варош

Рашко-призренски Мелетіє

у варош збирац јесте учител јово кочовић а у прибое трговац милан борисавлевић.

јсти.

Ја мислим да Г. Гајић не би наносио онакву увреду пок. митрополиту Мелетију, да је имао тачних дата

и да је сазнао право стање како се оно онда развијало у заснивању те школе. Па ни у одређивању првих школских ревизора, Г. Гајић не види бар посредну помоћ Мелетијеву, него ту част, не знам на којим основима, одаје султановој иради.

На страни 48. поменуте „*Споменице*", вели Г. Гајић: „Природно је, да Призренска Богословија даје тон и правац српској народној просвети у своме крају. 1894 године је званично решено и царском иradом осветштано, да се шаљу ревизори по основним школама!" А на стр. 49. опет понавља: „У последње време, кад су се школе намножиле и почела се обраћати најозбиљнија пажња народном образовању, издата је, 1894 године, царска прада, у којој се наређује: да се врши ревизија основних школа по свима крајевима и да царске власти буду на руци ревизору, да што савесније одговори своме задатку. То је велика добит за напредак основне народне наставе."

Фаталне су те ираде, заиста, и у Београду!

Никад и никаквих султанових прада (указа) до данас 15 октобра 1902 године кад ово пишем, неје било ни за отворање искључиво српских модерних школа, а најмање да је било такве за одређивање српских школских ревизора у Турској! О иradama се говори по Београду просто из неразумевања. Модерне српске школе у Турској од 1892 године постоје на основима турскога просветнога закона чл. 129. о страним школама у турскоме царству, а дотле према обичајима и толеранцији на којима су постојале старинске манастирске школе, доцније поповске по селима, и еснафске по градовима.

Ово кад овако и прецизно кажем, говорим из тачнога познавања прилика у Турској, о којима ми је, као посленику непрекидно од августа месеца 1872 године лично познато.

Ту се Г. Гајић затрчао, кад је чак навео и некакав текст из те фамозне праде. Јамачно је поверовао празним гласовима, који су се и кроз дневну штампу ревносно и нарочито распростирали у Београду, да се необавештени свет њима забавља, а да се забашури право стање.

О одређивању првих српских школских ревизора у Скопској Епархији, па по том у идућој школској години и у Призренској, потекла је жеља прво у Скопљу, јер се те године, у јесен, почела заснивати српска гимнасија у Скопљу, па се хтело дати јачега полета нашим школама.[12] До душе, морам овде признати, станујући онда у Скопљу, ја несам био мишљења да се тај корак предузима још за неко време, из са свим разумљивих разлога: да Турцима не падамо у очи, и да не изазивамо без тешке нужде ничије подазриве погледе, него да се упућује народ да што више ради на задобијању школскога права, а да се мање парадира. Ну вредни г. Тодор П. Станковић нагињао је да се још те године с ревизијом отпочне. И тако је на захтев његов пок. митрополит скопски Методије дао такрир косовском валији у Скопљу, и молио да може упутити извесне старије и спремније учитеље да обиђу школе у његовој епархији, и да му поднесу извештај о успеху ученика и стању школа у опште.

Према томе писао је митрополит Методије у Призрен митрополиту Мелетију да му упути из Призренске Богословије наставнике за ревизоре у Скопској Епархији. Тако су на тај формални начин упућени у Скопље

[12] Г. Архимандрит Иларион Весић, бивши ректор Призренске Богословије, причао ми је да је он, са знањем митрополита Мелетија изашиљао по једно лице да обиђе школе у *реону* Призренске Богословије, али то није било и са знањем просветне државне турске власти.

Петар Костић и Симо Поповић, наставници Призренске Богословије, а Методије одредио је и два учитеља кумановска из своје епархије: Јевту Цуковића и Дамјана Прљинчевића.[13]

Ово сада нисам мислио да наведем, али кад се истине на очиглед изврћу и обмотавају неистинама још пред живим људима и посленицима, приморан сам био да оволико рекнем, а у детаљима биће доцније у свему расветљено.

И г. Бранислав Ђ. Нушић, у својој књизи „*Косово*“ *опис земље и народа, свеска I. стр. 111, Нови Сад 1902 године* наноси увреду покојном митрополиту Мелетију, кад вели: „..... дотле под управом Митрополита Мелетија, који је највећу бригу полагао на збирање мирије, увукла се у његову паству и шизма и католиштво и протестанизам па и — нововерство. Осим многих грехова, које је Мелентије за тако дуги низ година своје рђаве управе понео на душу, овај грех спада у неопростиме.“

Овако смело, напамет, и без зазора говори г. Нушић противу митрополита Мелетија, а не наводи никакве доказе, онако исто као и онај Лазар у Цариграду, и не мислећи да је баш то највећи грех, кад се без стварних доказа какав човек клевета у опште, а нарочито после смрти! Зар се католичанство, г. Нушићу, увело у Призренској Епархији од 1854 до 1895 године?! Зар су Јањевци и они у Призрену покатоличени за време митрополита Мелетија?! Зар је Мелетије довео бискупа у Призрен, а за тим и у Скопље. Зар је Мелетије, као Грк, крив што има нешто јада католика којегде у Призренској Епархији, кад су их трпели и средњевековни срп-

[13] *М. В. Веселиновић* — „Статистика српских школа у Турској“ за 1895-96 школску годину, стр. 21. Београд, 1897.

ски краљеви и цареви својом толеранцијом?! Зар се то и толико неће да зна?!

Сваки зна у Призренској Епархији какав је био митрополит Мелетије у одбрани православља, да је чак забрањивао да се чита *Свето Писмо* на модерном српском језику, у преводу Даничића и Вука, што му је изгледало да нема довољно светиње, као оно на старијем црквено-словенском језику. Само то неје могао да сазна г. Нушић који је становао у тој епархији неколико година и имао прилике да се разговара с митрополитом Мелетијем. Ну може бити да је г. Нушић избацио оне празне речи противу Мелетија просто из моде, да треба у опште Грке резилити.

Ето их још живи: Епископ Жички Сава, Епископ Тимочки Мелетије, Архимандрит Иларион Весић, Петар Костић, секретар митрополита призренског, и други, бивши ректори Призренске Богословије, па нека они кажу, је ли ово истина што говори г. Нушић.

*

Извесни Призренци љутили су се на митрополита Мелетија највише и зато, што им није успео да одузме од Цинцара цркву Светога Спаса у Призрену, и да је преда Србима.[14] Да ли је он то могао да изврши, или не, нећу у то да улазим овде, само напомињем: да би једном Грку и фанарском митрополиту у Призрену, поред све своје воље, био мучан положај наспрам Патријаршије, кад би такав митрополит, па ма он био и прозелит, енергично наваљивао својим предлозима да се из какве цркве избаци грчки језик, тим пре кад већ Срби имају у томе месту две друге веће цркве у којима се

[14] Кога занима ова узалудна борба око цркве Светога Спаса у Призрену, нека чита *М. С. Милојевића* „Путопис“ књ. III. стр. 194—229. Београд, 1877.

чита словенски. То је и сада тешко, а камо ли пре 40 и више година. Друго је питање како је уведен грчки језик у црквици Светога Спаса. О томе би се имало много писати.

Овде ћу да наведем оригинална писма Скадрана, Призренаца и Пећанаца из оно доба када се митрополит бавио у Цариграду, нека у целини, а нека у изводу, која се односе на ту борбу око цркве Светога Спаса у Призрену.

Та писма гласе овако:

„Његовом Високопреосвећенству Просвећењејшему Г-ну *Милентији*, Митрополиту Рашко-Призренскому и Скендерискому, Екзарху горнија Мизији и проч. проч.

„Ваше Високопреосвећенство!

„Познато нам је зашто сте позвати у Патријаршији, и при Вашем полазку у Цариград васколики народ од све Ваше јепархије, који су Вас пратили из своје средине, препоручивао је Ваше Архијерејство потрудити се за цркву С. Спасовску у Призрену доказати Његовој Светости Вселенском Патријарху, да је та поменута црква једна из древни Светиња васколиког народа српског, тако надали смо се да ће С. Патријарх лично од Вас разумјети за неправду учињену васколиком народу српском, с' тим што је поменуту цркву предао Цинцарима и увео у њу службу на Грчком језику. Таким насилним поступком васколики народ српски дошао је у јарост, које исто сљедује и све више, видећи како до данас С. Патријарх није повратио С. Спасовску цркву српском народу и језику у Призрену. При оваквим непријатним обстојательствима находимо за право изпунити своју дужност, ово јавити Вашему Високопреосвећенству и у исто врјеме молимо Вас да докажете лично С. Патријарху, да ову увреду неће претрпјети васколики народ српски у Рашко-Призренској и Скендериској Јепархији, а тако

Босанској, Херцеговачкој и проч., већ увјерити можемо Вас да ће произићи онако, као што је у Бугарској. Надамо се, да пошто ово све докажете Н. С. В. Патријарху, да неће Он и Светјејши Синод дати узрок да произиђу горе-поменуте посљедице, а то ће овако умирити да Рашко-Призренској Јепархији преда своју древњу светињу цркву С. Спаса с принадлежећом имаовином — споменим прадједовским од 500 и више година. —

„Овако испуњавајући нашу дужност, остајемо препоручујући се С. молитвам Вашег Високопреосвещенства, предани Вашему Архијерејству општинари:

„У Скадру
Јунија 3 дана
1872“.

печат

На средини печата Свети Никола на мору, а око њега плове лађе. Наоколо пише:
† ХРАМ: СТ: НІКЛАЯ. АРХІП: МІРАІКІІСКИХЪ

Алекса Ѣ. Поповић
Филип Беровић
Филипъ Р. вуйковићъ
Дѝмѝтріе Антоніевићъ
іован шоћевићъ
Гліго Пєровић
Тело Міхайловіћъ
Косто Р. Мѝхайловićъ
ђуро Вучинићъ
ђоко Драговъ
Перо Нѝковъ †
Јованъ Бешовић
Коста Хоіовић
Ефрємъ Гузовићъ
павле петковѝћъ
стѝепо станѝћъ
Яко вучѝнѝћ[15]

Призренци су послали у Цариград некога Лазара Поповића, да их у тој парници око цркве Светога Спаса

[15] Ово су писмо писали Скадрани митрополиту у Цариград онда 1873 године, а ја сам га добио од једнога својега познаника на Фанару, у Стамболу, 1892 године.

и имања црквенога заступа код Патријаршије; и тај Лазар, види се из његових писама, више је обилазио заступника Србије и амбасадора руског у Цариграду, њих извештавао и молио за дејствовање и помоћ! А тадашњи руски амбасадор, граф Игњатијев, намигивао раније да се и Призренска Епархија придружи Бугарској Егзархији. А наивни и безазлени Срби у Призрену храбре се *руским почасним грађанином* на челу, и бију се с некаквим Цинцарима око јадне црквице Светога Спаса и њенога имања!!

При руци су ми два повећа писма тога Лазара, једно од 30 декембра 1874, а друго од 21 јануара 1875 године. Оба писана у Цариграду, а само их потписао *Лазар Поповић*. На првом се писму именовао као: „*Посланик Рашки, Скадарски и Призренски*“, а на другом: „*Заступник Старо-Српски.*“ И оба адресована Кости Магазиновићу, заступнику Србије у Цариграду.

Оба му писма кипте празним и ласкавим речима.

У првом писму Лазар јавља како седи у Цариграду већ две године, чекајући решење Патријархово да се црква Светога Спаса у Призрену одузме од Цинцара и преда Србима. Доказивао је, вели, свима у Фанару, али у Синоду несу вољни да се црква одузима од Цинцара. Према таквом стању он је априла месеца 1874 године поднео писмени отказ „од стране целе Рашке, Призренске и Скадарске Епархије са потписима и печатима свију припадајући општина,“ да више неће признавати грчко свештенство „почињући од монаха до Патријара.“ Кад је то видео Патријарх као да се страшно уплашио: „Госп. Патријар са својим синодом грозно уплашен од овог народњег одцеплења од грчког свештенства, позове ме и запита, шта желим?! Ја му и овом приликом повторим народну жељу и поднесем народом одобрене услове под којима Срби примају своју цркву. Затим Госп. Патријар

нареди да се ова парница реши одма — истог дана — што и учине, но мени решење недаду, говорећи, да чекам још 6 месеци! Ја пристанем на 3 и они то одобре, али ево прође и 10 месеци од тада и решење не добих.“

„Предложени рок беше одређен, да за то време Цинцари купе плац за Цркву. На то кажем, да Срби неће ништа да знају о овоме т. ј. хоћели Цинцари куповати плац и зидати Цркву или не, но да ћу ја још 3 месеца чекати пресуду и фермане (?!) за повратак цркве и Госп. Патријар небеше противан. Пошто истече 3 месеца одужише Грци од дана на дан још 3 и ја сам због околности и ово време морао издржати очекујући и недобивши пресуду.

„Међутим Цинцари кречећи и преоправљајући цркву почеше јој уништавати старе спомене и знаке Немањићске. Извештен од народа о овоме, одем у Патријаршију да тражим помоћи против овога насиља. Ишао сам девет пута и чекао од јутра до мрака и Госп. Патријар нехте да ме прими, — најзад и то учини, но на моје тражење, да се црква затвори и кључеви месној власти предаду, или, да се поставе два стражара који ће цркву до решења неповређену очувати и пазити, да јој Цинцари непокраду утвари и друге знаменитости — Госп. Патријар недаде ми никаква одговора!

„После овога извести ме народ да је Митрополит Дебарски по наређењу Патријаршије долазио у Призрен да Цинцарима купи плац за Цркву, да је уговорио за три плаца но ниједан није купио. Затим да су га Цинцари напали и оптужили као бунтовника те му месна власт заповеди да одма у своју Епархију иде, што он и учини. Такође ме је народ известио да је све ово скројено дело грчко и од њих наређено да тако буде. И о овоме известим Госп. Патријара, али он неодговори ништа. Кад

га упитах, шта једанпут мисли о овој ствари и кад ће ми решење издати, он такође оста нем!“

Лазар се чуди што му Патријарх не одговара. Он сиромах мисли да је мудрији и од Патријарха и од свих Грка у Стамболу, па да их плаши оним својим одцепљењем Призренске Епархије од Цариградске Патријаршије, као да Патријарх неје знао шта се мисли и ради у Призренској Епархији! О томе онда неје нико ни сањао у истини, осем ако је неком ишло у рачун да се и у Призренској Епархији отпочне борба противу владика грчких (фанарских), па да се она сврши некако у корист Бугарске Егзархије! Лазар сâм каже при крају својега писма: „Овако понашање грчких свештеника већ је премашило народње трпљење, и ова парница око „Спасове“ Цркве има ту народну жељу, да он дође у сукоб са овим својим непријатељима т. ј. грцима, и неби ли се како дочепао чистог српског свештенства.[16] И ово није немогућа ствар за то, што му сама турска влада даје право да има своје српске свештенике и нужно је да народ то захтева а влада ће га задовољити, као што је и Бугарима њихову жељу испунила.“

Ето колико је и како разумевао тај јадни Лазар Поповић!

У другом писму, Лазар или онај што му је написао, не бира средства којима оптужује митрополита Мелетија, као да је само он крив што су Цинцари завели грчки језик у црквици Светога Спаса и приграбили црквено имање. И као да је тај *Грк* Мелетије крив за све недаће што су сналазиле српски народ од вајкада!

Дакле, по оваквом умовању безазлених Призренаца, крив је сада Мелетије што су српски патријарси на-

---

[16] Ваља да владике Србина, јер су сви свештеници били Срби и онда и читали словенски у црквама.

пустили своју духовну државу, оставили народ, па отишли под скут Аустрије, па сад треба *Грк* да умире за Србе, а Срби патријарси несу могли да умиру за свој народ!!

И као да је он свему крив што је српска влада из Београда, по несазнању својем, помагала Бугарску Егзархију, а српски дипломатски агенти у Цариграду ишли уз раме графа Игњатијева, и у свему га слушали без сазнања а на штету интереса српскога народа у опште. (*Јов. Ристић — „Дипломатска Историја Србије“*, књ. II. стр. 127. Београд, 1898.) Отуда је и онај помен и оптужба противу митрополита Мелетија у књизи: „*Како је постала Бугарска Егзархија,*“ стр. 78. Београд, 1897 (од генерала Саве Грујића).

У том другом писму наводи Лазар да је Мелетије отерао из Призрена учитеља Николу Мусулина; да је предао турској власти 17 Призренаца, рђа њихова имена, и да су осуђени на два месеца затвора; да је предао турској власти, и то другог дана после њиховога доласка, учитеље Деспота Деспотовића и Петра Ђорђевића, који су послани препоруком Гарашанина (Илије) итд. итд. Све то наводи грешни Лазар, а не доказује ничим.[17]

Писмо Призренаца упућено Кости Магазиновићу, заступнику Србије у Цариграду, гласи по оригиналу овако:

„Велеуважени Господине!

„Неке непоимљиве за нас наиновије околности изнудише нас, да узмемо слободу и Вас узнемирити са ових неколико речи.

---

[17] О овоме Лазару Поповићу и о његовој исправности могао би најбоље казати г. Петар Костић, из Призрена, бив. дугогодишњи наставник Призренске Богословије. А овде ћу само да наведем да је тај Лазар за време српско-турских ратова ступио у турску службу. Био полицајац у Призрену и досађивао Хришћанима, те га је неки Арнаутин за *љубав* Призренаца отпратио на онај свет. Тако је и на тај начин Лазар скончао свој живот!

„У средини прош. месеца наш г. Мелетіе одпочео іе таіне од нас, а како знамо и од Вас, писмене сношаіе са другим општинама своіе епархиіе побуђујући их, да преко брзоіава на његов рачун потражују од г. Патријара, да Мелетиіа што пре у епархиіу изашље. Видећи у томе његову неправичност према нама и неискреност према Вама и нама, видећи у томе корак к напуштању интереса укупног овамошњег народа нашег од његове стране, кад га међутим у наівећма критичким за њега околностима бранисте и Ви као и ми, не можемо никако да поњамо, какве га побуде присилише на обиљежени корак, тим више, што смо му до сад у више прилика очитовали, да интереси укупне паствe његове захтеваіу да он остане тамо, докле год се наша парница са цинцарима о свето-спасовоі цркви сасвим не прекине — а іошт боље: докле год ми ову цењену задужбину, са половином непокретног имања њеног, у своіе руке не добиіемо.

„У исто време он іе општини нашоі против Лазара Поповића — тамошњег представника нашег писао, представљаіући последњег као будалу и као издаіника свога народа за бугарске сребренике. Кад смо међутим ми подпуно уверени у Лазином поштењу и безграничноі преданости своме роду, као и у толикоі смишљености његовоі, да према даном му од наше општине упутству никад ништа без Вашег питања у повереном му раду не предузима — дакле: да Лаза никаквог неумесног корака нигди тамо учинити неће.

„Шта пробуди у Мелетиіу потаіну лисичиіу ћуд према нама и шта га побуди, да чак одтуда цепа народ, коіи іе он дужан уіедињавати! Зар нам се до сада већ ниіе доста осветио за то, што смо саградили стан за руски в. консулат? Зар нас іе мало до сада умно и нравствено уназађивао, те у прилог тога сад Вама шаље

подученог пиљара пећског, да нас цепа, да њега изрода брани и да Вас уверава, е пећски Срби желе оно, што іе у ћеіфу само Мелетиіу и другоме, коіи би хтео да у Пећи агуіе, као што іе аговао Мелетиіе већ 20 година. Кад управо нама треба не ага, него човек, способан за чин и велики позив своі према данашњим потребама овамошње српске сиротиње, човек, коіи ће наівише морати путовати по оним местима, у коіима іе Мелетиіе наівише становао, успавану свест народа нашег буди, да га упућује на рад у корист своіе просвете и унапређавања, да уз то подмируіе и многе друге духовно-наравствене потребе своіе паствe. А да у Пећи има способан човек за епископа, то іе іошт питање, на коіе ће одговорити сав овамошњи народ наш преко одабрани нарочито своіх представника, а не Мелетиіе и његов приіатељ — пећски пиљар.

„Према томе ми неможемо да поњамо ни онога, што су Вама препоручили, да на сваки начин одбраните Мелетиіа те да нам га што пре овамо заједно са светоспасовом црквом повратите; већ премишљамо: или да тамо његове нарави и наших досадашњих мука са њим не сазнаіу, или су наумили и іошт штогод друго доцниіе преко њега пословати. Нама би веома потребно било знати, коіе іе од овог двога у ствари, почем нам од љетос нешто наговешћуіу писма *одтуда* к митрополитима — скопљанском Паисиіи и дибарском Антиму, приштевачкоі општини, па сад и пећским калуђерима, од М. Милоіевића. Односно препоруке о томе, да у Пећи има способно за епископа лице, ми тврдо држимо, да іе и то из Мелетиіеве главе потекло.

„Ствар за место овде брзо ће се свршити; због тога Вас честити Господине наіучтивиіе молимо, да порадите и на томе, да се и црквени дућани *тамо* одма сад предвоіе, те да у везировом и патриіаршиіском пи-

смама буде показано, коіи дућани нама са црквом припасти имаіу; почем због цинцарске нарави циганске извршити то овде мирним начином никако нам ниіе могуће и почем знамо и то іошт, да іе дибарски владика, коіи у ствари само цинцарске интересе заступа, тражимо од Патриіара налог да нам их овде он подели. —

„Дозволите нам родољубиви Господине доставити Вам овде іошт и то, да іе наівећа жеља народа нашег за сада та, да се што пре парница црквена тамо сврши, дућани поделе, за тим Мелетиіа (или другог?) митрополита да тражимо, па тек тада да *овамо* изберемо човека за епископа, коіи ће бити посвећен *овде*, а не тамо.[18] —

[18] У овоме писму Призренаца има наговештаја о избору и посвећењу епископа Србина са столицом у Пећи. Ти наговештаји могу бити многима неразумљиви, а види се да и сами Призренци несу схватили какав би то био епископ Србин у Пећи кад постоји у Призрену митрополит. Значило би према ономе што Призренци говоре да под митрополитом призренским Грком има и Србина епископа, рецимо прво у Пећи, а по том могло би их бити таквих и у другим местима простране епархије. То овде неје случај, него ево шта је: покојни Милош С. Милојевић познати родољуб, носио се мишљу и радио више на своју руку, јер се онда слабо том црквеном питању поклањала пажња на надлежном месту у Београду, тим пре што се увидело да нас је претекло време. На томе послу требало је радити пре но што су Бугари отпочели радити на својем црквеном питању, а политички би најкорисније било да је, при заснивању Подунавске (Милошеве) Србије, српска црквена ствар остала у Цариграду, па да се одонуда ради на ширим основима, као што тачно и разложно наводи Костадин (Стојан Новаковић) у својој књизи *„Цариградска Патријаршија“*, стр. 29 и 30. Београд, 1895: „— Кнез Милош је приступио Фанару с отвореним картама; он се погађао, погодио и откупио Србију, ма да је изгледало да то по ферману бити не мора.

„Само што је том приликом и великом уму и ненадмашној политичкој увиђавности Кнеза Милоша нешто умакло од погледа, а то је: да је боље и не расправити извесна начелна питања, него их расправљати посебице у корист једног, а на штету осталих де-

„Да Вам сувише не досадимо, наіпонизніе ћемо Вас замолити само іошт, да изволите поклонити озбиљну

лова истога народа. Од постигнуте автокефалности цркве у Србији доиста се користила Србија али је знатно штетовао народ српски. За некадашњу Пећску Патријаршију добивена је автокефална црква Кнежевине Србије, а остали је народ српски у Турској пуштен на милост и немилост. Нестрпљење да се што пре виде послови у кнежевини у што потпунијем реду оштетило је дубље народне интересе.

„Сад се добро види да је на српској црквеној еманципацији ваљало радити у Цариграду самом више него у Београду.

„Али ни највећи умови не могу у толикој пророчкој мери да надвисе своје време. А што су српски вођи после Кнеза Милоша са свим сметнули с ума, оно су нашли бугарски вођи, који су почели агитацију за ексархију, и они су у свему тако били добро саветовани, да ни одвајање Бугарске од царства није довело за собом распада раније установљене цркве бугарске, нити је њену област окрњило. И колико се нерадо софијска политика покорава жељама цариградским, владике неле Бугарске радо следују црквеној управи из Цариграда, нити икад страхују да се отуда што не учини против интереса бугарских!«

Ну Милојевић је од 1869 године, при свем том што нас је време претекло, покушавао да распали духове за обнављање Пећске Патријаршије у облику Пећске Архиепископије под Цариградском Патријаршијом, а да се старе српске епископије придаду тој новој будућој Пећској Архиепископији.

У том смислу, мени је лично познато, он је 1874 год. написао (концептовао) више писама и молаба. Те су молбе преписиване, а неке и потписиване, али сумњам да су све те молбе допрле до Цариграда и Патријарха. Оне су биле претеране, те по томе и неостварљиве, јер је по њима остала само Солунска и Цариградска Епархија ван те будуће Пећске Архиепископије! Такву једну молбу у копији од стране пећске општине нашао сам на Фанару 1892 године. У првој тачки те молбе каже се овако: „*Да постави* (Патријарх цариградски) *дојакошњег Митрополита Призренског Господина Мелентија за Архијепископа Пећског у Пећи, као свога заступника.*“

нажњу своіу према свему овде уписаном, узимаіући слободу назвати се као наіпонизниіи поштоватељи

Ваши —:

22/I 1875 год.
у Призрену —

печат

Сима А. игѹмановъ
Ѣѹрѣе стоянов
Манойлъ йлйѣъ
анй (?) спаса
глигоръ янйѣевъ
Ефта стефанъ.

На средини је печата крст испуњен годином 1873. Око крста пише: † ПРАВОСЛАВНА СРБ:
ОПШТИНА ПРИЗРЕНСК

Пећанци и манастир пећски обраћају се такође заступнику Србије, у Цариграду, и моле га за дејствовање да се митрополит Мелетије што пре врати из Цариграда у своју епархију, а не спомињу Цинцаре по Призрену, нити цркву Светога Спаса, а најмање се сећају црквених дућана у Призрену, око којих је, види се, највише запело, и због чега се водила толика узалудна борба!

Та писма Пећанаца гласе по оригиналу овако:

а) „ваше високо Благородие Премйлостивй Господйне й заступнику србскому сама обшта християска лубавъ вашегъ високогъ благородия спреманасъ.

„Овиемъ нашиемъ Писмомъ умолявамо обшто народно да Потрудите ваше виско Благородйе ида целуете Сѿ десницѹ свѣтлѣишему вселенскому Патриярху Якиму и да га умолите за нашега Архипастира Господинъ Мелентия еръ е народъ много нужданъ Познатое вашему високомъ Благородию како е стадо безъ Пастира ево двие Године како седй народъ без Пастира Пакъ умолява народъ васъ да обрнете ваше милостиве очи насъ да ни га испратите сатъ Пре залубавъ божию немоите народъ Гледати и вама е Познато како може бйтй свакоякй случай А миви неможемо опйсатй наше нужде

имамо едногъ нашегъ трговца кой ћеви казати усмено тамо се налази у стамболъ ефремъ Глигориевићъ.“

1875 януара: 9
во Пећъ

печат

На средини печата Исус Христос с раширеним рукама којега носе Херувими, а наоколо пише: **МАНАСТИРЪ ПЕЋСКИ † ВОЗНЕСЕНІЕ**

„най Покорние остаемо
ваши добро желателй общто народъ Пецкй еромонакъ настоятелъ Софрониие Манастира пецкогъ
Петар павловић
марко живановић
Риста јовановић
Х. Живко гиеоргевић (?)
Димитрие костићъ
Міхале радісав (?)
ђошѹ гвозденовићѹ
хаџи Лаза
тома йованче
Х: Стефан
Захарие Дими..
Мћм Павловић.“

б) „Виско Благородномъ Господару Магазиновићу Заступнику Србском у Царйградъ Господинъ Господину Сама общта христйяска лубавъ

„Сада долазимо ми и умолявамо ваше високо благородие Поздравляти й вашо и молитй се Препоручивати насваки начинъ явитй нашу желу Прво да чуемо васъ у доброму здравлу най много благодаримо вашему високо благородию конште Примили свакимъ добремъ и веселѣмъ Пре неколико дана нашега Гос ефрема шантрића и онъ е насъ много возрадовао одъ ваше Стране и мисмо нѣму билй Препоручилй да вамй яви нашу нужду и жалостъ па и ми сада являмотй као нашему добро лубителу да се Потрудите залубавъ Србскогъ народа код високо

Пречеснѣйшегъ вселенскогъ Господинъ Патриярка и даму целивате Свету десийцу у место насъ и да га умолите данамъ пратй господинъ Архиепископа рашко Призренскогъ Мелетйю Сатъ Пре ербо имамо велику нужду занѣга ево има двие Године како стои Стадо безъ Пастира А познатое свакомъ благородномъ човеку дакакоби стояло толико времена Стадо безъ чобана то се зна даненби напредовало ер сваки данъ долазе свакоке нужде на народъ и онъ кадсе кодъ народа налаз онъ се много труди свагда Светиемъ дуком занародъ сваку напастъ отъ бацио й являмо вашему високо благородию какосмо мѣсеца януара вама овако Писали немамо никако изъ вѣстие елй вама Писмо дошло того ради сада друго праћамо и молимо васъ бога ради даобрнете ваше Премилостиве очи на ови нужни народъ да би намъ брзо дошао Господинъ Мелетия премилостйви Архипастиръ.“

1875
ферфуара
день 15
у Пећи

„най Покорние Остаемо вашй добро желатели обшто народъ й обштина во Пећъ настоятелъ Софроние М С С С Патриящйе
Марко Живановићъ
ђаше (?) павловићъ
х: лаза: кметъ: ѡкрѹжйе: пецко
х: живко шантрићъ
х. стефа
ђорче гвозденовъ
криста марковъ“

Печат је као и на првом писму.

Из ових писама може се доста јасно увидети да ли је и у колико крив само митрополит Мелетије Призренцима за цркву Светога Спаса.

У колико сам сазнао и лично се уверавао од 1872 године, он се старао увек да буде исправан у службеним пословима и наспрам турских власти, и наспрам Цариградске Патријаршије чиј је он митрополит, а паству је своју упућивао да се саображава турским законима, који одређују хришћанска права у погледу цркве и просвете. Народу је говорио да избегава видну политику и често пута некорисно мешање и вреву с браћом својом у кнежевинама Србији и Црној Гори. Нарочито и с тога што истурчени Срби сељани, и као такви постали Арнаути (скипетари), па по томе подивљали и сувише нервозни, те највише због тога досађују и чине зулум својој браћи у хришћанству.

И заиста је његов положај у том погледу био мучан и тежак: да угоди и Турцима, и Патријаршији, и злим потурицама Арнаутима, па још и политици суседних српских држава. Само је велика мудрост митрополитова могла да успе и да се одржи скоро 42 године у Призрену.

Један компетентан Србин, који је становао подуже у Призрену, око 1870 године, пише ми овако: „Док сам ја био у Призрену митрополит Мелетије имао је у народу мало пријатеља, а нарочито од онога времена када се Гоге (Цинцари) поделише и добише за себе стару српску цркву Светог Спаса. Мржњу противу Мелетија подржавали су највише пок. Јастребов, Сима Игуманов и Илија Ставрић.

„Митрополит Мелетије био је као и сваки патријаршијски — грчки — владика. Водио је више рачуна о себи но о епархији, али му ми Срби морамо признати да он за нас има заслуга, а те су што је озбиљно бранио своју епархију од бугарске па чак и од грчке пропаганде.

„Ја држим да наши људи нису ни умели да се нађу онако како би требало па да митрополита Мелетија употребе корисно за српску ствар.“

Овоме не треба коментара. Тако је јасно и кратко речено с пуним значењем и поуком.

1894 године Његово Величанство Краљ Србије Александар I одликовао је митрополита Мелетија орденом Светога Саве првога степена.

Из живота митрополита Мелетија

1. Кад год би митрополит изишао у епархију, имао је обичај да свраћа у свештеничку кућу. Ту се одмах искупе и други оближњи свештеници, и сви се труде да владику дочекају и услуже. Ручак и вечеру не спрема онај поп код којега је одсео владика, него други свештеник, па тако готов ручак доноси владици. То је нека дужност била поповима да спремају редом ручкове и вечере владици, кад овај путује по епархији. Митрополит би том приликом позвао и којега одличнијег човека (чорбацију) да заједно ручају, а свештеника ретко или и никако, осем ако се у којем месту налази какав стари изнемогли свештеник и особито поштован од народа.

За време ручка и вечере служе митрополита само попови, а не кућна чељад. Кад сврши ручак или вечеру, онда се присутни свештеници у другој одаји скупе и ручају с домаћином куће слободније и веселије.

2. Читао је каноне и вечерњу у својој соби редовно кад неје ишао у цркву.

3. Постио је редовно све посте преко године, и био је у томе пример.

Једноме учитељу, Фртунићу, у Новом Пазару 1890 године рекао је: *ти мрсиш учитељу, а то не ваља овде.* Учитељ се извињавао и покушавао да докаже како не мрси, али неје успео јер су га виђали грађани и ученици.

Мелетије призове насамо учитеља и посаветује га да пост држи и чува, а ако баш не може, онда да узме

од лекара уверење како му здравље не допушта да пости, и то да јави народу и ученицима да знају.

4. Обичај је у Турској, а у више прилика права потреба, да већи и богатији људи, нарочито странци (посланици, консули и други) држе Арнауте мухамеданце за гавазе (чуваре). Тако чине и многе владике, али је митрополит Мелетије држао увек слуге Хришћане. Кад га је једном паша у Призрену запитао: — *Зашто, Деспот-Ефенди не држите гаваза Арнаутина или Турчина, да сте слободнији у кретању и иначе?*

— *Данум, паша, што ћи мене гаваз Турчин или Арнаутин! моји су гавази, моји свештеници. Они мене чувају....*

5. Обичај је имао да сваке године о Ускрсу првога дана измоли у паше да му пусти све Хришћане апсенике на потпис. Тога дана буду осуђеници у цркви и цео дан у митрополији, и ту ручају, па их пред вече опет враћа хућумату.

Ова хришћанска врлина митрополита Мелетија задивљавала је Турке и у опште Мухамедовце, и причињавала да имају према њему особитога респекта.

6. Једном дође му Вук Божовић, из Колашина (жупе), и замоли да га запопи. Владика га, између осталога, упита како му је име? *Вук*, одговори. Владика зачуђено: *како можи да буди вук свештеник у црква?! Вук не можи да буди поп, вук у шума!* И понуди му неко црквено, календарско име, што Вук одлучно одбије. Најзад владика му рекне: *од сад да ти је име Вукајло.* Тако би. Запопи се *вук*, и постаде Вукајло, данашњи још у животу *поп Вукајло* „кнез колашински.“

7. Око 1890 године решио је митрополит да запопи Деспота Плијћа, свршеног богослова Призренске Богословије, али му је сметало крштено име *Деспот*. Вели: *ја деспот и ти деспот не можи да буди.* И тако

му надене име Данило. Тако се тај поп прозове Данило, и данас попује у Сиринићу (жупи) поп Данило крштени Деспот![19]

*

Митрополит Мелетије у Цркви. По свему опхођењу и понашању митрополит Мелетије својом појавом и у цркви и ван ове чинио је јак утисак. Његова *служба* у цркви ретко се виђала. Његово се појање још ређе слушало! Да наведем овде шта говори бивши учитељ гњилански, у Призренској Епархији, из 1874—1878 године, г. Зар. Р. Поповић: „Призренски митрополит Мелетије долазио би у Гњилане у две три године једанпут и остајао би до пола године. За то време једва ако би једном беседио. Његове су беседе већином историјске. Рекао бих, да су импровизација, али не права. По народности је Грк, па за то не говори правилно српски. Кад беседи, обично — плаче! Али његове су беседе с великом пажњом слушане. Ту пажњу осваја ауторитет владичански и његов необичан глас. Глас му је тако јак, да би се могао чути лепо и на скупу од више стотина душа.

„Ипак после његове беседе говорило би се, нарочито од жена могло би се чути: „Данас господин (митрополит) много у цркви даваше насијат.“ Ако бисте упитали о чем је беседио, оне би одговориле: „Ама

---

[19] Мелетије, као Грк, у говору изговарао је *с* место *ш*, *ц* место *ч*, и *з* место *ж*, те су му прави изрази у усменом говору овакі: *Моји су гавази, моји свестеници. Они мене цувају. — Како мози да буди вук свестеник у црква?! Вук не мози да буди поп, вук у сума!* Али кад је што писао пазио је на изговор слова *ж*, *ч* и *ш*.

Ову последњу анегдоту причао ми је Драгутин П. Костић, из Призрена, а остале ми је причао Архимандрит Иларион Весић, бивши ректор Призренске Богословије а слушао сам их и од других лица.

много нешто.... много даваше насијат и плакаше“..... Беседнички успех!.....

„Неје тако и с певањем његовим. Он празником редовно пева на свакој јутрењи, а често и на литургији.

„На јутрењи кад се цео канон очита најстроже према типику — свештеници оду по митрополита, а у цркви настане тишина. Само се по каткад чује какав шапат или чије зевање у мрачноме углу полуосветљене цркве, или свештениково тихо изговарање појединих стихова при проскомидији, које на махове допире гласно....

„Улази митрополит, уз певање „Пс пола ети деспота“ и чим стане у сто, сâм отпочиње певање „катавасије“ с одговарањем леве певнице. За тим пева и „*Величит душа моја Господа*“ и, не свакад, „славу“ на хвалителне стихове.

„На литургији пева само „причастан“, па и то ређе.

„Али кад служи, пева „*Свјати Боже*“ пред читањем апостола..... Мелодија тужна и величанствена. Још је више уздиже глас митрополита Мелетија. Његов је глас дубок баритон који се пење до тенорске висине! Таквог гласа нигде више не чух..... Песму „*Свјати Боже*“ пева у темпу largo maestoso.... Дубоко брујање у почетку помиње нам страшну претњу онога, који грми и пуца, а постепено пењање и благо таласање понесе и наша осећања у висину.... онамо где је вечна милост, вечна љубав, вечни покој.... Ну кад на „*Вонмем*“ загрми „*Свјатаја Свјатим*“ — ми погледамо у кандила и, чини нам се, као да се и она заљуљају.“[20]

*

На архијерејској *служби* кад ђакон узгласи *многољетствије* архијереју, на које се у Краљевини Србији

[20] „*Пред Косовом*“ белешке из доба 1874—1878 године, стр. 36 и 37. Срем. Карловци, 1899.

отпојава за певницом само *ис-пола-сти десната*, у Рашко-призренској се Епархији пејало митрополиту Мелетију овако:

Мелетију, преосвештењејшему и Богом-произведеному митрополиту светјејшија митрополији Рашко-призренскија и Скендеријскија, пречестњејшему егзарху Горнија Мисији и всеја Илирији, нашему же отцу и владиције — многаја љета!

†

СТЕВАН Д. ПОПОВИЋ

ДРЖАВНИ САВЕТНИК У ПЕНЗИЈИ

Стеван Д. Поповић родио се у Шапцу 25. јула 1844. Отац му *Димитрије* био је родом из Македоније, из села *Богатско*, ближе Тесалији, а мати му Јелисавета-Саја из села Брасине у округу подринском.

Основну школу и четири разреда гимазије изучио је с одличним успехом у Шапцу. Од II разреда гимназије па до краја свога школовања уживао је државно благодејање.

У Београд је дошао 1860 и ту довршио гимназију и свршио две године на философском факултету, па је у јесен 1865. изабран за државнога питомца за струку философије. Две године философскога факултета свршио је у Цириху, а трећу у Берлину и Готи, учећи поред философских наука нарочито педагогику.

У Србију се вратио 1886 и постао писар Министарства Просвете, на ком је месту остао две године.

У том времену, за министровања Димитрија Матића, Стева је спремио пројекат за оснивање учитељске школе, пр-

вога педагошког завода у Србији. И кад је учитељска школа отворена, Стева је у њу постављен за професора, и у том звању остао је до половине 1873. Тада је дао оставку на државну службу и отишао те код Дитеса у Бечу, код Карла Кера у Халберштату, најчувенијих тадашњих педагога, и још у Берлину и Лајпцигу довршио своје педагошке студије у практичном правцу.

Кад се вратио у Србију 1868, постао је секретар Министарства Просвете, а кад се, после тога, учитељска школа из Крагујевца премести у Београд, Стева јој буде постављен за управитеља. На том месту је провео две и по године, па је опет враћен за секретара Министарства Просвете.

Кад је, за министровања Стојана Новаковића, Законом о Основним Школама, 1882. установљено у Министарству Просвете звање референта за основну наставу, Стева буде постављен за тога референта. Са тога звања Стева је 1884. узет за Министра Просвете у кабинету Милутина Гарашанина[1]; са кога је звања 1885. стављен на расположење.

---

[1] Тада је Стева већ био наставник Наследнику Престола Краљевићу Александру. Кад је узвишеном ђаку отац саопштио да му је учитеља његова Стеву узео за Министра, он је озбиљно погледао оца и протестовао

Колико је Стеви било више до рада, него до положаја, види се из тога, што је он на скоро иза тога пристао да буде постављен за начелника у истом Министарству, у коме је недавно пре тога био Министар. Као петогодишњи наставник онда Наследника Престола, сада Његовога Величанства Краља Александра I, Стева је провео уз Њега дуже време у Италији, за које време је био постављен за владина комесара код Народне Банке. А по повратку његову у Србију постављен је опет за начелника Министарства Просвете и у том звању служио за министровања А. Васиљевића, Св. Милосављевића и А. Николића. Са тог звања стављен је 18. маја 1891. у пензију и с тим је завршио своју каријеру у Просвети.

Год. 1894. буде постављен за председника Пореске Управе, а 1895. уђе у кабинет Николе Христића као министар финансија, на ком је месту остао и у кабинету Ст. Новаковића до 17. декембра 1896. када је цео кабинет одступио, те и он био стављен на расположење.

зашто му је учитељ узет, и упитао: „А ко ће сад мени бити учитељ?“ А кад га је отац упитао: „А зар ти толико волиш да ти Стева буде учитељ? Зар он није сувише строг?“ Он је одговорио: „Он јесте строг, али ја њега ипак волим“. Кад је Стева за то дознао, он је изјавио да ће и као Министар своме узвишеном ђаку остати и даље наставник.

У октобру 1897. ушао је у кабинет дра Вл. Ђорђевића као Министар Финансија, са кога је места одступио 23. новембра 1898.

Како је већ као министар био наименован за члана Државног Савета, то је наскоро после своје оставке упућен на дужност у Државни Савет. У том га је звању затекао 6. април 1901. г. када је у живот ступио нови Устав, и када је Стева стављен на расположење, у ком га је положају и смрт затекла 24. септембра 1902.

Стева је у државној служби радио на два поља: просветном и финансијском.

Рад његов на пољу финансијском, и ако кратковремен, био је интензиван. Својим аранжманом о конверсији српских државних дугова знатно је смањио државне издатке. А у све послове и у Министарству Финансија и у Пореској Управи унео је и до краја одржао ону необичну јаку вољу и преданост послу којега се прихвати, којом се вољом и преданошћу одликовао и у свима осталим врстама државне службе. Па ту вољу, преданост и тачност у пословању он је преносио и на све подчињене своје. „Није редак порезник, који би вам доказивао како је Стева васпитао порезничко особље и како се још и данас

његов васпитачки дух опажа у пореској струци.«[1] И из те струке он је изишао, као што је и ушао у њу с беспрекорном чашћу некористољубива и непартајична човека, али и непоколебљива и непопустљива министра.

На пољу просветном је његов и најдуготрајнији и најобимнији рад. По ономе, шта је он све бивао, види се колике су врсте просветних послова тражиле његову радну снагу, а тражиле су је зато што је она била истинска снага, спремна и поуздана; тражиле су је, јер се знало да ни један посао, ни у једној од њих, који њему падне у руке, неће остати неизвршен како се најбоље извршити могао.

Бујност његова рада када је први пут служио у Министарству Просвете као писар истога Министарства огледа се у овој карактеристици: „Млад енергичан и вредан, а поред тога врло вешт организатор — одмах је заљуљао ондашње мртвило и чаму, у којој се гушила и деца и настава. Распис за расписом, упутство за упутством и о настави и о дисциплини и о учитељским зборовима („практичким предавањима“) и о учитељском самообразовању и о од-

[1] Учитељски Весник, бр. 23. и 24. од 1902.

носима учитеља према другим властима, летели су из министарства и будили из летаргије успаване духове, одушевљавали на рад неспремне и необавештене. И није се само на томе стало..... Требало је онданње учитеље упознати с новијим принципима методике. Прва организација учитељских зборова (практ. предавања на којима је Стева био и покретач и предавач и инструктор и друг, показују неуморну енергију и радљивост духа његова. У исто време пада и организација Учитељске Школе, која се по пројекту Стевину ускоро и отвори у Крагујевцу (1870), у којој он постаде и за све време би, поред благородног и честитог управитеља Карића, душа школе и најомиљенији и најидеалнији професор својих ученика«.[1]

Какав је утицај Стева имао и као професор и као управитељ учитељске школе на своје ђаке ево њихове сведоџбе. „Најбоље генерације наших учитеља прошле су кроз његове руке..... Стева је био човек ретких особина. И поред тога што младеж мрзи педантерију, Стевину тачност није мрзела, јер је он њу увек образложио и умео тако потребитом представити, да се примала

[1] Учитељ. свеска за окт. 1902.

као нешто, без чега не може бити добар наставник.

„Његова чистоћа и уредност биле су за углед и подражавање. И поред свега тога што се омладина онда одушевљавала „Уништењем Естетике“, сви бољи ђаци волели су да се облаче и да се чешљају као он. И већина му је подражавала и нехотице и у ходу и у говору.

„Оно његово светло и чисто лице и цела појава, она пажљиво ишчешљана коса и чистоћа одела; она пажљивост, окретност и уљудност, а при том *строгост* и *правичност* — све је то било за подражавање. И ако је ондашња омладина волела оригиналност и презирала ауторитете, опет је већина и нехотице била занесена Стевиним радом, те му је и нехотице толико подражавала, да се и по говору и по држању могло познати, ко је ђак Учитељске Школе“.[1]

Благо учитељу чији се ђаци с њиме растају с оваким заветом: „До последњега нам часа дух његов крепиће нас у вредноћи, тачности, искрености, истрајности, поштењу, правичности и патриотизму, јер су све те врлине красиле живот пок. Стеве“.[2]

---

[1] Учитељ. св. за окт. 1902.

[2] Учитељски Весник бр. 23. и 24.

Законом својим о пензијама учитељских удовица и њихове сирочади Стева је задужио целокупно учитељство.

Данас је у Србији педагошка струка веома развијена: нема спора да је Стева и најстарији и најинтензивнији радник у том расаднику. Па и књижевним радом у педагошкој струци он је обележио траг свој. Његова су дела по тој струци: превод Методике од Карла Кера, оригиналне рачунице за све разреде основне школе којима је увео реформу рачунске наставе у нашим школама и немачка граматика по Трауту за средње школе.

Али сву радну снагу Стевину нису могли утрошити послови државне службе и ако их је он с толико савесности вршио. Колико је он свога слободнога времена, колико радне енергије и усталаштва за напредак разних, приватном иницијативом створених установа трошио и с колико успеха, о томе могу говорити: Друштво за улепшавање Врачара, Грађанска Касина и Врачарска Штедионица, у којима је до смрти своје био председник; могу о том говорити управе: Српскога Бродарскога Друштва, Друштва Краљ Дечански, Друштва Црвенога Крста и Чупићев Одбор у којима је био ревностан члан све до смрти своје.

Па је он имао кад да се бави по мало и лепом књижевношћу. Ту су му преводи: Уранија, Јадница (роман) Тајна Једне Уседелице (роман) и неколико позоришних комада с разних језика, јер је знао немачки, француски и талијански.

Стева је био и политички човек. Он је био међу оснивачима Напредне Странке, и остао јој је веран до њена распуста, а начелима њеним и до смрти своје. У „Виделу“, органу Напредне Странке он је написао мноштво стручних и политичких чланака. Кад је 1894. стваран кабинет Ђ. Симића, те су у њ позивани људи и из Напредне Странке, Стеви је нуђено да бира који хоће портфељ: Министарства Просвете или Министарства Финансија. Како је Гл. Одбор Напредне Странке био донео одлуку да они од напредњака, који у тај кабинет уђу, морају дати изјаву да иступају из странке, Стева је волео остати члан странке, него постати министар.

Кад је после пада Новаковићева кабинета, у децембру 1896. Скуп напредњачких првака одлучио да се обустави странкин рад и странка распусти, Стева је гласао противу распуштања странке.

У политичком хаосу последњега времена почело се било око Стеве прикупљати из бивше Напредне Странке коло

људи, који су сматрали за дужност своју према Отаџбини да израде озбиљан државни програм, којега би требало да се држе људи који буду долазили на управу земље, и да покрену и према томе програму уређују лист око кога би се искупили и груписали искрени пријатељи Отаџбине. У том се послу било озбиљно пошло напред, и он би се и остварио, да смрт Стеву не уграби усред тога посла и рад на том послу не пресече.

Ето ко је и шта је био пок. Стева.

Бог да му душу прости!

ИЗДАЊА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

1. **М. Ђ. Милићевић**: Чупићи. Стојан и Никола, Београд 1875.
2. **П. Ј. Савић**: Гарније-а, Први појмови политичке економије. Београд 1876.
3. **Н. Ј. Петровић**: Кућа као васпитаоница, од Стоја. Београд 1876.
4. **Стојан Новаковић**: Српске народне загонетке. Панчево 1877.
5. **Мита Ракић**: Један лист из социјалне физике. Београд 1877.
6. **М. Ђ. Милићевић**: Живот и дела великих људи из свих народа, I. Београд 1877.
7. **К. С. Араницки**: Рефлекси мозга, од И. Сјеченова. Београд 1877.
8. **Годишњица Николе Чупића**. Књига I. Београд 1877.
9. **М. Ђ. Милићевић**: Живот и дела великих људи из свих народа, II. Београд 1877.
10. **Годишњица Николе Чупића**. Књига II. Београд 1878.
11. **В. Ј. Петровић**: Жена као домаћица, од проф. Дра Л. Стајна. Београд 1879.
12. **М. Ђ. Милићевић**: Живот и дела великих људи из свих народа, III. Београд 1879.
13. **Годишњица Николе Чупића**. Књига III. Београд 1879.
14. **С. В**: Прилози дијететици душе, од Е. Фрајтерслебена. Београд 1880.
15. **Чедомиљ Мијатовић**: Деспот Ђурађ Бранковић. књига прва. Београд 1880.
16. **Н. Капетановић**: Карактер и дух политичких партија, од Ј. Блунчлија. Београд 1880.
17. **Др. Папакостопулос**: Одисија Омерова. Београд 1881.
18. **Чедомиљ Мијатовић**: Деспот Ђурађ Бранковић. друга књига. Београд 1881.
19. **Годишњица Николе Чупића**. Књига IV. Београд 1882.
20. **Годишњица Николе Чупића**. Књига V. Београд 1883.
21. **Годишњица Николе Чупића**. Књига VI. Београд 1884.
22. **Ђорђе Малетић**: Грађа за историју народнога позоришта. Београд 1884.
23. **Годишњица Николе Чупића**. Књига VII. Београд 1885.
24. **Гајење мале деце**, Марије Манасејине, превела Др Драга Лочић. Београд 1885.
25. **Годишњица Николе Чупића**. Књига VIII. Београд 1886.
26. **Годишњица Николе Чупића**. Књига IX. Београд 1887.
27. **М. Ђ. Милићевић**: Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба. Београд 1888.
28. **Годишњица Николе Чупића**. Књига X. Београд 1888.
29. **Годишњица Николе Чупића**. Књига XI. Београд 1889.
30. **М. Ђ. Милићевић**: Кнез Милош у причама. Београд 1891.
31. **Годишњица Николе Чупића**. Књига XII. Београд 1891.
32. **Годишњица Николе Чупића**. Књига XIII. Београд 1893.
33. **Стојан Новаковић**: Срби и Турци XIV и XV века. Београд 1893.

34. **М. Ђ. Милићевић**: Жена XX века, написали Жил Симон Члан Франц. Академије и Густав Симон др. медецине, Београд 1894.
35. **Годишњица Николе Чупића.** Књига XIV. Београд 1894.
36. **Андра Гавриловић**: Писма о књижевности у Словенаца, Београд 1895.
37. **Годишњица Николе Чупића.** Књига XV. Београд 1895.
38. **М. Ђ. Милићевић**: Кнез Михаило у споменима некадашњег свог секретара. Београд 1896.
39. **Годишњица Николе Чупића.** Књига XVI. Београд 1896.
40. **Годишњица Николе Чупића.** Књига XVII. Београд 1897.
41. **Годишњица Николе Чупића.** Књига XVIII. Београд 1898.
42. **Годишњица Николе Чупића.** Књига XIX. Београд 1899.
43. **М. Ђ. Милићевић**: Кнез Милош у причама, нова збирка. Београд 1900.
44. **Годишњица Николе Чупића.** Књига XX. Београд 1900.
45. **М. Ђ. Милићевић**: Додатак Поменику знаменитих људи у српскога народа. Београд 1901.
46. **Војвода Марко Миљанов**: Примјери чојства и јунаштва. Београд 1901.
47. **Споменица о М. Ђ. Милићевићу.** Београд 1901.
48. **Годишњица Николе Чупића,** књ. XXI. Београд 1901.
49. **Андра Гавриловић**: Београдска Велика Школа 1808—1813. Београд 1902.
50. **Др. Ј. Х. Васиљевић**: Прилеп и његова околина. Београд 1902.
51. **Годишњица Николе Чупића.** Књига XXII. Београд 1903.

DR
301
G6
knj.22

Godišnjica Nikole Čupića

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY